T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİSTAN AYDINLARINDAN ALİHAN TÖRE (1885-1976): HAYATI, FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Feruza SHOKIROVA

İstanbul, 2017

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİSTAN AYDINLARINDAN ALİHAN TÖRE (1885-1976): HAYATI, FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Feruza SHOKIROVA

Danışman: Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

İstanbul, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Feruza SHOKIROVA'nın "Türkistan Aydınlarından Alihan Töre (1885-1976): Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri'" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd. Doç. Dr. Sadi S. KUCUR Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd. Doç. Dr. İbrahim KALKAN Kırklareli Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 18/09/ 2017 tarih ve 2017/17-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
ÖNSÖZ ..... **IV**
ÖZET ..... **V**
ABSTRACT ..... **VI**
GİRİŞ XIX. VE XX. YÜZYILLARDA TÜRKİSTAN'DA SİYASÎ DURUM **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİHAN TÖRE'NİN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1. Alihan Töre'nin Çocukluk Devri ve Eğitim Yılları 10
1.2. Medrese Sonrası Tokmak Yılları 16
1.3. Kaşgar Seyahatı 19
1.4. Vatana Dönüş 21
1.5. Andican Seferi 23
1.6. Mahpusluk Yılları 25
1.7. Karaköl Seferi 26
1.8. Nasırhan Töre İsyanı 27
1.9. Başarısız Hicret Girişimi 29
1.10. Hapishane Günleri 31
1.11. Cezaevinden Kaçma ve Tekrar Hicret Hareketi 34
1.12. Gulca Günleri 38
1.13. Alihan Töre'nin Çocuklarının Gulca'ya Gelmesi 40
1.14. 1931 Yılında Gulca Şehrinin Durumu 43
1.15. Gulca'da Dungan İsyanı 45
1.16. Rusların Gulca'ya Girdiğinden Sonra Bölgedeki Durum 47
1.17. Alihan Töre'nin Kaçışı 51
1.18. Aksu'daki Mahkumluk Yılları 64
1.19. Hapisten Kurtulması 66

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞU TÜRKİSTAN CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE
ALİHAN TÖRE'NİN FAALİYETLERİ

2.1. Beytullah Camiinde İmamlık ve "Kurtuluş Cemiyeti" 71
2.2. Gulca'nın Azat Edilişi 75
2.3. Alihan Töre Doğu Türkistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 78
2.4. Alihan Töre'nin Mareşal Rütbesiyle Gerçekleştiği Faaliyetler 87
2.5. Osman Batur Güçlerinin Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne Katılması 89
2.6. Cumhuriyet Güçlerinin Güney Harekâtı 91
2.7. Cumhuriyet Hükümetindeki Fikir Ayrılıkları 93
2.8. Alihan Töre'nin Kaçırılması 95
2.9. Alihan Töre'den Sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Durumu 96
2.10. Sürgün Yılları 98
2.11. Alihan Töre'nin Ailesi 99
2.12. Alihan Töre'nin Kardeşi Settarhan'ı Bulması 100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİHAN TÖRE'NİN ESERLERİ ve FİKİRLERİ

3.1. Alihan Töre'nin Eserleri 104
3.1.1. *Şifâü'l-İlâl* 104
3.1.2. *Uyğanaylı, Uyğaniş Devri Keldi* 106
3.1.3. *Bizdan Emasdirlar Vatanni Sevmaganlar* 107
3.1.4. *Tarih-i Muhammedî* 107
3.1.5. *Turkiston Qayg'usı* 109
3.1.5.1. *Turkiston Qayg'usi*'nde Balasağun Tarihi 111
3.1.5.2. *Turkiston Qayg'usi'*nde Almalık Şehri ve Timur Tarihi 113
3.1.5.3. *Turkiston Qayg'usi*'nde Yakup Bek Tarihi 114
3.1.5.4. *Turkiston Qayg'usi*'nde Hokand Muhtariyeti Hakkında Fikirler ... 116
3.1.5.5. *Turkiston Qayg'usi*'nde Basmacı Hareketi 117
3.1.5.6. *Turkiston Qayg'usi*'nde Kumul Ayaklanması ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 119

3.1.5.7. *Turkiston Qayg'usi*'nde Sovyetler Siyaseti Hakkındaki Fikirleri .. 125
3.1.5.8. *Turkiston Qayg'usi*'nde Özbek Halkının Kendini Kurtarma Çareleri Hakkında Fikirleri 126
3.2. Alihan Töre'nin Tercüme Eserleri 127
3.3. Alihan Töre'nin Yetiştirdiği Talebeler 128

SONUÇ 131
BİBLİYOGRAFYA 136
EKLER 139
1: Yakup Bek döneminde Doğu ve Batı Türkistan toprakları haritası 139
2: Alihan Töre 1944 yılında 140
3: 1960'larda Alihan Töre 141
4: Alihan Töre hükümet üyeleri ile 1945 yılı 142
5: Alihan Töre Kırgızistan'da ağabeyinin ziyaretinde 1953 yılı 143
6: Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlıkhan Şakirov ve hanımı Merhamet Şakirova, 2009 yılı 144

ÖNSÖZ

Özbekistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1991 yılında *Tarih-i Muhammedî* isimli eseri vasıtasıyla müellifi Alihan Töre ile tanıştım. Sovyet sisteminin çöküşüyle milli ve dini hislerin hızla zirveye çıktığı o dönemde İslam'a ilgimden dolayı o zaman yayınlanan tek Özbekçe siyer kitabının müellifi de ilgimi uyandırmıştı. Daha sonra yayınlanan *Türkistan Kaygısı* eseri ile Alihan Töre'yi daha yakından tanımış oldum. Hayatının belli bir dönemi hakkında haber veren eser, müellifi hakkında merakımı daha da arttırdı. Daha sonra kısmet beni Alihan Töre'nin torununa gelin olmamı nasip etti. Bir müddet Alihan Töre'nin cumhurbaşkanı ve mareşal olarak faaliyet sürdürdüğü, özgürlüğü için mücadele ettiği Doğu Türkistan'da yaşadım. Kahraman olarak bildiğim insanın isminin Çin'de övünçle dile alınmasının sıkıntı yaratabileceğini öğrenmek beni şaşırttı. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Alihan Töre'nin Rus ajanı olarak gösterildiği, onun doğrudan iştirak ettiği olaylar anlatılırken, hakkında bir iki cümleyle geçildiğini gördükten sonra, onun biyografisinin yazılmasının önemli olduğunu düşündüm.

Alihan Töre'nin hayatını araştırma fikrimi destekleyen hocam Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'nin onayı ile bu işe başladım. Kendisinin desteği, yol göstermesi, zaman-zaman moral vermesi olmasa, bu araştırmanın bir sonuca ulaşması zor olurdu. Hocamın yardımlarından ötürü saygı ve minnetlerimi sunarım. Ayrıca, Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlukhan Şakirov'a babasıyla ilgili elinde olan tüm materyali verdiği için ve her konuda bana yardımcı olduğu için teşekkür ederim. Hanımı Merhamet Şakirova ve ablası Tursunay Şakirova'nın benimle paylaştıkları hatıralarından da çok şey öğrendim. Bunun yanı sıra araştırmamın başından sonuna kadar onunla ilgili meraklarını gizlemeyen, Özbekistan'dan lazım olan materyalleri bulmamda yardım eden, konuyla ilgili Rus kaynaklarıyla tanışmamı sağlayan babam İzzatullah Nuritdinov'a sonsuz müteşekkirim.

ÖZET

TÜRKİSTAN AYDINLARINDAN ALİHAN TÖRE (1885-1976): HAYATI, FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ

Alihan Töre Sağunî (1885-1976), vatanı Türkistan'ın önce Çarlık, daha sonra Bolşevik Rusya tarafından yönetildiği devirde yaşayan âlim, hürriyet mücadelecisi, siyasetçi, yönetici, tarihçi, şair, tabip ve ediptir. Mekke, Medine ve Buhara'da medrese tahsilini yaptıktan sonra memleketi Tokmak'ta bağımsızlık faaliyetlerine katıldı. 1916 yılında yüz gösteren ayaklanmada aktif rol oynadı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kaldı. 1917'de Tokmak'a geri dönen Alihan Töre, Bolşevik baskılarına maruz kalınca yeniden Doğu Türkistan'a kaçtı. 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük etti ve Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı sıfatıyla geniş çaplı siyasi, askeri ve sosyal faaliyetler yürüttü. 1946'da Ruslar tarafından Sovyetler Birliğine kaçırıldı ve ömrünün sonuna kadar Taşkent'teki evinde göz hapsinde tutuldu. Sovyetlerdeki 30 yıllık ömrü boyunca birkaç önemli eser kaleme aldı, İslami ve tıbbi sahalarda öğrenciler yetiştirdi. Alihan Töre yürüttüğü önemli faaliyetlerine rağmen Sovyet döneminde adından pek söz edilmemiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin sonrasında onun bazı eserleri yayınlanmıştır. Onun hakkında birkaç makale oğlu Kutlukhan Şakirov ve torunları Uveyshan ve Bahmanyar Şakirovlar tarafından yazılmıştır. Azerbaycan Kafkasya Üniversitesinde Yılmaz Polat tarafından Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Alihan Töre'nin rolü konusunda bir doktora tezi yapılmıştır. Onun hakkında yazılanlar daha ziyade Doğu Türkistan'daki mücadelelerini anlatmaktadır. Fakat Alihan Töre'nin biyografisi ciddi bir şekilde ele alınmamıştır. Doğu Türkistan mücadelesindeki rolü yeterince değerlendirilmemiş, bazen yanlış tespitlere varılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Alihan Töre'nin hayatı, faaliyetleri, edebi mirası ve fikirlerini ele alacaktır. Alihan Töre'nin el yazısı eserleri, kendisi, çocukları ve çağdaşlarının hatıralarına dayanarak sistematik bir biyografi inşa edilecektir.

Anahtar kelimeler: Alihan Töre, Kurtuluş Cemiyeti, Doğu Türkistan Cumhuriyeti.

ABSTRACT

ALIHAN TORE (1885-1976): A TURKESTANI LEADER AND SCHOLAR: HIS LIFE, ACTIVITIES AND THOUGHTS

Alihan Tore Saguni (1885-1976) was a scholar, freedom fighter, politician, ruler, historian, poet, physician and a writer who lived in Turkestan while it was initially ruled under Tsarist regime, then followed by the Bolshevik Russia. After finishing his studies in madrasahs of Mecca, Medina and Bukhara, he returned to his native city Tokmak to join the independence movement. He took an active part in riots of 1916. He had to flee to East Turkestan after the riot has been supressed. He returned to Tokmak in 1917, then he had to flee back to East Turkestan due to the Bolshevik pressures. He led the activities that resulted in foundation of the East Turkestan Republic and was elected its first president where he took wide range of political, military and social activities. In 1946 he was abducted by Russians to the Soviet Union and spent the remaining of his life in house arrest in Tashkent, Uzbekistan. He has written a number of important works and nurtured the followers in Islamic and medical sciences. Although Alihan Tore was active in several important fields, he wasn't credited much during the Soviet era. After the independence of Uzbekistan some of his works have been published. Some biographic articles were written by his son Kutlukhan Shakirov and grandchildren Uveyshan and Bahmanyar Shakirovs. A PhD thesis by Yilmaz Polat titled "The Role of Alihan Tore in the independence movement of East Turkestan" was prepared in Caucasus University of Azerbaijan which focused more on his independence struggles of East Turkestan. However, there is no substantial biographic work on Alihan Tore to date. This work therefore focuses on Alihan Tore's life, his struggles, his literary legacy, and his thoughts and ideas. A systematic biography will be built based on Alihan Tore's manuscripts, his own memories and the memories of his children and contemporaries.

Keywords: Alihan Tore, Liberation Society, East Turkestan Republic

GİRİŞ
XIX. VE XX. YÜZYILLARDA TÜRKİSTAN'DA SİYASÎ DURUM

19. yüzyıl başında Türkistan'da mevcut olan üç hanlık[1] iç nizalarla uğraştığı bir devirde Çarlık Rusya'sı Kafkasları işgal ettikten sonra bölgeyi istila etme çabalarını sergiliyordu. Hanlık nizalarının en canlı örneği Hokand Hanlığı oldu. Birbirini takip eden han değişmeleri, tahttan indirmeler ve idamlar mutat bir hal almıştı. Önceki hanın devrilmesinden sonra gelen yeni hanlar çoğu zaman çok genç olmalarından dolayı memleket idaresinde yetki sahibi olamıyorlardı. Vezir ve beklerin yardımıyla tahta geçen genç hanlar, hanlığı kendi istediği gibi yönetemediklerinden diğer valilerden yardım istiyor, bu da iç savaşlara kapı açıyordu.[2]

Bu gibi taht kavgaları ve her gelen hanın daha da yükselten vergileri yerel halkın tepkilerine ve kabilevî örgütleşmelere sebep oluyordu. Bu durum dışarıdan gelen yeni güç Rusya için elverişli fırsattı. Üstelik komşularının da dış güç önünde birleşmek yerine taht entrikalarında oyuncu olması aynen Hokand Hanlığının ilk başta işgal edilmesine sebep oldu.[3] Diğer iki hanlığın Rusya'ya tabi halde olsa da mevcudiyetini korumasına rağmen Hokand Hanlığının ortadan kalkması, bölgenin en zayıf hanlığı olduğu ve tek başına yardımsız kaldığından kaynaklanmıştı.

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başları bütün Türkistan tarihi için hareketli devirler oldu. Batı Türkistan'da önce Çarlık, daha sonra Bolşevik işgaline karşı yerel halkın tepkileri ve isyanlar yüz gösterdi[4]. Doğu Türkistan'da da Çin hâkimiyetine karşı hareketler ve istiklal mücadeleleri sürdü. Bu mücadeleler sonucu olarak Doğu Türkistan'da 3 kere bağımsız devlet kuruldu.[5] Tam bu vaziyette Hokand Hanlığı

---

1 Hiva Hanlığı, Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği.

2 Türkistan'ın geneli ve Hokand Hanlığındaki durum hakkında daha çok bilgi için bakınız: T. Mo'minov, *Turkiston ikki asr girdobida*, Fan va Texnologiya, Taşkent 2013. Ayrıca Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği münasebetleri hakkında: S. Holboyev, *Buhoro Amirligining olti xazinasi*, Fan nashriyoti, Taşkent 2008.

3 1864 yılında Hokand Hanlığı'nın Evliya Ata şehrinden başlayan işgal 1876'da hanlığın tamamen kaldırılmasıyla sona erdi.

4 1898'de Dukçi İşan isyanı, 1916 ayaklanması, 1918-1934 Basmacı Hareketi vs.

5 1863-1878 yılları arasında faaliyet yürüten ve Yakup Bek tarafından kurulan devlet, 1933-1934 yılları arasında ilan edilen Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, 1943-1949 yılları arasında faaliyet yürüten Doğu Türkistan Cumhuriyeti.

toprakları sayılan ve dokuz sene önce Ruslar'a geçen Tokmak şehrinde Alihan Töre Sağunî[6] dünyaya geldi.

Alihan Töre'nin içinde bulunduğu dönemi iyi kavrayabilmek için Türkistan üzerinde İngiltere ve Rusya başta olmak üzere büyük güçlerin mücadele ettiği 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişmelere bakmak gerekir. Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki sahiplik sınırları gitgide birbirine yaklaşıyor, tampon devletler kuruluyor, bu devletler bazen rakiplerin mülkiyetine geçiyordu. 1860-1884 yılları arasında yürüttüğü işgal hareketleri sonucunda Batı Türkistan hanlıklarını kendi sınırları içine alan Rusya artık İngiliz Hindistan'ına yaklaşmıştı. Diğer yönden İngiltere de Afganistan'ın dış politikasını yönetme yetkisine sahip olmuştu. Dolayısıyla, kendisi iç problemler yaşamakta olan Çin hâkimiyeti altında kalan Doğu Türkistan, iki devlet için jeopolitik ve ticari açıdan büyük önem taşıyor, bu nedenle bölge, adı geçen devletler tarafından yoğun biçimde araştırılıyordu. Diğer yönden Çin de zayıf olmasına rağmen bölgede kendi kontrolünü sağlama çabalarını sürdürüyordu.

Aynı zamanda Türkistan'da yaşayan bazı insanlar da bölgedeki mücadeleleri anlıyor ve kendi halklarını dış güçlerden korumak için gayret gösteriyordu. Alihan Töre de bu zor dönemde Türkistan'ın yetiştirdiği kişilerden biriydi.

Geleneksel eğitimin yanı sıra dünyevi ilimlerle de kendini geliştiren Alihan Töre, yaşadığı çağın karmaşıklığını anlamış, elinden geldiği kadar halkının milli ve dini özgürlüğü için mücadele etmişti. Önce vatanı olan Batı Türkistan'da, daha sonra kaçmak zorunda kaldığı Doğu Türkistan'da eğitici ve siyasi faaliyetlerde bulundu. Doğu Türkistan'da kurduğu ve kendisinin iki yıl boyunca cumhurbaşkanlığını yaptığı Doğu Türkistan Cumhuriyeti onun bu mücadelesinin doruğudur. Alihan Töre, gençliğinde aktif olarak sergilediği eylemci hareketlerini hayatının son dönemlerinde tarihî, dinî ve manzum eserler yazarak devam ettirdi. Bunun yanı sıra tabiplikte de ün kazandı ve bu alanda da öğrenci yetiştirdi.

---

[6] Sağunî mahlası Karahanlılar devletinin başkenti olan ve bugünkü Tokmak şehrinin yakınlarında bulunan Balasağun'dan gelmektedir.

Çalışmamızın amacı Alihan Töre Sağunî'nin hayatı, yukarıda zikredilen bütün faaliyetleri, özellikle Doğu Türkistan istiklal mücadelesindeki yeri, yazdığı eserleri ve fikirlerini derli toplu bir biyografi halinde toplamaktır. Bunun yanı sıra yaşadığı devrin önemli olayları değerlendirilecek, hayatında etkilendiği ve beraber mücadele ettiği şahıslar incelenecek, tarihi olaylar hkkında değişik açılardan yapılmış değerlendirmeler tanıtılacak, Alihan Töre'nin hayatı ve şahsiyetine yönelik yanlışlar tespit edilecektir.

Çalışmalar ve Yaklaşımlar

Alihan Töre Sağunî'nin hayatı, faaliyetleri, eserleri ve fikirlerini konu alan çalışmalar esas itibariyle onun oğlu Kutlukhan Şakirov tarafından yürütülmektedir. Onun *Şark Yıldızı* dergisinde yayınlanan "İki Türkistan Gururu" makalesi[7] ile başlayan babasını geniş kitleye tanıtma çabaları bugüne dek sürmektedir.

Alihan Töre üzerinde en kapsamlı çalışma yapan Türk tarihçisi Yılmaz Polat'tır. Azerbaycan Kafkasya Üniversitesinde yaptığı doktora tezi çalışmasını daha sonra *Şerqi Türkistanın Azadlığı Uğrunda Mübarizede Ali Xan Töre Saquninin Tarixi Rolu*[8] adlı kitap halinde yayınlamanın yanı sıra konu ile alakalı ona yakın makaleleri bulunan Yılmaz Polat, çalışmalarında Kutlukhan Şakirov ile yakından işbirliği yaptığı bilinmektedir. Fakat bu çalışmalar Alihan Töre'nin hayatına değil, onun Doğu Türkistan mücadelelerine daha çok yoğunlaşmıştır. Doktora tezinin kaynak tanıtımı kısmında verilen kaynakların yarısı İklil Kurban'ın "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" yüksek lisans tezinden aynen alınmış ve neredeyse sözü-sözüne Azerbaycan Türkçesine çevirilerek takdim edilmiştir. Öyle olmasına rağmen bu çalışma Alihan Töre'nin ailesi, şahsiyeti, hayat alışkanlıklarını öğrenmekte önemli buluşları da içeriyor.

Türkiye'de bu konuda hemen-hemen hiç çalışma yapılmamıştır. Elife Bozkurt'un "Alihantöra Saguni Türkistan Kaygusi (Giriş – Metin – Notlar - Dizinler)" adlı yüksek lisans tezi Alihan Töre'nin *Türkistan Kaygısı* eserini konu almakta olup, daha çok eserin lisanı ile ilgilenmiştir.

---

7 Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu", *Şark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 3-12.

8 Yılmaz Polat, *Şerqi Türkistanın Azadlığı Uğrunda Mübarizede Ali Xan Töre Saquninin Tarixi Rolu,* Sembol Group, İstanbul 2013.

Vatanı Özbekistan ve Türkiye'de Alihan Töre hakkında çok sayıda gazete ve dergi yazıları var olmasına rağmen onun hayatı ve faaliyetlerini açıklayan ilmi çalışmalar yok denecek kadar azdır. Alihan Töre'yi mevzu edinmemesine rağmen konu ile alakalı olarak İklil Kurban'ın yazdığı *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (*1944-1949)[9] kitabı Doğu Türkistan istiklal mücadelesi konusunu Türkiye'de ilk kez ilmi boyuta taşıyan çalışma olmuştur. Fakat bu çalışmada da Alihan Töre'nin ismi geçmesine rağmen, onun hakkında fazla bilgi verilmemiştir.

Yöntem ve Çalışmanın Planı

Alihan Töre'nin hayatı, mücadeleleri, eserleri ve fikirlerini incelemeyi amaç edinen çalışmamızın temel tezi onun hayatının az bilindiği, faaliyetlerine yeterince değer verilmediğidir. Özellikle onun Doğu Türkistan istiklal mücadelesindeki rolü konusunda bazen alakasız, çok yanlış tespitler yapılmıştır. Diğer yandan Alihan Töre'nin Türkçülük, hürriyet, eğitim, milli tarih ve kültüre sahip çıkma gibi fikirlerini geniş çapta ele alan çalışmaların olmaması da araştırmayı başlatma sebeplerinden biri oldu. Çalışma, onun yaşadığı ortamın siyasi ve sosyal dinamiklerini göz önünde bulundurarak hayatı ve fikirlerini analiz edecektir.

Tezin birinci bölümünde Alihan Töre'nin yetiştiği çevre, eğitim süreci incelenecektir. Onun faaliyetleri, fikrî gelişiminde etkili olan olay ve şahıslar tespit edilmeye çalışılacaktır. Alihan Töre'nin ağırlıklı olarak Batı Türkistan'daki faaliyetlerini inceleyen bölüm de onun Doğu Türkistan'a geçiş süreci ve oradaki ilk yıllarına da değinilecektir.

İkinci bölümde Alihan Töre'nin hayatının en etkili devri olan 1944-1946 yılları arasındaki Doğu Türkistan istiklal mücadelesi ele alınacaktır. Rusya, İngiltere, Çin, Japonya, ABD gibi büyük devletlerin ülke kaderine dolaylı veya doğrudan tesirlerine rağmen kısa süre de olsa ayakta kalabilen bir milli devlet kurulmasındaki Alihan Töre'nin rolü açıklanacaktır. Bu mücadelenin sürdürülmesinde ona yardım eden ve zorluk çıkaran şahıs ve olaylar hakkında bilgi verilecektir. Kendisinin ayrılmasından

[9] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992

sonra devletin akıbetine değinilecek, Alihan Töre'nin sürgünde geçirdiği yıllar hakkında bilgi verilecektir.

Üçüncü bölümde Alihan Töre'nin fikirleri ve bu fikirleri yansıtan eserlerine yer verilecektir. Sovyetlerdeki sürgün yıllarında rejime karşı düşünceler taşıyan çalışmalarının yapılmasındaki zorluklar, onun evlatlarının hatıraları aracılığıyla sunulacaktır. Kendisi öngördüğü gibi, Özbekistan'ın bağımsızlığı elde eden ilk yıllarında yazdığı eserlerinin genç cumhuriyetin manevi gelişimi ve tarihi-kültürel anlayışı hakkında verdiği etkileri analiz edilecektir.

Kaynakların Analizi

Sunulacak araştırmada ilk başta Alihan Töre'nin yazdığı eserlerden faydalanılacaktır. Bunların en önemlisi otobiyografi niteliğinde olan *Turkiston Qayg'usi* [Türkistan Kaygısı] eseridir. Eserin ilk bölümü kendisi tarafından yazılmış olup, 1969 yılında bitirilmiştir. İkinci bölümü müellifin isteği üzerine oğlu Asılhan Şakirov tarafından 1969-1980 yılları arasında yazılmıştır. 1917-1950 yılları arasında yaşanan olaylara ışık tutan eser Alihan Töre'nin hayatını öğrenmede mühim kaynak olmasının yanı sıra, dönemin tarihî ve siyasî süreçlerini aydınlatmak açısından önem taşımaktadır. Alihan Töre'nin fikirleri de ağırlıklı olarak söz konusu eserde yer almaktadır. Eserin Alihan Töre tarafından Arap harfleriyle yazılmış orijinal nüshası, bu nüshanın üçüncü oğlu Muhammedyar tarafından temize çekilmiş kopyası ve küçük oğlu Kutlukhan'ın Kiril alfabesine aktardığı şekilleri mevcuttur. Bununla birlikte ikinci bölümün de Arap harfleriyle yazılmış el yazısı ve Kiril alfabeli daktilo nüshaları vardır. Eserin bazı kısımları ilkönce 1992 yılında Özbekistan'da çıkan *Yaşlık* edebi dergisinin 3-4, 5-6. sayılarında yayınlanmış, daha sonra birinci kısmı kitap olarak basılmıştır[10]. Eser, orijinal dilinde iki bölümü içeren kitap halinde genişletilerek oğlu Kutlukhan Şakirov'un çabaları sonucu basılmıştır.[11]

[10] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* Şark Neşriyatı, Taşkent 2003. Eserin birinci kısmının Uygur dilindeki çevirisi Doğu Türkistan Medeniyet Vakfı tarafından 2007'de İstanbul'da neşredilmiştir. İki bölümü içeren Türkçe tercüme Almanya'da basılmıştır: Alihan Töre Sağunî, *Türkistan Kaygisi,* çev. Kutlukhan-Edikut Şakirov, Oğuz Doğan, Würzburg 2006.

[11] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* İstanbul 2011.

Alihan Töre'nin fikirlerini yer-yer ifade eden diğer bir eser de onun kaleme aldığı *Tarih-i Muhammedî* (Taşkent 1991)'dir. 1954-1961 yılları arasında yazılan eser Hz. Muhammed'in hayatını konu alan ve 20. yüzyılda Özbek dilinde yazılan ilk siyer eseridir. İslam tarihini incelemesi sırasında müellifin kendi fikir ve yaklaşımlarını ifade etmesi tezimiz açısından önemlidir. Dini faaliyetlerin engellendiği dönemde yazılan bu eser, Sovyetler Birliğinin parçalanmasına yakın bir kaçak neşriyatta basılmasının ardından Özbekistan'da geniş ilgi uyandırdı. Özbek dilinde defalarca basılan eserin en iyi nüshası müellifin küçük oğlu Kutlukhan Şakirov tarafından tahkik ve tashih edilmiş versiyonudur[12].

Alihan Töre'nin diğer bir eseri *Şifâü'l-ilâl*[13] [Hastalıkların Şifaları] (Taşkent 2004) onun tabiplik faaliyetini incelemekte önem taşımaktadır. Alihan Töre'nin talebesi olan, Özbekistan'da faaliyet yürüten doktor Şamil Almazbekov'un, Alihan Töre'nin bu eserini şerh eden ve hocasının kişiliği ve fikirlerini hatıraları vasıtasıyla anlatan *Benazir Ustoz* [Olağanüstü Üstat] (Taşkent 2015)[14] kitabı da araştırmamızda faydalı olacaktır.

Alihan Töre, yukarıda da söylendiği gibi şair idi. Onun şiirleri torunu Ahadhan Gaffarov'un şiirleri ile birlikte *Bizdan Emasdirlar, Vatanni Sevmaganlar* [Bizden Değiller Vatanı Sevmeyenler] (Taşkent 2005) eserinde yayınlanmıştır[15]. Şiirlerini incelerken Alihan Töre'nin fikir ve gayelerini daha iyi anlamak mümkün olduğundan bu kaynak önem taşımaktadır.

Doğu Türkistan istiklal mücadelesi sırasında Alihan Töre'nin Çöçek şehrinde yaptığı konuşması "Uyğanaylı, Uyğanış Devri Keldi" [Uyanalım Uyanış Devri Geldi] adıyla Uygur dilinde 1945 yılında neşredilmiştir.[16] Bu risale de Alihan Töre'nin faaliyetleri ve düşüncelerini analiz etmede yardımcı olacaktır.

---

12 Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* neşre hazırlayan Kutlukhan Şakirov, İstanbul 2011.

13 Alihan Töre Sağunî, *Şifa ül-İlal,* Maveraünnehir neşriyatı, Taşkent 2004.

14 Şamil Almazbekov, *Benazir Ustoz yohud Alixonto'ra merosiga bir nazar,* Nevruz neşriyatı, Taşkent 2015.

15 Alihan Töre Sağunî, Ahadhan Gaffarov, *Bizdan Emasdirlar, Vatanni Sevmaganlar,* Maveraünnehir neşriyatı Taşkent 2005.

16 Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s.537-544, İstanbul 2011.

Araştırmada faydalanılacak ikinci el kaynaklara gelince, Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlukhan Şakirov'un babası hakkında hatıraları içeren makaleleri şüphesiz başta gelmektedir. Kendisi uzun yıllar İstanbul'da yaşamakta olup, babasının bıraktığı eserleri Türkçeye çevirme ve yayınlama işlerinde çok çaba göstermekte, onu tanıtmak için yoğun çalışmalar yapmaktadır.

Alihan Töre'nin torunu Uveyshan Şakirov'un Özbek ve Rus dillerinde neşrettiği *Alihan Töre Sağunî*[17] (Taşkent 2009) eseri babası Asılhan Töre'nin hatıralarını esas almakta olup, *Türkistan Kaygısı* kitabının ikinci bölümünün açıklamalı özeti niteliğindedir. Özbekistan'da *Türkistan Kaygısı*'nın ancak birinci bölümü yayınlandığı için müellif mezkûr çalışmasını dedesinin eserinin mantıkî devamı olarak değerlendirmektedir.

1940'lı yıllarda Doğu Türkistan'daki tarihi olayları konu alan çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Onların bazısında Alihan Töre'den hiç bahsedilmezken, bazı kaynaklarda onun hakkında birkaç cümle dışında hiçbir bilgi verilmiyor. Bunların çoğu olaylara iştirak edenlerin hatıralarıdır. Bu kaynaklar dönemin tarihi ve siyasi olaylarını değişik perspektiflerden değerlendirme imkânını sunmaktadır. Aşağıda bu kaynakların bazıları hakkında malumat verilecektir.

Rus dilinde yazılan hatıralardan Viktor Petrov'un *Myatejnoe Serdse Azii* [Asya'nın Asi Kalbi] (Moskova 2007)[18] eseri, müellifin Doğu Türkistan Milli Ordusu ile yapılan savaşlarda iştirak etmesi yönünden önemli olmasının yanı sıra Alihan Töre hakkında bazı yanlış fikirleri de bulunmaktadır. Askeri hareketlerin diğer tanığı olan N. A. Studenkov'un hatıralarını esas alan torunu Vadim Obuhov'un *Shvatka Şesti İmperiy* [Altı İmparatorluk Mücadelesi] (Moskova 2007)[19] eseri de Doğu Türkistan'da Rus Göçmenleri ve onların Doğu Türkistan Cumhuriyetin'deki yeri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

---

[17] Uveyshan Şakirov, *Alihan Töre Sağunî*, İstiklal neşriyatı, Taşkent 2009.

[18] Viktor Petrov, *Myatejnoe Serdse Azii Sinzyan: Kratkaya İstoriya Narodnıh Dvijeniy i Vospominaniya*, Kraft, Moskova 2003

[19] Vadim Obuhov, *Shvatka Shesti İmperiy Shvatka za Sinzyan*, Veçe, Moskova 2007

Türkiye'de Doğu Türkistan istiklal mücadelesinin öncüleri olarak bilinen şahısların hatıraları da çalışmamız için önem taşımaktadır. Onlardan 1933'te kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin kurucularından Uygur siyasetçisi Mehmet Emin Buğra'nın *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*[20] (İstanbul 1952) eserinde Alihan Töre ve Rusların müdahalesi hakkında bilgiler verilmektedir. Çin Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde faaliyet yürüten Uygur siyasetçisi ve Doğu Türkistan Cumhuriyetinin genel sekreteri olan İsa Yusuf Alptekin'in hatıralarını içeren *Esir Doğu Türkistan İçin*[21] *(*İstanbul 1985) eserinde Doğu Türkistan'ın genel durumu ve özellikle Alihan Töre'nin faaliyetleri hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir.

Alihan Töre hakkında hiç bahsedilmemesine rağmen Doğu Türkistan'da Sovyetler Birliği stratejisinin analiz edilmesi açısından önem taşıyan diğer bir kaynak, Allen S. Whiting'in 1930'lu yıllarda Doğu Türkistan Valisi Çin Generali Şeng Şi Sai ile ortak çalışması olan *Sinkiang: Pawn or Pivot*[22] (East Lansing 1958) eseridir. Eserin birinci bölümü 1933-1949 yılları arasında bölgedeki Rus stratejisini ele alıyor. İkinci bölüm tamamıyla Milliyetçi Çin ve Sovyet Rusya arasında sürekli gidip gelmesiyle meşhur generalin hatıralarını içeriyor.

Araştırmamızda ele alacağımız batı kaynaklarının bir diğeri de Andrew D. W. Forbes'un *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*[23] (İstanbul 1991) eseridir. Eserde 1911-1949 yılları arasında Doğu Türkistan'ın siyasi tarihi anlatılmıştır. Alihan Töre hakkındaki bazı tespitlerin doğruluğu analiz edilmelidir.

Çin kaynaklarından Ç*in'in Xinjiang Bölgesi: Geçmişi ve Şimdiki Durumu*[24] (2006) derlemesi bize Alihan Töre ve onun Doğu Türkistan'daki mücadeleleri hakkındaki resmî Çin görüşünü anlamamız için fayda sağlamaktadır. Kitapta Pan-Türkist ve Pan-İslamist olarak gösterilen Alihan Töre'nin bazı cephe arkadaşlarının halk kahramanı olarak gösterilmesi ilginçtir. Kitap birçok Çinli tarihçiinin araştırmalarını

---

[20] Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu,* Güven basımevi, İstanbul 1952.

[21] İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin,* Berikan yayınları, İstanbul 1985.

[22] Allen S. Whiting, Şeng Şih-tsai, *Sinkiang: Pawn or Pivot,* Michigan State University Press, East Lansing 1958.

[23] Andrew D. W. Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri; Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi,* çev. Enver Can, Bayrak Yayımcılık, İstanbul 1991.

[24] Li Sheng (editör), *Çin'in Xinjiang Bölgesi: Geçmişi ve Şimdiki Durumu,* Xinjiang Halk Yayınevi, 2006.

içermekte olup, Çinceden Türkçeye tercüme edilmiştir. *Şincang Tarih Materyalleri*[25] (Urumçi 1996) derlemesi de olaylara bugünkü Çin açısından bakılması yönünden ilginçtir. Uygur dilinde yazılan eser, 1944 olaylarını *Üç Vilayet İnkılâbı* adı altında anlatmaktadır.

[25] Ebliz Muhammet Sayramî (editör), *Şincang Tarih Materyelleri,* Şincang Halk Neşriyatı, Urumçi 1996.

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİHAN TÖRE'NİN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

1.1. Alihan Töre'nin Çocukluk Devri ve Eğitim Yılları

Alihan Töre 1885 yılın 21 Martında bugünkü Kırgızistan'ın Tokmak şehrinde Özbek ailesinde doğmuştur. Halk arasında Alihan Töre[26] olarak bilinse de kendisi hakkında yazdığında Töre kelimesini kullanmamıştır. Hatıralarını içerdiği *Türkistan Kaygısı* kitabında: "Ben Ali Sağunî, gençlik, delikanlılık günlerimden başlayarak Arap ve Fars dillerini mükemmel olarak öğrendim. Zamanın önüme çıkaran engellere rağmen, Tanrının yardımıyla geniş çapta dinî, tıbbî, özellikle de tarihî bilgiler kazandım…"[27]demektedir. *Tarih-i Muhammedî* kitabının sonunda Alihan Sağunî Şakirhoca oğlu Muhammedhoca oğlu Mirniyazhoca oğlu olarak imza atmıştır.[28]

Babası Şakirhan İşan Tokmak'a Özbekistan'ın Andican şehrinden gelmişti. Nakşibendî tarikatına bağlılığı bilinen Şakirhan İşan, dini öğretme görevi ile Kaşgar'a giderken, yolda onun bulunduğu kervan Kırgız eşkiyaları tarafından talan edilmiş, kendisi Kırgızlara esir düşmüştür. Şakirhan'ın molla olduğunu öğrenince kaldığı köyde gençlere okuma-yazma ve dini bilgiler öğretmesi istenilmiştir. Çar hükümeti Kırgız eşkiyalarına karşı aldığı önlemler çerçevesinde köylerdeki esirleri tespit ederek, köydekilere ceza uygulayacağı öğrenilince, Şakirhan İşan'ı öldürmeye karar verilmişti. Fakat talebeleri bu kararı öğrenince kaçmasına yardımcı olmuşlar. Andican'a geri dönerken Tokmak şehrine uğrayan Şakirhan'ı oranın halkı molla olarak şehirde kalmaya ikna etmişlerdir.[29]

Tokmak'ta Narpaşşe isimli hanımla evlenen Şakirhan'ın üç erkek, iki kız

---

[26] Töre: halk nazarında itibari yüksek soylu kişi, nesilden nesle tearuz edilen unvan, asilzade. Bazı kaynaklarda Cengiz han soyundan gelenler anlamında olduğu söylenir.

[27] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* İstanbul 2011, s. 17. Alihan Töre Sağunî, *Türkistan Kaygısı,* çev. Kutlukhan-Edikut Şakirov, Oğuz Doğan, Würzburg 2006, s. 5. Kitabın Türkçe tercümesinde "Ben, Alihan Töre Sağuni" olarak verilmiştir.

[28] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* neşre hazırlayan Kutlukhan Şakirov, İstanbul 201, s. 771.

[29] Alihan Töre'nin oğlu Kutlukhan Şakirov'la 2015 Nisanı sohbetinden.

çocuğu doğmuştur. Erkek çocuklarının büyüğü Alimhan, sonra Alihan ve küçüğü Settarhan olmuş. Kız çocuklarına Halpaşşe ve Aypaşşe isimlerini vermişler. Alimhan'ın Sovyetler döneminde Kırgızistan'da dini görevler yaptığı bilinmektedir. Settarhan ise 1912 yılında Mekke'ye hac ve sonrasında eğitim için giderek geri dönmemiş, oradan Türkiye'ye geçmiş ve burada vefat etmiştir.

Çoğu zaman halk kendi sevimli evlatları, meşhur kişileri hakkında çeşitli efsaneler söylemeyi, onlara pek fazla fazilet yüklemeyi, daha çocukluğundan itibaren olağanüstü özellikler ithaf etmeyi sever. Alihan Töre'nin çocukluğu hakkında da bazı efsanevi anlatımlarla karşılaşılmaktadır. Tokmak'ın geleneksel avlulu evlerinde yaşayan Şakirhan İşan'ın hanımı Narpaşşe ekmek pişirmek için yer tandırına ateş yakmış. O sırada etrafta oynayan beş yaşındaki Alihan tandıra düşmüş. Annesinin feryadı üzere çıplak ayakla tandıra koşan babası oğlunu tandırdan çekip çıkarttığında çocuğa bir şey olmadığını görmüş. Çığlık sesine gelen mahalle büyükleri bu hali görünce: "Bu bir keramettir. Bu çocuk ateşte yanmaz, suda ıslanmaz, gerçek vatan oğlu olacak. Garip dinimize kuvvet verecektir," demişler.[30] Bugün de evlatları arasında ağızdan ağıza geçen bu hikaye biraz efsanevî görünse de, Alihan Töre'ye gösterilen hürmet ve sevgiyi açıklamaktadır.

Alihan Töre'nin cengâverlik yönünü ortaya çıkaran çocukluk vakalarından bir diğeri ise şöyledir: on-on bir yaşlarında babasından hediye aldığı tayını Rus-Kazaklarının (Kossakların) götürdüğünü[31] öğrenen Alihan, anne ve babasının gitmesini yasaklamalarına bakmadan başka bir ata binerek onlara yetişmiş. Tayının boynuna sımsıkı sarılmış ve bırakmamış. Kamçı darbelerinden tüm vücudu her ne kadar morarıp kanasa da elini açmamış. Kazakların bir çocuğu dövdüğünü gören ahali yığılmaya başlayınca Alihan'ı tayıyla bırakıp gitmişler.[32]

---

30 Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 4.

31 Rus Kazakları (Kossaklar) XIV ve XV. Yüzyıllarda Don ve Dnyeper nehirleri dolaylarında ortaya çıkan ve savaşçılığıyla tanınan Hıristiyan halk olup, Çarlık Rusyasının Türkistan topraklarında yerleştirdiği ilk göçmenlerdi. Çar hükümetinin gözdesi olan Kossaklar yerli ahalinin evlerine girer, istedikleri eşyalarını alır, götürürdü. Halkın şikayetleri hükümet tarafından itibara alınmazdı.

32 Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 4

Alihan Töre ilk eğitimini dedesi Muhammedhoca ve babası Şakirhan İşan'dan aldıktan sonra1902'de on dört yaşındayken Şakirhan İşan tarafından ağabeyi Alimhan ile beraber Mekke'ye götürüldü. Hac için yola çıkan Şakirhan İşan ve oğulları Taşkent'ten Hazar denizine kadar trenle, Hazar'ı geçince Kafkasya üzerinden Batum'a, oradan Karadeniz yoluyla İstanbul'a ulaştılar. İstanbul'da onları Andican'dan daha önce oraya giden hacılar karşıladılar. İstanbul'dan Akdeniz'i geçerek Beyrut şehrine ulaştıktan sonra tren vasıtasıyla Şam'a, sonra Mekkeye ulaştılar.[33] Hac farzını yerine getirdikten sonra Şakirhan İşan oğullarını İslamî eğitim almaları için Mekke'de bırakıp, vatanına geri döndü. Alihan Töre'nin hatıralarını söylerken Kutlukhan Şakirov dedesinin oğullarını Hicaz'a İstanbul üzerinden götürdüğünü, İstanbul'da karantinada kaldıktan sonra trenle Mekke'ye gittiklerini belirtmişti. Alihan Töre, Beyrut'tan bindikleri trenin Osmanlı askerleri tarafından bedevi eşkiyalardan korunduğunu sık sık söylermiş.

Üç yıl süren Mekke eğitimi sırasında İslamî ilimlerin yanı sıra Arap, Fars ve Osmanlı Türkçesini mükemmel derecede öğrenen Alihan Töre, derslerden boş zamanlarında Osmanlı askeri bölüklerine gitmeyi severdi. Siyaset ve askeri ilme ilgisi Mekke devrinde uyanmıştı. Boş günlerinde sabahtan akşama kadar askeri egzersizleri seyreder, silahlara hayranlık duyardı.

1905'te Mekke'de tahsilini tamamladıktan sonra yine Şakirhan İşan'ın teşebbüsü ile ağabey-kardeş Buhara'ya eğitimlerini tamamlamak için geldiler. İlginç tarafı şu ki, birkaç senelik eğitimden sonra ilk olarak evleri Tokmak'a değil, Taşkent üzerinden Buhara'ya geçmeleridir. Buhara'da Amir Alimhan medresesinde okudukları bilinmektedir.[34]

Şakirhan İşan oğullarının eğitimi için neden aynen Mekke'yi tercih etmiş? Bilindiği gibi Rusya'nın Türkistan'ı zapt etmesiyle Buhara medreseleri önceki önemini bir hayli yitirmişti. Bölgede Çar Rusyasının tesirlerinin artmasından endişe duyan Şakirhan İşan, Buhara medreselerinin yerine başka bir medreseyi tercih etmiş olabilir. Fakat öyleyse neden Mekke'den döndükten sonra Buhara Medreselerinde tahsili devam

[33] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* neşre hazırlayan Kutlukhan Şakirov, İstanbul 2011, s. 28.

[34] Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 5

ettirdiler? Mısır, İstanbul gibi birkaç alternatifin olmasına rağmen niye Mekke'ye yöneldiler? Kanaatimizce, bunun iki sebebi olabilir. Birincisi, Alihan Töre'nin Miskin mahlasıyla tanınan şair amcasının Suudi Arabistan'da yaşamasıdır. Baba, oğullarını kardeşine emanet bırakmış olabilir. Diğer sebebi de, Kutlukhan Şakirov'un babasından hatırladığı kadarıyla, o dönemde Mekke medreselerinin müderrisleri ekseriyetle Türkistan kökenli olmalarıdır. Buhara medresesinde eğitim için Hicaz'da alt zemin hazırlamak için orayı tercih etmiş olabilirler. Ya da oranın eğitimiyle Buhara eğitimini kıyas eden Şakirhan İşan, oğullarının sonraki tahsili için Buhara'yı daha uygun görmüş olabilir. Diğer yandan, medrese eğitimi maddi teminat gerektiren eğitimdir. Buhara'daki eğitimin Mekke'dekinden daha uygun olma ihtimali de Şakirhan İşan'ın çocukları için Buhara'yı tercih edebildiğini gösterebilir. Sebebi ne olursa olsun, ağabey-kardeş ikisi tahsillerini Buhara'daki Amir Alimhan mederesesinde devam ettirdiler.

Buhara'da tahsili sürerken Alihan Töre Hanayım isimli hanımla evlendi. Buhara'ya döndüğü zaman eşi Tokmak'ta kalıyordu. Altı yıl süren evlilikleri boyunca sadece kış tatilinde Tokmak'a gelip giden Alihan Töre ve Hanayım'ın iki çocuğu dünyaya geldi. Küçük çocuğu iki yaşındayken hastalanan eşinin haberi kendisine ulaşınca, Alihan Töre hemen Buhara'dan Tokmak'a yola çıktı. Fakat geldiği zaman eşinin vefat ettiğini öğrendi. Hanayım yakınlarına küçük yaşında yetim kalacak olan çocuklarının üvey annenin elinde yadırganmamaları için kendi kardeşi Tacihan'la evlenmesini vasiyet etmişti. Alihan Töre, Buhara'da eğitiminin sona ermesinin ardından eşinin vasiyetini yerine getirdi.

Alihan Töre Buhara'da tahsil dönemini hatırlarken XX. yüzyıl başlarında emirlik düzeni çürümüş olup tahsilde hâlâ Orta Çağ sistemi uygulandığını söylemiştir. İki yüzden fazla medresenin hiç birinde dünyevi ilimler okutulmuyordu. Bu Buhara'da dünyevi ilimler okutulmuyor anlamına gelmiyordu. Bu gibi ilimlere vâkıf olan müderrisler evlerinde gizli şekilde ücretli özel dersler verirlerdi. O zamanda medreselerden hücre satın alarak görünüşte molla olmak bir maişet haline gelmişti. Talebeler kıymetli zamanlarını rutubetli ve karanlık odalarda eziyet çekerek sadece Arap ve Fars dillerini öğrenmeye harcardılar. Çünkü derslik kitaplarının tümü bu iki dildeydi.

XIX. yüzyılda siyaset, eğitim, hukuk ve sosyal alanlarda İslam hâkim durumdaydı. Ulema devletin her sahasında etkili role sahipti. On iki müftüden oluşan Ulema Meclisi devletin pek çok alanında yönetim görevini üstlenmişti; başlarında *Kadı-kelan* olarak bilinen bir şeyhülislam vardı. Adli kurumlardan da kadılar sorumluydu. *İşanlar* olarak bilinen tarikat şeyhleri de tasavvuf temsilcileri olarak faaliyetlerde bulunuyorlardı.[35] Bu görevlere sahip olmanın tek yolu medrese eğitimiydi. Bu yüzden medrese eğitimi o zaman için önemliydi. Talebelerin çoğu fıkıh ilminden tahsil ederek kadı olmak peşindeydiler. En kötü ihtimalle çok sayıdaki camilerde imam ve camilerin yanlarında kurulan mekteplerde hoca olabilirlerdi. Bu yolla kolay geçim elde edebileceklerine inanıyorlardı.

Sovyet döneminin tanınmış yazarı Sadriddin Aynî ile aynı medresede okuyan Alihan Töre, hatıralarında ona da değinmiştir: "Biz ile okuyan Sadriddin Aynî de medresenin 'ebedî' talebelerindendi. Okumaktan gönlü soğumuştu. Zengin talebelerle aynı odada kalır, onların hizmetlerini yapardı. Ağzından sigara eksik olmaz, sağlığını hayli kaybetmişti. Boş kaldı mı, satranca yapışırdı."[36]

Bahsettiği olumsuzluklar hakkında daha gençken farkındalık oluşturan Alihan, elinde var olan tüm imkânlardan faydalanarak medrese tahsilinin yanı sıra ücretli dersler aldı. Şiir, musiki, coğrafya, hendese, felekiyat, tarih, tababet gibi ilimlerde kendini geliştirdi. Bu yıllarda öğrendiği tıbbi bilimler ileriki hayatında zor devirlerde geçinmesini sağlayan bir mesleğe dönüştü.

1880'li yıllarda Türkistan bölgesinde inşa edilen demir yolları ulaşımın yanı sıra bölgenin dış dünyaya açılmasını da sağladı. Osmanlı ve Rus Müslümanları tarafından basılan kitap, gazete ve dergilerin bölgeye ulaşımı daha fazlalaştı.[37] Alihan Töre de medrese ve özel eğitimle yetinmeyip, resmi ve gayri resmi olarak neşredilen

---

[35] Abdurrauf Fıtrat, *Buhara'da Ceditçilik Eğitim Reformu,* hazırlayan: Seyfettin Erşahin, Öncü Basımevi, Ankara 2000, s. 6.

[36] Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 5

[37] Ahmet Kanlıdere (editör), *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013, s. 175.

kitaplar okur, Türk ve Tatar basınından haberdar olmak için gazete ve dergileri takip ederdi.[38]

Medrese yıllarında vukû bulan bir olay Alihan Töre'nin şahsına nitelik kazandırır. Bir gün kendisi yokken dersler bitince, işini seven iyi bir müderrisle talebeler "zenci" diyerek alay etmişler. Müderrise hakareti hiçbir şekilde kabul etmeyen Alihan, alaycı talebeyle münakaşaya girmiş, iş kavga boyutuna kadar çıkmış. Dalaşma seslerini duyan söz konusu müderris gelip talebeleri ayırmış ve kavganın sebebini sormuş. Talebelerin birinden sebebi öğrenince çok duygulanmış ve: "Siyah olsa da benim sevilen üstadım diyerek benim için dövüşmüşsün. Senin üstadın değil, kara kulun olayım. İnşallah ulu âlim olursun," demiş. Bu olayın sonrasında Alihan'ın medresede itibarı yükselmiş, talebelerin diğer talebeler ve müderrislerle ilişkileri daha iyi düzeye yükselmiş.[39]

Alihan Töre'nin talebelik yılları Buhara'da Sünni-Şii ihtilafının ortaya çıktığı döneme denk geliyor. Bu ihtilaf tüm şehirde olduğu gibi medreselerde de belli oluyordu. Alihan Töre medresesindeki Sünni talebelerin lideriydi. Şehirde patlak veren 1910 olaylarında ön sıralarda olan Alihan Töre, emir hanedanından birisini yaraladığı için birkaç gün saklanmak zorunda kalmıştı. Bu olaylar Alihan'da büyük etki bırakmış olmalı ki, olaylara karıştığı için pişmanlık duymuştu. Bu gibi kavgaların Müslümanları birleşmeye engel olduğu için asıl düşmanları yanında zayıf bırakacağı kanaatine gelmişti.[40]

Yukarıda bahsedilenlerden malum oluyor ki, aynen Buhara devrinde Alihan Töre dini ve dünyevi ilimlerde kendini geliştirmenin yanı sıra çevresinde ve Dünya'da gerçekleşen siyasi olaylar karşısında kendi fikrini oluşturabilen siyasetçi olarak

---

38 Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 5

39 Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 6.

40 Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 6. Buhara'daki Sünni-şii çatışması hakkında bkz. Nur Alizade Gıyaseddin Hüsnü, "Buhara'da Sünniler, Şiiler", *Sırât-ı Müstakim,* c. III, aded 74, 1325, 350-352, c. IV, aded 82, s. 75, c.IV, aded 91, 228-230, "Buhara Vakı'a-i Elimesi", *Sırat-ı Mustakim,* c. III, aded 76, 1325, 383-384, "Buhara Muhabir-i Mahsusamızdan", *Sırât-ı Müstakim,* c. IV, aded 82, 1326, ayrıca bkz.Seyfettin Erşahin, "Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar,* c. I, Ocak-Nisan 1999, s. 3.

yetişmiş, müstakil sosyal ve politik faaliyetlere başlamıştır. Onun liderlik vasıfları da Buhara devrinde oluşmuştu.

1.2. Medrese Sonrası Tokmak Yılları

Medrese eğitimi sona erince 1913'te dünyevi ve dini ilimlere iyice vakıf olarak, siyasi meselelerde kendi görüşüne sahip olan, sosyal ve siyasi sahada faaliyetlere başlayan olgun bir insan olarak Tokmak'a dönen Alihan Töre, geçimini baba mesleği olan çiftçilik ve tabiplik ile sağladı. Fakat bunun yanı sıra gayrı resmi olarak dini sohbetler de verdi. Siyasetten anlayan Alihan Töre, Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da yürüttüğü faaliyetler karşısında sohbetleriyle halkı bilinçlendirdiğii için Çarlığın kara listesine dâhil edildi. Fakat halkın tepkisinden kaçınan Rus yöneticileri din alimlerinin üzerine fazla gitmeme politikasını üstleniyorlardı. Bundan dolayı Alihan Töre'ye ciddi bir baskı yapılmadı.[41]

Alihan Töre'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çarlık Rusyası'nın cephe ve cephe arkasında çalıştırmak için Türkistan halklarından emekçi alma siyasetine apaçık itiraz ettiği biliniyor. Dönemin İslam Halifeliğini üstlenen Osmanlı ile savaşta cephenin düşman tarafında olup halifeye karşı savaşanlara yardım etmenin mümkün olmadığı kanaatindeydi. Alihan Töre: "Halife askerlerine silah çeken ve çekenlere yardımda bulunan mürteddir" diye fetva çıkarmıştı.[42]

Savaş yıllarında Türkistan halklarından alınan vergi %20 yükseldi. Cepheye gönderilmek üzere 70 bin at, 13 bin deve ve diğer ürünler halktan alındı. 250 bin kişinin emekçi olarak alınması da mahalli halkın memnuniyetsizliklerinin patlama noktası oldu. Bunların tümü 1916 yılında büyük bir isyana sebep oldu. Cizzah şehrinde başlayan isyan kısa süre içinde Türkistan'ın çoğu yerlerine yayıldı.[43] İsyanın en kanlı geçen yeri de Tokmak şehrinin bunduğu Yedisu bölgesiydi. Alihan Töre de isyana katıldı. Savaşta zorluk çeken Çarlık için epey uğraştırıcı olan bu isyan büyük güçlükle 1916 yazının

---

41 Kutlukhan Edikut Şakirov, a. g. m, s. 6.

42 Yılmaz Polat, *Şerqi Türküstanın Azadlığı Uğrunda Mübarizədə Alixan Törə Saquninin tarixi rolu*, Sembol Grup, İstanbul 2013, s. 111.

43 Tohtasin Mominov, *Turkiston İkki Asr Girdobida*, Fan va Texnologiya, Taşkent 2013, s. 72.

sonlarına doğru bastırıldı. 3 bin kişi yargılandı, 347 kişi için de idam kararı alındı.[44] Bunların içinde Alihan Törenin de ismi bulunduğundan kendisi Kaşgar'a kaçmak zorunda kaldı.[45]

Diğer yandan, Alihan Töre'nin 1916 yılında yerli basında yazı yazdığı öğrenildi. Onun *el-Islah* gazetesinde Nevruz Bayramı hakkında bir makale yazdığı bilinir.[46] Alihan Töre'nin oğlu Asılhantöre'nin hatıralarına göre babası 2-3 yıl kadar Kazan şehrinde basılan *Şura-i İslam* dergisinin Tokmak'taki muhabiri olmuş. [47]

Çarlık döneminde yaşanan vakalardan bir diğeri de şöyledir: Tokmak cami ve mescitlerine Çar Nikolay II'nin resimlerinin asılması hakkında ferman yayınlanır.[48] Bir gün Tokmak Merkez Camii'nde asılan resminde çarın gözlerinin oyulduğu görülür. Alihan Töre'den şüphelenilir ve halkın gözü önünde sokak süpürme cezası uygulamaya karar verilir. Alihan Töre, evine hükmü uygulatmak için gelen polise böyle bir şeyi katiyen yapmayacağını bildirir. Bunun üzerine polis silahını çıkararak onu tehdit eder. Alihan Töre ile polisi arasında kavga çıkar. Alihan Töre'nin vurduğu bir yumruktan yere yıkılan polisin öldüğü anlaşılır.[49] Bu vaka sonrasında Alihan Töre'nin epeyce evinden uzakta gizli kaldığı bilinir. Fakat Kaşgar'a kaçmasının sebebi bu muydu veya

---

44 T. Mominov, a. g. e, s. 73.

45 K. Şakirov, a. g. m, s. 6.

46 Stephane Dudoignon, "Qadimiya as a Historiographical Category", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924,* ed. Timur Hocaoğlu, Sota, Haarlem 2001, s. 167. Dudoignon'un makalesinde Alihan Töre'nin *Al-Islah*'ın 2/1, Rabi'al-avval 1334 (13 Ocak 1916) sayısında "Tokmak'ta Hoca Hızırhoca Oğlu tarafından kılınmış sual" isimli makalesi yayınlandığı söylenir.

47 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Kaygısı II,* s. 300.

48 Bu konuda *Teârüf-i Müslimîn* dergisinde bir makale yayınlanmış:"Yarkend'den İstanbul'da yayınlanan *Teârüf-i Müslimîn* dergisine makale gönderen Türkistanlı bir yazar (Azimbayef), bir Rus misyonerinin söylediklerini mealen naklediyor: Rus hükûmetinin Müslümanlara karşı izlediği (baskıcı) siyaset, Rusya Müslümanlarını birleşmeye sevk ediyor; Tatarları, Kazakları, Başkurtları ortak bir şekilde düşünmeye mecbur ediyordu. Bundan dolayı aralarında teârüf peyda oluyor ki bunun doğal sonucu İttihad-ı İslamdır. Azimbayef de bu görüşe katılıyor. Hükûmetin Yedisu (Semireçinskiy) vilayetinde yaptıkları Rusya'ya karşı nefret duygularının oluşmasına sebep oluyor. Pişpek'te yerli Rus memurlardan biri Müslümanların cami ve okullarına imparator ve imparatoriçenin resimlerini astırmaya kalkışıyor. Bu fikrini imama bildiriyor. İmamın itirazı üzerine feverân ediyor. Konu valiye intikal ediyor. O da memurun görüşüne katılıyor. Bu durumu haber alan Müslüman halkta büyük bir heyecan ve nefret duygusu canlanıyor.", Rahim Hoca Azimbayef, "Bizim Hâlimiz", *Teârüf-i Müslimîn*, I/8 (8 Temmuz 1326 [21 Temmuz 1910]), s. 132-134.

49 Y. Polat, a. g. e, s. 94. 2015 senesi Ağustos ayında Alihan Töre'nin kızı Tursunoy Şakirova ila görüşmem sırasında bu hikayenin aynısını kendisinden duymuştum.

yukarıda dediğimiz gibi isminin 1916 isyancılarının arasında olduğu için miydi, kesin değildir. Bu iki olay bir birini takip etmiş de olabilir.

Anlaşıldığı kadarıyla, Alihan Töre'nin Kaşgar'a ilk gitmesi uzun sürmüyor. Muvakkat hükümetin 1917'de hakimiyeti ele geçirmesi ve o zamanki siyasi gelişmeler nerede olursa olsun zamanın dinamiklerinden haberdar olmaya çalışan Alihan Töre'nin vatanına dönmesine sebep oldu. Bunu izleyen 1917 Bolşevik İhtilalı ve Sovyetlerin tüm dünyaya duyurdukları hürriyet vaatları da kendi memleketinde bir şeyler yapabileceği hissini veriyordu. Fakat çok geçmeden olaylar tamamıyla değişik yön aldı. Yerel halkı hiçe saymalar, eğitimli insanların yok edilmesi, suni kıtlık yaratarak halkı ekonomik taraftan yeni hükümete itaat ettirme çabaları, çok geçmeden Alihan Töre'yi yine Sovyet düşmanı konumuna düşürdü.[50]

Alihan Töre'nin kendi hatıralarını içeren *Türkistan Kaygısı* kitabı Bolşevik hükümetinin Türkistan'daki ilk yılları ile başlıyor. Daha o yıllarda yine gizlenmeye mecbur kaldığını kitabında şu şekilde dile getiriyor:

> "İhtilal'in başladığı günlerde ön planda olan kişiler kendi evlerinde bile rahat olamadıklarından dolayı, ben dahi kendi memleketim olan Tokmak şehrinde duramadım ve bizden 100 çakırım[51] uzaklıktaki Sokuluk denen yerde Dunganlar[52] arasında hayatımı sürdürmeye mecbur kaldım… Din ilimleri okuyanların sayısı, az olsa da bunların içinde bulunabilirdi. Üstelik başkalarına kıyasla bize her konuda yardımcı oluyorlardı."[53]

Alihan Töre 1919 yılında Tokmak'ın kuzeyindeki Karakonguz köyünün mescidinde kaldığı sıralarda on sekiz Rus köyü Bolşeviklere karşı isyan etti. Bu isyana Alihan Töre'ye gizlendiği zamanlar ev sahipliği yapan Sokuluk ve Pişpek Dunganları da katıldılar. Bolşeviklerin çetin müdahalesi sonucu isyan bastırıldı. Alihan Töre hatıralarında söylediğine göre, Ruslardan sadece otuza yakın kişi idam edilirken, beş yüz ailelik Dungan köylerinden sekiz yüz kişi çarşı meydanında kurşuna dizildi.

---

[50] Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 7.

[51] Çakırım: (Çağatay Türkçesi) Bir uzaklık birimi. 1 çakırım=yaklaşık 800 m.

[52] Dunganlar: Çin'in bazı eyaletlerinde, Doğu Türkistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'da yaşayan Müslüman halktır. Kendine özgü kültürlerini koruya gelmişlerdir.

[53] Alihan Töre Sağunî, *Türkiston Qayg'usi*, s. 22

Bu olaydan kaçan çok sayıda Dunganlar Alihan Töre'nin yanına aman isteyip gelmişler. Alihan Töre köy halkının korkularına aldırış etmeyerek kaçkınlara destekte bulunmuş ve Doğu Türkistan'a geçmelerinde yardım etmiştir. Alihan Töre'nin Dungan halkına büyük saygısı vardı. Çok sayıda Dungan gençlerine hocalık yapmıştı. Hatıralarında da sık sık Dunganlar hakkında olumlu fikirler yazmıştı. Sokuluk Dunganlarının kanlı olaylara karışmalarından sonra birkaç talebesi ile Sokuluk'a insani yardım götürmüş. Kendi talebelerinden 20 den fazla kişinin şehit olduğunu hatıralarında belirtmektedir.[54]

1.3. Kaşgar Seyahatı

Sokuluk Dunganlarıyla yaşanan olaydan biraz zaman geçince hükûmetin takip listesine girdiği haberini aldıktan sonra tekrar kaçmaya karar veren Alihan Töre, Davutcan isimli bir Dungan talebesiyle birlikte Kaşgar yoluna düştü. Alihan Töre hatıralarında bu yolculuğun tüm zorlukları ve ayrıntılarını ifade etmektedir.[55]

Kaşgar yolculuğu sırasında yaşanan bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Alihan Töre ve arkadaşı sınırı geçerken yol mektupları[56] olmadığı için kaçak ıssız yoldan ilerlemişler. Az sonra sınır bekçisi olan bir Kırgız asker onların peşinden gelerek büyük yol varken bu ıssız yoldan gidilir mi diyerek, bir kervansaraya götürmüştür. Yol arkadaşları askerin yol mektuplarının olmadığını öğrenince başlarına gelebilecekleri düşünerek korkuya kapılmışlar. Kervansaraya girdiklerinde Alihan Töre yanındaki yiyeceklerden ikramda bulunmuş, askerle güzel muhabbet etmiş. Askerin nereye gittiklerini sorması üzerine Kaşgar'a gittiklerini ve yol mektubunun olmadığını söylemiş. Asker de: "İyi insanlara benziyorsunuz. Hepimiz Müslüman evlatlarıyız. Üstelik elinizden yemek yiyip suyunuzu içtik. Rus başkanımız sizleri görürse geri gönderecektir. Size yardım olarak bir tavsiyede bulunacağım. Bu yolu bırakıp deminki yolla gidin" demiş ve yol tarifini vermiş.[57] Bu ve buna benzer hikayeler Alihan Töre'nin

---

54 Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 7-9.

55 Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 9-21

56 Seyahat izin belgesi.

57 Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 15.

şahsiyetinin herkesçe ifade edildiği gibi tatlı dille konuşabilme ve ikna edebilme kabiliyetini sergilemektedir.

Zor bir yolculuk ardından Kaşgar'a ulaştıktan sonra Alihan Töre burada durumun kendi memleketinden çok daha üzücü olduğunu hatıralarında şöyle izah eder:

> "İşte ben, böylesine ağır şartlar altında, böylesine zorlu günlerde; derin düşünceler ve büyük ümitlerle Kaşgar'a gelmiştim. Buradaki bilinçsizlik ve bilgisizlik belasının bizden yüz kat fazla olduğunu gördüm. Bunu görünce kafamdaki bütün planlar bozulup, şaşkınlık içinde kaldım. O zamanlar Kaşgar'da hadis, ayet tefsiri ve diğer din ilimleriyle uğraşan yüzlerce hoca, binlerce talebe bulunuyordu. Bütün Özbekistan ve Kırgızistan topraklarını dolaşan Uygur tüccarları, buralarda gezerken halkın üstünde uygulanan korkunç zulümleri gözleriyle görmüş, hatta kendileri de bundan nasiplerini almışlardı. Bin kez işitmektense, bir kez görmek daha tesirli olmalıydı. Oysa ilginç ve en şaşırtıcı olan odur ki, Uygurlar kan kardeşleri Özbeklerin başlarına gelen böylesi büyük belaları görebildikleri halde, bilinçsizlik ve bilgisizliğin koyu karanlığı yüzünden bundan etkilenmediler ve zerre kadar ibret almadılar… Burada kaldığım zaman boyunca benimle işbirliği yapacak, gelecek hakkında endişeleri olan bir kişi olsun görmedim."[58]

Alihan Töre'nin hatıralarından öğreniyoruz ki, Kaşgar'da olduğu sıralarda Sovyet hükümetinin yeni kurulmaya başladığı günler olduğundan orada Sovyetlerin daha bir konsolosluğu yokmuş. Fakat Çatral Dağ geçidi gibi stratejik bir noktanın o zeminlerde bulunması ve Tibet üstünden Hindistan, Afganistan gibi devletlerle bağlantıları olduğundan, ayrıca bu topraklarda yerleşmiş bulunan İngiliz vatandaşlarının var olmasından dolayı uzun yıllardan beri Büyük Britanya Konsolosluğu faaliyet göstermektedir.

Alihan Töre, o günlerdeki Doğu Türkistan'ın idari durumunu sadece kağıt üzerinde Çin'e bağlı olduğunu ve "Orta Çağdaki Çin hanedanı devrinden kalma yadigar bir heykel" görünümünde olduğunu söylemiş. Bolşevizmin bu topraklara daha ulaşmadığı ve Çin'in etkisinden uzak bulunduğu böyle zamanda fırsattan faydalanamayan halktan yakınarak hatıralarında şöyle demektedir:

---

[58] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 45.

> "Görülüyor ki, her iki Türkistan halkı da, bilinçsizlik ve bilgisizliğin koyu karanlığı yüzünden, böylesine müsait şartların da mevcut olmasına rağmen, bunlardan zamanında faydalanma yollarını bulamadılar. Önlerine kesin bir hedef koyduktan sonra, örgütlü bir şekilde işleri yürütmek için harekete geçecek bir kişi olsun çıkmadı. Oysa onların geleceklerini kendilerinden başka hiç kimse düşünmezdi. Çünkü bu biçare halk, hürafe karanlığına ve cehalet batağına bütünüyle batmıştı…"[59]

Kaşgar'da istediği ortamı bulamayan ve ümidini yitiren Alihan Töre'nin önünde sınırların iyi korunmadığından faydalanarak Afganistan veya Hindistan'a geçmek, ya da Tokmak'a geri dönmek gibi iki seçenek vardı. Diğer devletlere geçtiği takdirde ailesini de getirebilmesi zor olsa gerekir ki, Alihan Töre hatırasında bunun çoluk çocuktan ayrı, yalnız kalmak olacağı anlamına geldiğini söylemiş. Diğer yandan, vatanındaki gelişmelerden haberdar olan Alihan Töre Türkistan Muhtariyeti, Basmacı Hareketi gibi olayların takibinin ardından oralarda daha faydalı olabileceğini, bir şeyler yapabileceğini düşünmüş olmalıdır ki Tokmak'a geri dönmeyi seçmiştir. Hatırasında "sevgili vatanımı düşman elinde bırakıp gitmeyi kendime yakıştıramadım" demektedir.[60]

1.4. Vatana Dönüş

Alihan Töre 1918'de vatanına geri döndükten sonra[61] bir müddet Tokmak şehrinin dışında bulunan Şortepe adlı bir Dungan köyünde iki yıla yakın gizli kaldı. İlk başta babasının öğütlerine uyarak Nakşibendi geleneklerine göre imamlıktan para kazanmaktan kaçındı. Babasının vasiyetine uyarak yazın çiftçilikle uğraştı, kışınsa Dunganlara dini hocalık yaptı.

Hayatının bu döneminde komünizm gayelerini en ince ayrıntılarına kadar araştırdı. AlihanTöre'nin kendi ifadesine göre, bunu Hz. Muhammed'in "Aklı başında her insanın kendi zamanını iyi anlaması ve ona göre hareket etmesi gerekir" şeklindeki beyanına uyarak, etrafındaki herkesten daha erken tetkik etti. Bu ideolojinin dinlere,

---

[59] Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 48.

[60] Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 49.

[61] Oğlu Asılhan Töre babasının Kaşgar'da iki sene kaldığını söylüyor, fakat iki Kaşgar seferinin hangisi hakkında konuştuğunu belirtmiyor, *Türkistan Kaygısı,* s.300.

özellikle de İslam dinine zıt olduğunu anlasa da, kendi ifadesi ile söylersek, başlangıç devirlerde Bolşeviklere inanmış, siyasetlerini doğru sanmıştı.[62]

O yıllarda Bolşevik hükümeti tarafından dine karşı propagandayı maksat edinen Tanrısızlar Cemiyeti[63] kurulmuştu. Dine ve mollalara yönelik saldırılar çoğalıyordu. Bolşeviklerin Türkistan'daki yönetiminin ilk yıllarında başlayan bu kampanya ciddi sayıda Müslüman nüfuzuna sahip olan Türkistan'da büyük bir tepkiye maruz kalınca birkaç yıl hafiflemiş görünse de ilerleyen senelerde yine tüm hızıyla devam etmişti. Tanrısızlar Cemiyeti çıkardığı yayın organları vasıtasıyla dinin temellerini sarsmaya gayret etmişti. Yıllar geçince din ve din adamlarına karşı daha da sertleşen müdahale akıbetinde 1930'lu yıllara gelince sadece ruhban sınıfının yok edilmesiyle yetinmeyip, birçok mezar ve camiler de tahrip edildi.[64]

Alihan Töre de "böyle bir devirde alimlerin olup bitenlere sükut ederek bakıp durması, kendi dinlerine hıyanet etmeleri demektir" hadisine uyarak halkın imam olması yönündeki talebini kabul etti. Babası Şakirhan Töre'nin teşebbüsü ile kurulan[65] Tokmak Merkez Camisinde göreve başladığının ilk günlerinde Cuma namazı için toplanan binden fazla olan cemaat önüne çıkarak akli ve nakli delillerle dolu etkili bir vaaz verdi. Hatıralarında söylendiği gibi Alihan Töre'nin vaazlarını dinleyenler içinde gözleri yaşlanan, kalbi yumuşayıp ağlayanlarla berber GPU[66] casusları da bulunuyordu. Alihan Töre'nin imamlık faaliyetlerine GPU tarafından fazla müdahale olmayınca daha büyük bir heyecan ile görevini sürdürmeye devam etti.

Komünizmin gayelerini iyice öğrenen Alihan Töre'nin dediğine göre, Lenin'in imzasıyla kaleme alınmış bir bildirisinde söylendiği gibi Müslümanlar dini inançlarına

---

62 A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 57.

63 Tanrısızlar Cemiyeti: 1921'de Moskova'da kurulmuş bir cemiyet olup, Sivil Toplum Teşkilatı maskesi altında faaliyet gösteren bir Parti ve Devlet kuruluşudur. *Bezbojnik* [Tanrısız] (1925-1941), *Ateist* (1923-1930), *Antireligioznik* [Din karşıtı] (1926-1941), *Voinstvuyuşi Ateizm* [Saldırgan ateizm] (1931) gibi dergiler resmi yayın organlarıdır. Bu taife Özbekistan'da *Hudasızlar* dergisini çıkarmıştır. Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 52.

64 http://bad915.narod.ru/tari14.html

65 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 300.

66 GPU: (Rusça) Gosudarstvennoye Politiçeskoye Upravleniye (Devlet Siyasi İdaresi) kelimelerinin kısaltılmış hali. Gizli Bolşevik polisinin o devirdeki adı. Bu idare "proletarya diktatörlüğünü korumak" amacıyla 20 Aralık 1917'de Lenin'in direktifi üzerine kurulmuştur. Alihan Töre Sağunî, a. g. e, s. 26.

göre yaşamayı tercih ederlerse muhakkak surette kabul edilecekti.[67] Her Cuma sohbetinde Lenin'in dindarlara yönelik umut verici sözlerinden mahirane faydalandığı için de polis ve istihbaratın karışmalarından uzak kalarak üç-dört sene imamlık görevini sürdürebildi.[68]

1.5. Andican Seferi

Tam o devirlerde Türkistan topraklarında kayda değer tarihi olaylar yaşanıyordu. 27 Kasım 1917'de kurulan ve 31 Ocak 1918'de Bolşevikler tarafından dağıtılan Türkistan Muhtariyeti olayları, ardından Basmacılık hareketi dolayısıyla bölgede karışık bir durum söz konusuydu. Alihan Töre hatıralarında bu olaylar hakkında detaylı analizlerde bulundu. Alihan Töre'nin Türkistan Muhtariyeti ve Basmacılık hakkındaki değerlendirmelerini tezimizin sonraki bölümlerinde getireceğiz. Alihan Töre'nin ağabeyi Alimhan Töre de Türkistan Muhtariyetinin yönetim kurulu üyelerindendi.[69] Muhtariyetin dağıtılmasından sonra ağabeyinden birkaç sene herhangi bir haber alamayınca Alihan Töre, Ebil Ahun isimli Dungan bir arkadaşı ile Andican'a gitti.

Hatıralarında Andican seferinin nasıl yapıldığı, hangi yolları kullandıkları, nerelerden geçtikleri, ne zorluklar çektikleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[70] Dağları geçerken hem hükümet askerlerinden, hem halkı yağmalayan bazı basmacılardan kaçınarak yolda çok dikkatli oldukları aşikârdır. Yolda Hokand şehrini gördüklerini söyleyen Alihan Töre, şehrin çoğu binalarını harabe halinde bulduklarını, ateşe verilen çarşı-pazar yerlerinin kalıntılarını gördüklerini söylemektedir.[71] Ayrıca, çoluk çocuğunu

---

[67] Ekim Devriminden bir ay sonra 7 Aralık 1917'de "Rusya'nın ve Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlıklı bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride, Rusya Müslümanlarına, inanç ve örflerinin, ulusal ve kültürel kurumlarının artık özgür kılınacağının ve Sovyet devletinin koruması altında olacağının teminatı veriliyordu: "Çarlar tarafından, Rusya'nın müstebitleri tarafından camileri, ibadethaneleri yerle bir edilmiş, inançları, töreleri ayaklar altına alınmış olan herkes! İnanç, örf ve adetleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız şu andan itibaren serbest ve dokunulmazdır. Kendi milli hayatınızı tam bir özgürlük içinde düzenleyin. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki sizin haklarınız, tıpkı tüm Rusya halklarınınki gibi, devrimin ve onun organları olan İşçi, Köylü ve Asker Sovyetlerinin güçlü koruması altındadır. Bu devrimi ve onun hükümetini destekleyin.", E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, c.1, Metis Yay., s.292.

[68] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 57.

[69] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 73.

[70] A. Sağunî, a. g. e, s. 73-82.

[71] A. Sağunî, a. g. e, s. 50.

alıp yola düşen çok sayıda Rus kafilelerinin yanlarından geçtiğini, onların Oş şehri civarındaki Ketmantepe köyünden olduklarını öğrendiğini yazmaktadır. Halhoca adlı Basmacı başkanının yüz kadar silahlı-silahsız gençle köyü kuşattığı, oradaki Rus ahalinin de çareyi kaçmakta bulduklarını anlatmaktadır.

Yolculukta kullandıkları atların iyi olması ve kendilerinin silahsız olmaları yol tehlikesini daha da arttırıyordu. Sefer tam da göçmen Kırgızların kışı geçirmek için dağlardan indikleri zamana denk geldiğinden, yolda onlara rastladıklarının ardından atlarının onlar tarafından çalınmasından endişe ederek dağ eteğinde kimsesiz bir yerde atların ayaklarına köstek bağlayarak gecelediler. Gece nöbetini tutmaya ısrar eden Ebil Ahun uyuya kaldığı ve atları kaçırdığı için gece yarısı o atları nasıl aradıklarını Alihan Töre hatıralarında zevkli bir biçimde anlatmaktadır.[72]

Alihan Töre Andican'a yaklaştıkça bölgenin savaş manzaralarını anımsatan görünümlerine şahit oldu. Andican-Nemengan trenleri durmuş, demir yolları sökülmüş ve çoğu istasyonlar yakılmıştı. Andican'a ulaştıklarında sokaklarda dağınık halde yayılan pamuk balyalarını gördüler. Bundan birkaç gün önce tanınmış Basmacı lideri Madaminbek şehre saldırdığı zaman iki taraf balyaları kendine kalkan ederek çatışmıştır. Basmacıları şehirden çıkarmak için Ruslar kalelerden şehri topa tutmuşlar. Şehir halkına ait ev ve pazar yerleri bayağı hasar görmüştü.

Andican'a gelip, ağabeyi Alimhan Töre'yi sağ salim gördükten sonra on gün gibi bir müddet şehirde kaldılar. Alihan Töre, tam da Basmacılık olaylarının içinde bulunan şehirde geçirdiği bu günler hakkında hatıralarında şöyle yazmaktadır:

> "Bu süre içinde çok sayıda insanla konuşsam da, o günlerde düşmanlar tarafından yürütülen siyasetin hilelerini gerçekten anlayan bir kişiyle olsun karşılaşmadım."[73]

Alihan Töre babasının memleketi olan Andican'da ağabeyi ve diğer akrabaları ile görüştükten sonra Tokmak'a geldikleri tehlikeli yollardan dönmektense Taşkent'ten tren vasıtasıyla gitmeyi istedi. Fakat o günlerdeki tertipsizliklerden dolayı günlerdir bilet alamayan insanları görünce yine geldikleri dağ yoluyla geri dönmeye karar verdi.

---

[72] A. Sağunî, a. g. e, s. 64-68.

[73] A. Sağunî, a. g. e, s. 71.

Geri dönerken Basmacılar sebebiyle yol kontrolleri daha da sıkılaşmıştı. Yol boyunca dikilen muhafız askerlerin dikkatlerini dağıtarak onlara yakalanmamayı başardıktan sonra gece geniş bir yaylada giderlerken karşılarından gelen atlıları gördüler. Ne yapacağını şaşıran Ebil Ahun'un bakışlarına cevaben yola devam etmelerini söyleyen Alihan Töre, hızı bozmadan ilerleyince karşıdakiler onlardan korkmuş olmalıdır ki atlarını düzgün yoldan dağ tarafına çevirdiler. Alihan Töre bunların muhtemelen o devirlerde Özbekistan ve Kırgızistan arasında kaçak ticaret yapan ve "otkazçıklar"[74] olarak bilinen insanlar olduğunu tahmin etmektedir.[75] Andican seferi gidip gelme yoluyla birlikte bir ay sürdü.

1.6. Mahpusluk Yılları

Bu zaman içinde halk arasında popülerliği artan Alihan Töre'nin faaliyeti GPU'nun dikkatini daha çok çekmeye başladı. 1922 yılında Alihan Töre'yi Pişkek[76] şehir hapishanesine aldılar. Alihan Töre hapiste bir aya yakın bir müddet kalmasına rağmen oradaki tutuklulara aşırı sert davranışları görünce ruhen etkilendi. Lenin'in söyledikleri, gazetelerde yayınlanan vaatlerin tamamıyla yalan olduğu kanaatine o sıralarda vardı.[77] O devirde GPU tarafından kişileri birbirlerine casusluk yapmaya mecbur etmek yaygındı. Alihan Töre'ye de casusluk yapması teklif edildi. İmamlık görevinde daha gevşek davranacağı hakkında söz vermesine rağmen hapisten çıkınca halkı dini yönden bilinçlendirme işine daha büyük bir şevkle girişti. Bu faaliyetini otuzlu yıllarına kadar sürdürdü.

Alihan Töre'nin sadece dini yönde halkı aydınlatmakla yetinmeyip, siyasi cephede de faaliyet yürüttüğünü küçük oğlu Kutlukhan Şakirov'un babası hakkındaki hatıralarından öğreniyoruz. K. Şakirov, ablasından duyduğunu söyleyerek, babasının o devirlerde Bolşevikler tarafından ihtilal karşıtı hareket olarak betimlenen Kasımovcular'a katıldığı ve Tokmak'ta bu hareketin temsilcisi olduğunu söylüyor.

---

74 Rusça retçiler anlamına gelen kelime.

75 A. Sağunî, a. g. e, s. 81.

76 Bişkek şehri.

77 Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 70.

Dediğine göre, bu hareket hakkında Sovyet kaynaklarında Sovyet karşıtı örgüt olarak malumat verilmiş ve Bolşevikler tarafınca tarumar edilmiştir.[78]

Tokmak'ta olduğu sürelerde Alihan Töre'nin Batı Türkistan topraklarından Doğu Türkistan'a geçmek için yola çıkan yakınlarına yardımlarda bulunduğunu hatıralarından öğreniyoruz. Bu faaliyetleri onun tekrar hapislere alınmasına sebep oluyordu. Mesela, o zamanda Löli Kari[79] lakabıyla tanınmış Rözi Kari isminde bir molla on öğrencisi ile Andican'dan Tokmak'a gelmişti. Onun Doğu Türkistan'ın Gulca şehrine gitmek için yola çıktığını öğrenince bir ay gibi bir müddet kalıp yol hazırlıklarını yapmaları için mekan ayarlayan Alihan Töre, elinden gelen her yardımı gösterdiği ardından gitmeye niyetlendiği şehre yolcu ettikten beş-on gün sonra Pişpek şehrine çağırıldı. Soruşturmaların ardından 3 ay hapiste tutuldu. Bu onun dördüncü kez hapse atılmasıydı.[80]

1.7. Karaköl Seferi

Hapisten kurtulup çıktıktan sonra Alihan Töre'nin gönlüne seyahat arzusu düştüğünden Tokmak'ın iki yüz elli çakırım doğusunda bulunan Karaköl şehrine doğru yola çıktı. Bu sefer Atuşlu deveci Abdurrahman isimli biri Alihan Töre'ye yol arkadaşı oldu. Hatıralarında yine kendi üslubuna sadık kalarak yolculuğun hangi yönde gerçekleştiği, hangi şehir ve köyleri geçerek menzile ulaşıldığı ayrıntılı olarak yazılmaktadır. Issık Göl'ün sahilinde yerleşen güzel manzaralı tarihî şehre geldiklerinde Mayıs ayıydı. Şehir halkının çoğu Uygurdu. Onların dışında Özbek, Nogay, Dungan ve Sart Kalmukları[81] da vardı. Alihan Töre'nin babasının arkadaşı olan Atuşlu Rözi Ahun'un evinde kaldılar. Gittiği ilk günden itibaren her gün sabah akşam demeden Alihan Töre'yi görmeye, İslamî sohbetlerinden dinlemeye ve dini meseleleri danışmaya insanlar gelmeye başladı. Birinci Cuma Büyük Nogay Mescidine, ikinci Cuma ise Dungan Camiine akın eden Müslüman halka vaazlar verdi.

---

78 Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 8.

79 Çingene Hafız

80 A. Sağunî, a. g. e, s. 83.

81 Müslüman Moğollar.

Alihan Töre Karaköl'de kaldığı süre uyku saati dışında ziyaretçilerden hiç boş kalmamasına rağmen İsveç seyyahı Sven Hedin'in *Taklamakan ve Tibet* eserini okumaya fırsat buldu. Bu arada Alihan Töre'nin tespitine göre, Karaköl şehri Tatar ve Osmanlı Türkçelerine tercüme edilmiş nadir eserler saklanan kütüphanesiyle meşhur olmuş. Fakat Rus İhtilalinden sonra Rusların buraya gelmesinin ardından kütüphanedeki çoğu kitaplar yok olmuş:

> "Tarih kitaplarında yazıldığına göre, Orta Çağın vahşi Moğol askerleri o devrin İslam merkezi olan Bağdat şehrini ele geçirince kendileri için mali değeri olmayan ne kadar kıymetli eser varsa Dicle nehrine akıttıklarından, nehrin altı ay boyunca siyah tüs aldığı bir gerçektir. Bundan daha iğrenci ise yirminci yüzyılın medeni vahşileri Bolşeviklerin hakimiyetleri devrinde çok vahşiliklere el attıkları için halkın elinde olan nice kıymetli, nadide el yazma kitaplar sahipleri tarafından korktuklarından ateşe verildi, sulara akıtıldı. Tokmak ve Sokuluk'taki sadece bana ait bir at arabası dolu kitabı da gömmek zorunda kalmıştım. Bu gibi facialar sadece çevre bölgelerde değil, merkezdeki Petrograd[82] kütüphanelerinde de olmuştu. Öyle ki, kütüphanede bulunan ve bütün İslam âleminin gözbebeği kabul edilen, bin üç yüz yıldan fazla şerefli geçmişe sahip olan Mushaf-ı Osmanî, yani Hazreti Osman'ın üstünde şahadete erdiği Kuran'ın pek çok sayfası saklandığı Petrograd kütüphanesinden görünüşte Müslüman olan birkaç ayyaş tarafından çalınmıştı. Başta Tataristan Müftüsü merhum Rıza Fahrî[83] olmak üzere, Musa Hazret[84] ve başka alimler bu faciayı haber alınca, derhal bunun önlemlerini alarak, bu ulu tarihî Kuran'ın bugüne kadar muhafaza edilmesine müsebbip oldular. Allah onlara rahmet eylesin. Şimdiki günde bu Kuran Taşkent'in bir müzesinde saklanıyor. Dış ülkelerden gelen turistler ve özellikle Müslümanlar için pek ilgi çekici tarihî hatıra mahiyetini taşıyor."[85]

1.8. Nasırhan Töre İsyanı

Karaköl şehrinde kırk güne yakın bir müddet kaldıktan sonra Tokmak'a döndüklerinde bir olay gerçekleşti. Şöyle ki, aslen Kasan asilzadelerinden olup Fergana bölgesinde ünü yayılan, zamanının büyük alimlerinden sayılan Nasırhan

---

82 Pitersburg'un Bolşevik ihtilalinden sonraki ismi.

83 Rızaeddin b. Fahreddin (1858-1936), Tataristan'da yaşayan din alimi, tarihçi, gazeteci, biyografi yazarı ve pedagog, ed. Ahmet Kanlıdere, *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, s. 18, Anadolu üniversitesi 2013

84 Musa Cârullah (1875-1949) Tatarların en çok bilinen dini ıslahçısı, ed. A.Kanlıdere, a. g. e, s. 19.

85 A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 88-89.

Töre[86] komünistlere karşı bir ayaklanma başlatmıştı. Ona katılan yerli halkın sayısı günden güne artıyordu. Alihan Töre'nin dediği gibi "işin vakti geçmiş, elden ne fırsatlar kaçırılmıştı"[87]. Bolşevikler için bu isyanı bastırmak zor olmadı. Bunun sebebi olarak Alihan Töre siyasi bilinçsizliği göstermektedir:

> "Peygamberimiz Muhammed aleyhisselamın: "Aklı başında olan her kişi yaşadığı çağı idrak etsin," dediğine amel etmek ve yirmi üç senelik nübüvvet devrinde yürütülen siyasetten, bütün ümmete örnek olacak hayat hikayelerine vâkıf olmak herkesten önce İslam alimlerine lazımdı. Devrin siyasi olaylarından habersiz olduklarından tüm hareketleri tersine döndü. Düşmanlar bu bahaneyle Nemengan ve Kasan'da sadece isyancıların değil, kendi ideolojilerine uygun olmayan veya yerel halka sözünü geçirebilen kişileri bir tane bırakmadan kurşuna dizdiler. Geride kalanlar ise ağır hapis veya uzak yerlere sürgün edilme cezalarına hükmederek yok edildiler. Zavallı Nasırhan Töre merhumu kaçarken iki delikanlı oğluyla birlikte yakalayıp Taşkent'e getirdiler. Sonrasında şartları en sert olan yer altı bodrumlarında saklandığını duymuştum. İki oğluyla birlikte ölüm cezasına mahkum edilerek yok edilmiştir. Şu kişi yerine siyaset aleminden haberdar biri olsa, işi başka türlü, örgütlü şekilde yürütürdü. Bu denli büyük bir ayaklanma sonucu yerli halkın dökülen kanları boşa gitmezdi. Çünkü güney yöndeki Afgan ve Hindistan sınırlarını ele geçirip, oradan yardım getirme imkanı da doğmuştu. Bilinçsizliğin uğursuzluğundan dolayı bu işi beceremediler."[88]

Alihan Töre Karaköl'den Tokmak'a döndüğü 1928 yılında daha yeni bastırılan ayaklanma ile ilgili yoğun soruşturmalar yapılıyordu. Karaköl'de olup ayaklanmadan habersiz olmasına rağmen döndükten bir hafta sonra GPU görevlileri gece damdan inerek uyku halindeki Alihan Töre'yi bastılar. Bu gibi baskın metodu o günlerde yayılmış olduğundan tabiplikten haberi olan Alihan Töre'nin tespitine göre kalp hastalıklarına yakalananların sayısı çoğalmıştı. Alihan Töre'nin ortanca oğlunun hatıralarında yazdığına göre, annesi de aynen bu geceden sonra panik atak hastası olmuş.[89]

---

[86] Nasırhan Töre: Türkistan Muhtariyetinde Milli Eğitim Bakanı, Abdulvahab Kara, "Hokand Muhtariyeti", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356457, Türkistan'da tanınan ve Sovyet döneminde ülkeyi terk etmek zorunda kalan din alimleri Altınhan Tarazi ve Mübeşşirhan Türkistani'nin hocası.

[87] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s.89

[88] A. Sağunî, a. g. e, s. 90.

[89] Asilhan Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 268, İstanbul 2011.

Tam o sıralar Alihan Töre'nin büyük oğlu Gaffarhan'ın düğün hazırlıkları oluyordu. Andican'dan Alihan Töre'nin ablası ve yeğeni de onların evindeydi. Ağabeyi Alimhan o sıralar Tokmak'taydı. Onun Tokmak'a gelme sebebini tespit edemedik. Bildiğimiz, Alimhan Töre'nin o günlerde Tokmak'ta GPU tarafından aranmakta olduğudur. Tokmak'tan ayrılmaktan başka çaresi kalmayan Alimhan Töre, tren yoluyla başka bir yere geçmek için kardeşinin ikinci oğlu Asılhan'ı alarak Frunze'ye geldi. Babasından haberdar olmak niyetiyle Gaffarhan da daha önceden Frunze'ye gelmiş, bir tanıdıklarının misafirhanesinde kalıyordu. Alimhan Töre yeğenlerini kardeşiyle görüşmeleri için GPU idaresine yolladıktan sonra bilet bulma çabalarıyla meşgul oldu. GPU binasında Mayor İşaev isimli görevli, çocuklara amcalarının nerede olduğunu soruşturdu, bulunduğu yeri söylemezlerse babalarıyla görüşemeyeceklerini söyledi. Hiçbir bilgi alamayınca kaldıkları yere götürmelerini isteyen İşaev, dışarıda ondan kaçmaya çalışan Asılhan'a sert davrandığını gören yolcuların tepkileri sebebiyle çocukları rahat bıraktı. Olup biteni yeğenlerinden öğrenen Alimhan Töre: "Benim şehirde olduğumu öğrenmişler her halde, yapacak bir şey yok, yanlarına gitmem lazım," diye GPU idaresine gitti. Alimhan Töre'yi tutukladıktan sonra kardeşi Alihan Töre'yi azat ettiler.[90]

1.9. Başarısız Hicret Girişimi

Frunze[91] hapishanesinde kendisinden hiçbir ifade almadan 3ay (oğlu Asılhan'ın hatıralarına göre 9 ay) tutulduktan sonra çıkarılan Alihan Töre, artık memleketinde kalmanın kendisi ve dini için tehlikeli olacağı kanaatine vardı. İkinci oğlu Asılhan Töre'nin hatıralarına göre, Tokmak'ta kalması onun Sovyetlere hizmet etmesi anlamına geliyordu. Alihan Töre'nin önünde ya kalarak GPU'nun gösterdiği yönergelere uymak, ya da kaçarak kendi vicdanının kanunlarına göre yaşamak gibi iki seçenek vardı. Alihan Töre de ikincisini seçti.[92]

Gidecek menzilini Doğu Türkistan'daki Gulca şehri olarak seçen Alihan Töre, kendisi gibi o tarafa göç etmeye niyetlenen Abiş isimli bir Kırgız arkadaşı ile birlikte

---

[90] Asılhan Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* a. g. e, s .267-272.

[91] Eski Pişpek, bugünkü Bişkek şehri.

[92] Asılhan Alihan Töre oğlu, a. g. e, s. 272.

gitmeye karar verdi. 1930 senesi Eylülünün başlarında Alihan Töre Tokmak'tan altı çakırım uzaklıktaki Şörtepe köyünde çiftçilikle uğraşıyordu. Tam o sıralarda sefer hazırlıklarının bittiği haberini getiren Abiş'le hasat işleri bitmemesine rağmen yola çıkan Alihan Töre, ailesi ile vedalaşmak için gece saati gizlice yola çıkarak Tokmak'taki evine geldi. Alihan Töre hatıralarında bu vedalaşma gecesini duygusal bir şekilde anlatmaktadır. O gece hicret yoluna çıkan Alihan Töre'ye Abiş Kırgız'ın yanı sıra dostları Abdurraşid Hoca ve Dungan Mokimir eşlik etti. Yol tehlikeli olduğu için yanlarında birkaç silah bulunduruyorlardı. Planları sınıra yakın yerlerde göçmen olarak yaşayan Kırgız kafilelerine katılarak Doğu Türkistan topraklarına geçmekti.

Alihan Töre bu seferini de hatıralarında ince ayrıntılarına kadar anlatmış.[93] Kısa özetini verirsek, iki yüz Kırgız, üç ev ehli Rus ev hayvanları ile birlikte yola çıkmışlar. İlk başta rehber olacak kişinin istenilen yere gelmemesi sebebiyle bayağı dolaşarak, zor bir yolculuğun ardından yollarını şaşırarak geriye dönmüşler. Sonra tekrar biriyle anlaşarak gittikleri yerde onun Rus askerleri tarafından öldürüldüğünü ve otuz kişilik asker bölüğünün kaçkınları yakalamak için peşlerine takıldığını öğrenince yine geriye, bu sefer evlerine dönmeye mecbur kalmışlar. Böylece yirmi günden fazla süren bu sefer başarısızlıkla sona ermiş.

Planları gerçekleşmeyen Alihan Töre için kendi memleketi sanki düşman kafesi gibiydi. Üstelik hükümet mensupları tarafından aranmaktaydı. Kimseye görünmeden birkaç gün Tokmak'ta kaldıktan sonra burada kalmak tehlikeli olduğundan Dungan talebeleri Alihan Töre'yi gizlice Sokuluk'a getirdiler. Birkaç gün sonra hanımı ve iki oğlunu da getirdiler. Gündüzleri kendi işleri ile meşgul olan Dungan talebeleri geceleri hocalarını yalnız bırakmamak adına yanında bulunuyorlardı. Orada üç aya yakın vakit kaldıktan sonra kaldığı yeri öğrenen GPU hizmetçileri o sene hapisten çıkardıkları Alimhan Töre'yi kardeşinin yanına gönderdiler. Alimhan Töre kardeşine GPU görevlilerine kimlerle, nasıl kaçtığını söylerse rahat bırakacaklarını, yoksa er ya da geç onların eline geçeceğini söyledi. Sabaha kadar ağabey-kardeş tartıştılar. Alimhan Töre Sovyetlerle anlaşmayı tercih etse, Alihan Töre kendi itikadına sadık kalmayı,

[93] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 91-94, 107-113, 118-121, 272-273.

gerekirse hicret yolunu tercih edeceğini söylüyordu. Sonunda ağabeyine acıdığından onunla birlikte Frunze'ye gitmeye karar verdi.

GPU idaresinde Ahmedov isminde görevli tarafından çok yumuşak sorgulanan Alihan Töre'den niçin kaçmaya kalktığı soruldu. Alihan Töre kendisinin dindar insan olduğunu, dini ve erkini korumak için böyle bir karar aldığını söyledi. Akşama kadar süren görüşmeden sonra Alihan Töre'ye ağabeyinin evine giderek, dediklerinin hepsini kağıt üzerinde anlatarak ertesi gün getirmesini istediler. Dedikleri gibi ertesi gün olan biteni kağıtta anlatan Alihan Töre'ye bu sefer casusluk etmek teklifi sunuldu. Böyle yaparsa hükümetin pek çok imtiyazlarına sahip olacağı söylendi. Şimdi Tokmak'a evine dönmesi, on beş gün sonra Çimkurgan köyündeki Kırgızlar hakkında malumat toplayıp geri dönmesi söylendi. Buna rıza göstermek Alihan Töre için Kuran hükmüne karşı gelmek olacaktı. GPU'nun hiçbir vazifesini yapmayan Alihan Töre'nin evine yirmi üç gün sonra çağrı mektubu geldi. Mektupta GPU idaresi 22. odasına İvaşev'in yanına gelmesi isteniyordu. Yine kaçmak yolunu tutabilmesine rağmen ağabeyine zarar gelmesinden endişe eden Alihan Töre Frunze'ye yol aldı.[94]

1.10. Hapishane Günleri

GPU idaresine giden Alihan Töre'nin ona verilen görevi yerine getirmediği anlaşılınca bodrumdaki tek kişilik odaya koydular. Kış ayları ve Ramazan ayı olduğundan çok zor şartlarda soğuk ve açlık içinde on üç gün tutuldu. Son gün yanına yerleştirilen bir Rus gencinin bu şartlara dayanamayıp açlık ilan etmesinin ardından başka bir odaya almaya geldiklerinde komisere mahpusların böyle soğuk odalarda on günden fazla tutulmadığını, kendisini çok kişili odaya geçirilmesini rica etti. Aynı gün daha büyük bir odaya alındı. Çok kişili odalar fazla kalabalıktı. Her gün daha çok insan odalara getiriliyordu. Alihan Töre'nin bulunduğu odada ona başarısız kaçmasında eşlik eden yol arkadaşları da vardı. Kalabalık o kadar arttı ki, mahpuslar gece uyurken ayakları kendilerine çekerek yatmak zorunda kalıyorlardı. Şartlar o kadar zordu ki, günden güne hastalananlar çoğalıyordu, hatta ölenler de vardı. Ölenlerin çoğu ihtiyar kişilerdi. Mahpusların çoğu okuma yazma bilmeyen, göçmen Kırgızlardı. Geniş yerlere,

[94] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 121.

açık havalara alışan bu insanlar için cezaevi gerçek bir işkenceydi. Çoğu buradan kurtulmak için GPU'ya casusluk etmeyi kabul ediyordu. Bunun gibi davranışlar "Düşman eliyle yılanın başını ez" atasözünü uygulayan komünist hükümetinin o günlerdeki en yaygın tavrıydı.

Alihan Töre hatıralarında bu mahpusluk devri için oldukça geniş yer ayırmaktadır. Mahpusluk devrini okurken o zamanın şartlarını, mahpusların ruhiyatını, tutuklamaların mahiyetini öğrenebiliriz. Ayrıca yazılanlar Alihan Töre'nin kendi kimliğine de ışık tutmaktadır. Şöyle ki, cezaevini cehenneme benzetmekte ve insanların ibret alması için var olduğunu söylemektedir:

> "Akıl insan her işten ibret alır,
>
> Hangi hal içre dursa faydalanır "[95]

Mahpuslar içinde yerli Almanlardan Aleksander isimli bir mühendis Alihan Töre'yle samimi dostluk kurmuştu. Kendisi İdil Ural'dan Türkistan'a gelmiş, Ramazanda işçilerin mesai saatini kısalttığı için tutuklanmıştı. O kadar insanın içinde sadece Alihan Töre'yle konuşurdu. Birkaç dil bilen, Paris üniversitelerinden birinde okumuş olan bu kişi Alihan Töre'yle dışarı çıkma zamanlarında gezerken: "Ey dostum. Bu vahşilerin elinden selametle çıkarsak, insan etini yiyen yamyam topluluklarına bile giderdik. Bu vahşilerin uğursuz adımı yetmeyen temiz yerlerde bunun gibi koltuk koltuğa gezsek bu günlerdeki vicdan azaplarından kurtulup, büyük mutluluğa ermiş olurduk,"[96] derdi. O kişi daha sonra 10 yıllık sürgün cezasına mahkum edildi. Alihan Töre'yle vedalaşamayan Alman mühendis başka bir mahpus vasıtasıyla dertli gönlünün derinlerine yerleştirdiği onun sevgisini bir ömür boyu saklayacağını iletmiştir. Alihan Töre de: "Bu olaydan otuz yedi yıl sonra, 1968 yılında onun sözünü hatırlayıp burada zikrederek tarihte kalması için muhabbet ehli kim olursa olsun, benim için ne kadar büyük saygıya değer olduğunu açıkça gösterdim,"[97] demiştir.

---

[95] A. Sağunî, a. g. e, s. 126.

[96] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 133.

[97] A. Sağunî, a. g. e, s.135

Yukarıdakine benzer bir anı daha var. Şöyle ki, mahpusların içinde sakalı göğsüne kadar inmiş bir Rus papazı vardı. Hapishane kurallarına göre her on günde dışarıdan yemek-erzak girebilir, koğuştaki mahpuslar bu günü iple çekerlerdi. Rusya'dan kaçarak burada yakalanan papazın buralarda kimsesi olmadığından ona yemek gelmezdi. Koğuştaki yemeği olan Ruslar bile onunla paylaşmazdı. Alihan Töre bir hadisteki: "Üç türlü kişiye merhamet etmek gerekir, birincisi, kavminin önemli kişisiyken sonradan hor görülen kişi; ikincisi önce zenginken daha sonra servetini kaybeden kişi; üçüncüsü ise kendi zamanında takdir görmeyen, cahiller içinde kalan âlim" sözlerinden etkilenerek o zavallı papaza herkesten önce dışarıdan gelen yemeklerinden ikramda bulunurdu.[98] Bu davranışı Alihan Töre'nin insaniyet perverliğinin bir tezahürüdür.

Söylemek gerekir ki, Alihan Töre tutuklu kaldığı müddet içinde tek bir sefer bile sorguya çekilmedi. İşsizliğe alışık olmadığı için hapishane memuriyetine iş isteğinde bulununca, ona her gün inşaat işlerinde çalışmaya izin verdiler. Zor şartlar altında gündüzleri ağır işlerde çalışarak, geceleri aşırı kalabalık arasında kalarak altı aya yakın bir müddet geçirdikten sonra, Alihan Töre ve onunla beraber kaçmaya çalışan arkadaşları hakkında hüküm çıktı. Hüküm bildirgesi ellerine verilince, Alihan Töre ve yolda önderlik yapan arkadaşı Nazırkul'a on sene, yine birilerine yedi sene sürgün cezası verildiğini öğrendiler. Geri kalan sanıklar ise suçsuz bulunmuştu. Alihan Töre, Kasımovcular teşkilatının Tokmak'taki lideri olduğu[99], sınır ihlaline girişimi, Tataristan'dan kaçan Serdar isimli pan-İslamist birini evinde saklamak gibilerle suçlanmıştı. Aslında idam edilmesi gerekirken, ilk sorguda doğruyu söylediği için hükmün hafifletildiği ve Arhangelsk'e gönderilmesine hükmedildiği söyleniyordu.[100]

---

98 A. Sağunî, a. g. e, s. 133.

99 XX. yüzyılın 20-30.yıllarında Sovyet hükümeti zararlı unsurlardan temizlenmek adına birkaç göstermelik yargı operasyonları gerçekleştirdi. Bilhassa Türkistan topraklarında "18'ler grubu" olarak bilinen yargı hareketi bilinmiş parti mensupları ve idarecilerin yargılanması ile tarihte kalmıştır. Bunlardan İnagamovcular ve Kasımovcular en meşhurlarıydı. İnagamovcular hareketi 20. yıllarda Özbekistan Komünist Partisi Maarif Komiseri görevinde olan Rahim İnagamov'un Bolşevik siyasetini sömürge siyaseti olduğunu söylemesi üzerine başlatılan yargı hareketinde, Kasımovcular hareketi Özbekistan Cumhuriyeti Yargıtay Başkanı Sadulla Kasımov ve otuza yakın yargıç ve savcıyı kapsadı. Bu iki hareket üyeleri yasaklanan Milli İttihat Hareketi'ne destek vermekle suçlanıyordu. Sovyet hükümeti bunun gibi bahanelerle kendine zorluk çıkartan insanlardan kurtuluyordu. S. Haşimov, C. İminov, S. Turahocaev, "Politiçeskie Repressii v Uzbekistane v 20-30-h Godah XX Veka" *Nauka i Sovremennost,* sayı 43, s 100-108, Sentr Razvitiya Nauçnogo Sotrudniçestva, Novosibirk 2016.

100 A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 276.

1.11. Cezaevinden Kaçma ve Tekrar Hicret Hareketi

Alihan Töre ve iki suç ortağının Taşkent'teki mahpus toplama kampına gönderilmesine karar verilmişti. Bu kampın şöhreti Frunze hapishanesindekiler arasında hep dillerdeydi. Ülkenin değişik yerlerindeki hapishanelerden uzak Sibirya'ya sürgün hükmü çıkanlar önce Taşkent'teki o kırk beş bin kişiyi sığdırabilecek kapasiteye sahip olan toplama kampına gönderilirdi. Daha sonra da Solovki veya Arhangelsk'teki sürgün yerlerine nakledilyordu. Oraların ağır şartlarını bilen Alihan Töre hapisten kaçmaya girişti. Hapishane kanunlarına göre hükmü okunanların diğer yere nakledilene kadar çalışmalara çıkarılmadan içeride bekletilmesi lazımdı. Fakat hüküm okunduğunun ertesi günü, hiçbir şey olmamış gibi öğle vakti işe gidenlerle hazır bulunurken onun ismi de işçiler listesinde okundu. Tam da yemek zamanı olmuştu. Mahpusların üstünde bekleyen bekçinin yemeğe gitme zamanıydı. Onun yerine gelecek olan bekçi gelmiyordu. Alihan Töre bir asma saati yanında bulunduruyordu. Bunu bilen asker, birkaç defa ondan saatin kaç olduğunu sormasının ardından nöbet yerini bırakıp yemekhaneye gitti. Bunu fırsat bilen Alihan Töre, daha önceden gözüne kestirdiği dikenli teli geçerek hapishaneden kaçmaya muvaffak oldu.

Cezaevinden kaçınca nereye sığınacağını bilmeyerek ıssız sokaklarda bir müddet gezinen Alihan Töre'nin aklına ilk gelen şey şehirdeki eski ahbaplarından Dungan Hiya Halfa'nın kapısına gitmek oldu. Hiya Halfa, Alihan Töre'yi görünce cezaevinden tahliye edildiğini sanarak sevinçten gözleri yaşlanarak ona sarıldı. Kulağına kaçtığını söyleyen Alihan Töre'nin sözlerini duyunca, "Allah'ın kurtardığı bu kadar olur, korkmayın," dedi. Bu teselli sözleri Alihan Töre'nin huzursuz gönlüne kuvvet verdi. Akşama kadar tavan arasında yığılan yoncaların ortasında yer açıp orada kaldıktan sonra gece karanlığında Dungan mahallesinde yaşayan İhaze isimli bir dostunun evine geçti ve orada üç gün kaldı. Alihan Töre'yi aradıkları hakkında haberler gelince orada kalması tehlikeli olduğu için iyi kötü günlerinde ne zaman giderse ona hep iyi davranan, başına bir iş geldiği zaman yardımını esirgemeyen güvenilir talebeleri ve dostlarının bulunduğu Sokuluk Dungan köyüne yol aldı.

Alihan Töre'nin Sokuluk'taki talebeleri ona o kadar yakındılar ki, Sovyetlere çalışanları bile Alihan Töre'yi korudular. Köyde saklandığı günlerde Taşkent'li Şahidayet Kari isimli bir akrabasının tüm mülkünden ayrılarak kaçıp gelip aynı köyde bulunduğunu öğrenen Alihan Töre, ona bildirmeden yardımlarda bulundu. Kendisi zorda olsa bile yardıma muhtaç olanlara yardım elini uzatmak Alihan Töre için hayat tarzıydı.

Alihan Töre'nin Sokuluk'ta kalması gün geçtikçe zorlaşmıştı. Şörtepe, Karakonğız köylerindeki yakınlarının evlerinden Alihan Töreyi aradıkları hakkında haberler gelmeye devam ediyordu.[101] Artık memleketinde kalmak onun için tehlikeli olduğundan çareyi Doğu Türkistan'a kaçmakta görüyordu.

Alihan Töre'nin nüfuzlu Dungan kabilelerinden biri olan Salar kabilesinden gelen Yusuf Kari ismindeki bir talebesi Taşkent'teki Çin Konsolosluğundaki tanıdıklarının yardımıyla ona İsmail Ahun adıyla sahte kimlik hazırlattı. Kendisi gibi kaçkın olan Dungan dostu Hiyaz Mütevali: "Sizden ayrılmayacağım, ölecek olursak beraber öleceğiz, yaşarsak bir arada kalacağız" diye Alihan Töre ile birlikte yola çıkmaya karar verdi. Yine tanıdıkları Selsovet'ten[102] Sokuluk'tan Yarkent'e akraba ziyaretine gidiyor olduklarını bildiren bir belge hazırladılar. Yola çıkma saati geldiğinde yolcu etmeye gelen ahbaplarıyla tarikat âdetince zikir hatminden sonra dualar yaptılar. 1 Ocak 1931'de[103] iki arkadaş gece saatinde Alihan Töre'nin oğlu, kayınbiraderi ve Hıyaz Ahun'un oğlu eşliğinde at arabasına binerek Sokuluk'tan Çuy istasyonuna doğru yola çıktılar.[104] Alihan Töre ve Hıyaz Ahun'un şu üç yakınından başka hiç kimse onların nereden nereye gittikleri hakkında bilgiye sahip değillerdi.

Çuy nehrini gemiyle geçerken bir Rus askeri Alihan Töre ve yol arkadaşının kimliklerini göstermelerini istedi. Hiyaz Mütevali'nin Çin pasaportunu kontrol ederken bayağı sorgu suale tutmasına rağmen Alihan Töre'den tek bir şey bile sormadı. Çuy'u geçtikten sonra Türk-Sib Almatı trenine binerek yollarına devam eden iki arkadaş Sarı

---

[101] Asılhan Töre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayğusi II,* s. 277.

[102] Selsovet (Rusçadan Selskiy Sovet: Köy Muhtarlığı), Sovyetlerin köylerdeki yerel idari bölmeleri.

[103] Alihan Töre bu seferini 1931 senesinde gerçekleşmiş olduğunu söylemektedir. Oğlu Asılhan Töre'nin hatıralarında seferin başlangıç tarihi 1 Ocak 1930 olarak gösterilmekte.

[104] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 140.

Özek denen bir yerde indiler. Kışın soğuk günlerine denk geldiği için geceyi bu istasyondaki küçük bir evde geçirdiler. Ev kendileri gibi Sovyetlerden kaçmak için yola çıkanlarla doluydu. İlerideki noktada GPU bekçilerinin bu gibi kaçkınları tutukladıklarını öğrenince çoğu kişi korkudan geriye dönmeye karar verdi. Her işte müşavere ve Allah'a tevekkülü adet edinen Alihan Töre yola devam etmeyi seçti. Tanıdıklarını da ikna etmeye çalışmasına rağmen yol arkadaşından başka kimse kaçkınlık yoluna devam etmedi.

Alihan Töre ve Hıyaz Ahun yolda rastladıkları Rus arabacılarıyla anlaşarak onların arabasında terk edilmiş bir saraya kadar gittiler. Bir zamanlar görkemli ve bayındır olan bu sarayın sahipleri ihtilaldan sonra terk edip kaçtıklarından Çelak, Narın, Talğar, Koram gibi şehirlerden Çin'e giden yolcuların dinlenme mekanlarına dönüşmüştü. O şehirlerden çoğu aile Çin pasaportunu temin ederek arabalarına mülklerini yükleyerek göç ediyordu.

Sarayın içine girince oradaki manzara Alihan Töre'yi o kadar etkilemiş olmalı ki, seneler sonra hatıralarında bu manzaraya yer vermişti. Şöyle ki, sarayın içi karanlık ve soğuk, yüzleri kaygıdan kararan insanlarla tıklım-tıklım doluydu. Günler çok soğuk olduğundan içeride ateş yakarak ısınmaya çalışmışlar, bundan dolayı odalar acı dumanla dolmuştu. Kendisi hasta olan bir kadının yanında yatan iki hasta çocuğuna bakarak ağlamasını görünce canı acıyan Alihan Töre hatırasında: "İnsanların başına bela gelince, herkes kendi haliyle meşgul olurmuş. Merhamet ve şefkat gibi faziletler gerçek müminlerden başka kişiler tarafından unutulurmuş" demektedir.[105]

Sadaka belayı def eder hadisine uyarak o kadına para ve yiyecekten verip dışarı çıktığında bir yük arabasının geldiğini gören Alihan Töre, kendisi ve arkadaşını Altın Emen geçidine götürmesini rica ettiğinde şoför dağdan dere ağzına düşen iki balya yükünü çıkartmaya yardım etmeleri şartı ile onları alacağını bildirdi. Kendilerini belli etmemeleri için işçilere benzemeleri, bunun için yüklerini başka birileriyle göndermeleri gerektiği için Alihan Töre, ellerinde yol izin mektupları bulunan Uygurlara yükleri kontrol noktasından geçirmede yardım etmelerini rica etti. Ret

[105] A. Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 142.

cevabını alınca hükümet mallarını taşıyan Rus arabacılarıyla anlaştı. Askerlerden geçince yüklerini geri alan Alihan Töre ve arkadaşı verdikleri söze uyarak çok zorluklarla yükleri dereden çıkarttılar ve menzillerine ulaştılar.

Sarı Özek'ten çıktıkları günden itibaren yolda giderken, Alihan Töre'yi göçebe Kazakların acıklı durumları etkiledi. Bu yolculuktan seneler sonra da hatıralarında onların durumlarını yazan Alihan Töre, Sovyetler Birliğinde hiçbir milletin Kazaklar gibi zarara uğramadığını söylemektedir. Çin sınırlarına ulaşmalarına dek yolda aç, yalın çocuklarını develere bindiren, kendileri kuvvetsizlikten zor yürüyen çok sayıda erkek ve kadın Kazakları gördüğü ve bu duruma çok acıdığını yazmaktadır.[106]

Altın Emen geçidinden geçtikten sonra Başçı sarayına gelince Sokuluk'taki ahbaplarından Hancaz Halfa'ya rastladılar. Ailesiyle Altın Emen'den geçerken soğukta ellerini donduran Hancaz Halfa ne yapacağını bilmeyerek şaşkınlık içindeyken doktorluktan anlayan Alihan Töre ona Hızır gibi yetişti. İlk yardım yaptıktan sonra onların arabasında yola devam ettiler ve Doğu Türkistan'ın batı sınırında bulunan Korgas şehrine on beş kilometre uzaklıkta olan Yarkent şehrine ulaştılar.

Çarlık devrinde refah içinde olan Yarkent şehrinde Valibay isimli bir zengin asilzade tarafından Çin başkenti Beijing'deki ejder kafalı imparator sarayına benzeyen bir cami inşa edilmişti. Alihan Törelerin buraya geldiği 1931 yılında şehir o kadar tahribe uğramıştı ki, bazı hukuk sahibi işçilerden başka şehir ahalisinin çoğu Çin'e göç etmişti. O meşhur cami de hükümet ellerine geçmişti.

Alihan Töre ve yol arkadaşı Yarkent'te iki gün gizli olarak kaldıktan sonra buraları iyi bilen Abomuslim[107] isminde bir Uygur gencinin kılavuzluğunda yine yola düştüler. Yolculuğun en zor günü o gündü. Önce yollarını kaybettiler, sonra bozkırda kar yağışına maruz kaldılar. Karları eritip içme suyu olarak kullandılar. Islak odunları yakıp ısındılar, üstlerini kuruttular. Ateşten ısınan kumlarda geceledikten sonra ertesi gün Korgas çayına ulaştılar. O devirde sınır henüz dikenli telle örülmemişti. Her saatte iki atlı asker sınırı koruma amacıyla geçerdi. Askerler geçince Alihan Töre ve yol

[106] A. Sağunî, a. g. e, s. 150-151.

[107] Alihan Töre'nin oğlu Asılhan'ın hatıralarında İsrail Ahun olarak geçmektedir.

arkadaşı da Korgas sularını aşarak sınırı geçtiler ve Sovyetlerin takibinden kurtulmuş oldular.

Alihan Töre Doğu Türkistan'a geçtikten sonra Sovyet askerlerinden bir nevi kurtulmuş oldu. Fakat şimdiki iş Çin askerlerine yakalanmamaktı. Gizli yolları iyi bilmediklerinden ana yoldan gitmek zorundaydılar. Yolda bir Çin askeri onları görünce Sovyetlerden geçenlere benzetti ve karakola götürmeye karar verdi. Karakola giderlerse işlerinin zorlaşacağı belliydi. O yüzden Alihan Töre onları bırakması için askeri ikna etmeye çalıştı. Yol arkadaşı Hıyaz Ahun'un Çin pasaportu var olduğunu, karakola gitmelerinin bir faydası olmayacağını söyleyen Alihan Töre, Cinli askere çay parası vermeyi teklif etti. Rüşveti duyar duymaz askerin davranışları değişti ve yirmi tenge karşılığında onları salıverdi.[108]

Suydung ve Kura şehirlerinden geçince Gulca şehrine ulaşan Alihan Töre ve arkadaşı Tokmak'tan buraya taşınan komşuları Almasbek Haci'nin iki oğlu Turdıahunbek ve Kurbantay Kari'nin evlerinde durdular. Alihan Töre ile sadece komşu değil, medrese arkadaşı olan Turdıahunbek Gulca'da şehir valisiydi.[109] Ev sahipleri ve çevredeki komşuların ev salonunda toplanıp tam da Alihan Töre hakkında konuştukları sırada onun eski kulaklı bir şapka, harap giysiler ve işçi çizmeleri giymiş halde avluya girdiğini görmek herkesi hayret ve sevince boğdu. Komşuların çoğu bir zamanlar Tokmak ve Karaköl'de yaşayan ve Alihan Töre'yi iyi tanıyan ahbaplarıydı.

1.12. Gulca Günleri

Alihan Töre Gulca'ya geldikten sonra Turdıahunbek'in ısrarı ile onun evinde kaldı. Tokmak'tan gelenler içinde Alihan Töre'nin hürmeti yüksekti. Görmese de gıyaben tanıdıkları kişiler de bir hafta on gün kadar Alihan Töre'den haber almak için kaldığı eve geliyordu. Daha üç gün geçmeden üstü başı yenilendi ve dostlarından ziyafet davetleri gelmeye başladı. Kısa zaman içinde onun vasfı tüm Gulca'ya yayıldı. Turdıahunbek şehrin zengin tüccarları, kadı, müftü ve tanınmış kişileri davet ederek Alihan Töre'nin hürmetine büyük bir ziyafet verdi. Ziyafet bitiminde o zamanki adet

[108] A. Sagunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 147.

[109] Şamil Almazbekov, *Benazir Ustoz,* s. 10, Nevruz, Taşkent 2015.

boyunca büyük saygı göstergesi olarak kaliteli kumaşlardan dikilmiş gömlek ve pantolon olmak üzere dokuz giysi, onların üstüne de at toynağı şeklinde dökülmüş gümüş koyarak herkesin gözü önünde Alihan Töre'nin önüne hediye olarak koydu. Alihan Töre onuruna düzenlenen bu gibi ziyafetler ve hediyeler başka zenginlerin evlerinde de devam etti. Alihan Töre bu ziyafetler hakkında hatıralarında şöyle bahsetmektedir:

> "Ancak aylarca, belki yıllarca devam eden bu gibi büyük ziyafetlerde gördüğüm hürmet ve ikramlar kalbimdeki dertli yaralara şifa olmak yerine tuz serpilmiş gibi acı veriyordu. Çünkü büyük küçük tüccar zenginler, müftü, a`lem[110] ve ahunlar başta olmak üzere tüm halk gaflet uykusunda, cehalet batağına batmış vaziyetteydi. Üstüne, her yerde iktisadi tuzaklar kurulmuş, maddi ve manevi çukurlar her adımda üstü kapalı halde kazılmış olmasına rağmen kimse buna aldırış etmiyor, aksine pervane gibi etrafında dolaşarak canlarını kurban ediyordu. Özellikle onların nasıl avlandığını görmüş, bir kere tuzaklara düşerek buralara kaçmış tüccar zenginlerin, bile bile yaptıklarına bakarak: "Kaderde varsa insanın gözü kör olurmuş" demekten kendimi alamıyorum. Öyle olsa da, o ağır günlerimde gönlümü alarak bana yardımda bulunan dostlarımı Allah rahmet eylesin diyorum. Çünkü bu vakadan otuz yedi yıl sonra bu tarih yazıldığında yukarıda bahsettiğimiz ahbaplardan sadece iki-üç kişi dışında tümü hayata gözlerini yummuşlar. Zamanında onlara yardım edemesem bile ruhlarına Fatiha okuyup, yaptıkları iyilikleri unutmadığımın göstergesi olarak tarihte kalmaları için hatırlayıp buraya yazdım."[111]

Alihan Töre, Doğu Türkistan'ın İli bölgesine geçtiği ilk günlerden itibaren buradaki rahat hayattan etkilenmişti. Komünist hükümetinin kurulduğu günlerde memleketi Tokmak'ta kıtlık yaşanırken buralardaki dükkanlar Sovyetlerden gelen mallarla doluydu. Hatırasında bu durumdan yakınarak Sovyetlerin kendi devletindeki halkların zor geçim sağlamasına rağmen diğer halkları kendi ideolojisine çekmek için ekonomik tuzaklar kurarak böylesine kurnazca hareketlere alışık olduklarını yazar. Sıradan halk emek vererek yetiştirdiğinin yüzde birini de elde edemiyor, üstelik insani hakları da ellerinden alınıyordu.[112]

---

[110] A`lem: en bilgin kişi

[111] A. Sagunî, *Turkiston Qayg'usi*, s.155.

[112] A. Sağunî, a. g. e, s.148.

Gulca'da ise durum tam tersiydi. Alihan Töre'nin tespitine göre o devirde şehirde çoğunluğu teşkil eden Uygurların yanı sıra Çinli, Kalmık, Kazak, Şiva, Sulun gibi yerli halklar ile Özbek, Rus, Nogay[113] mültecileri yaşıyordu. Bunlardan Tatarların arasında dini taraftan bir nevi ilimli olmalarıyla birlikte çağa uygun geniş fikirlileri çoktu. Diğerlerine bakılırsa, üç-dört kişi hariç cehalet batağına batmış vaziyetteydiler. Sovyetlerden giden tüccarların çoğu en iyi kazanç getiren içki ticaretiyle uğraşıyor, halk arasında sarhoşluk çoğalıyordu.

1.13. Alihan Töre'nin Çocuklarının Gulca'ya Gelmesi

Alihan Töre böyle bir vaziyette mahalle arkadaşı Turdiahunbek'in evinin ön avlusunda altı aydan fazla bir süre yaşadı. Tabiplik ile geçimini sağlayan Alihan Töre kısa zaman içinde hem tıp alanındaki başarıları, hem İslami ilimleri ile ün kazandı. 1931 yılının Mayıs aylarında kendisini sınırdan geçmesine yardım eden Abomuslim İsrail Ahun'u çoluk çocuğunu Gulca'ya getirmek için Tokmak'a gönderdi.

Alihan Töre'nin büyük oğlu Gaffarhan İsrail Ahun'la görüşünce kendi başına plan kurarak, gizli şekilde sadece kendi eşi, oğlu Ahad ve kardeşi Asılhan'ı alarak Gulca'ya gitmeye karar verdi. Frunze şehrinden trene binen bu dört kişi Almatı'da 2-3 gün kalarak yolda lazım olacak evrakları hazırladıktan sonra Sarı Özek'e gittiler. Bu yolculuğu hatıralarında anlatan Asılhan Töre de tıpkı babası gibi Sarı Özek'teki Kazakların kıtlık sebebiyle geçirdikleri zor durumuna dikkat çekmektedir. Evlerinde bulunan halı, semaver, takı gibi eşyaları ekmeğe takas etmeye çalışan kazak kadınlarını gördüklerini anlatmaktadır.

Sarı Özek'te bir Kazak'ın evinde bir gece kaldıktan sonra Altın Emen'e doğru yola düşen Alihan Töre'nin evlatları 70-80 kilometreli yolda bir araç bulamadıklarından yaya yürümek zorunda kaldılar. Yolculuğun en zor kısmı buydu. Yanlarında yiyecekleri bitmiş, kuvvetleri kalmamıştı. Bu halde bir gün yürüdüler. Tam da o sırada Rusların

[113] Kazan Tatarları

çuval yüklenmiş arabaları onları yoldan aldı. Çuvaldakilerin şeker olduğu anlaşılınca bunu Allah'ın lütfü bilen yolcular çuvalı delerek doyana kadar şeker yediler.[114]

Belli bir yere gelince Rus arabacıları kendilerine sıkıntı olabileceği için Alihan Töre'nin evlatlarını indirdikten sonra yine yaya yürümeye mecbur kaldılar. En arkada yürüyen Gaffarhan arkasından gelen bir Rus askerini görünce hemen kamışlığın içine gizlenince askerin dikkatini çekti ve tutuklandı. Kendisi at üzerinde, Gaffarhan da yaya olduğu için yavaş ilerlediklerinden asker ileride bulunan bir köprünün yanında buluşacaklarını, kaçarsa vurulacağını söyleyip, tutukluyu bırakıp gitti. Yol başkanlığını yapan İsrail Ahun bunu öğrenince artık bu yolla gitmenin tehlikeli olacağını, Gaffarhan'ı başka gizli yolla Yarkent'e götüreceğini, Asılhan ve yengesininse bebekle kamışlıkların arasında gizlenerek beklemeleri gerektiğini söyledi. Gaffarhan'ı menzile ulaştırınca bir araba bulup getireceğini söyleyince ayrıldılar. Günün sıcaklığı ve karnının açlığına dayanamayan bebeğin ağlama seslerini duyan bir kazak kişi onları bulunca, ondan bebek için para karşılığında süt istediler. Onlara acıyan Kazak, Asılhan'ı yanına alarak çadırına götürdü.

Çadırda onları Kazak kişinin hanımı karşıladı. Asılhan'a yemek ve şişeye biraz süt koyup vereceğini isteyen kocasına: "Burada millet açlıktan ölüyorsa sen serserilere yemek mi vereceksin," diye kavga etmeye başladı. Verdiği paraya bile yemek vermeyi istemeyen karısını kamçılayarak evden kovan koca Asılhan'ın karnını doyurunca şişeye süt koydu ve atıyla kamışlıklarda kalan kadın ve bebeğin yanına bıraktı. İki gündür Rusların arabasında yedikleri şeker dışında hiçbir şey yemeyen Asılhan yıllar sonra hatırasında o gün yediği ayran çorbasına yer vermişti. Üstüne akşam üzere eşek arabayla gelen İsmail Ahun'u görünce, onun getirdiği tandır ekmeğini yeyince sevinçleri içlerine sığmayan yolcuların mutluluğu Yarkent'te Gaffarhan'ı gördüklerinde ikiye katlandı.

Alihan Töre'nin oğlu Asılhan da babası gibi Tokmak'tan Gulca'ya seyahatini ince ayrıntılarına kadar kendi hatıralarında vermektedir. İkisinin de anlattıkları bir biriyle örtüşmekte ve o devrin insanları, yaşam tarzları, yolculuktaki zorlukları tasvir

[114] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s, 280.

etmektedir. Asılhan da babasının dikkatini çektiği şeyler üzerinde durmaktadır. Mesela Yarkent şehrinin imaretlerinin viran olduğu, kapıları açık, kimsesiz evlerin çokluğu, ahalinin ekser kısmının Çin'e göç ettiği, sokakların bakımsız hale geldiğini anlatmaktadır. Onların konakladığı ev sahibinin çocukları da Çin'e gitmiş, arada oradan satmak için gizli yollarla erzak getirir, babasının hazırladığı halı, semaver, dikiş makinesi, takı gibi eşyaları da Çin'e götürüyorlarmış. Alihan Töre'nin evlatları, birkaç gün Yarkent'te kaldıktan sonra yine babalarının izlediği yolla Çin sınırından geçtiler.[115]

Aynı babası gibi Asılhan'ın da dikkatini çeken ilk şey Çin sınırından geçtikleri anda her yerdeki refahtı. Sınırın öbür tarafındaki insanlar açlıktan kıvranırken, buradaki dükkanlarda bolluk göze çarpıyordu. Satılık malların çoğu Sovyetlerde imal edilerek buraya ithal edilmişti.[116]

Yolda karşılaştıkları İmin adlı bir kuryeden ailesinin Çin sınırını geçip Gulca'ya yol aldığını öğrenen Alihan Töre, Turdıahunbek'ten aldığı bir yolcu arabası ile onları karşılamak için yola çıktı. Tüm ailesinin geldiğini sanan Alihan Töre, sadece iki oğlu, gelini ve torununu görünce çok şaşırdı. Büyük oğlu Gaffarhan'ın yaptığı: "yakalanmak üzereyken kimseye bildirmeden kaçmak zorunda kaldık" gibi açıklamaları Alihan Töre'yi tatmin etmedi.

Alihan Töre ve evlatları Gulca'nın batısında yerleşen 40-50 bin nüfusa sahip olan Suydung şehrinde bir gece Toksanbay isimli bir zenginin evinde kaldıklarında onun oğulları Alihan Töre'nin oğullarına ticaret mallarını gösterdi. Sovyetler ile ticaret anlaşması ile çalıştığı için bu tür zenginlere "dogovornıy zenginler"[117] deniliyormuş. Ticaret mallarından Sovyetlerden ihraç edilen kumaş, şeker, semaver, bakır çaydanlık, tütün ürünleri, ayakkabı ve bunun gibiler ayrı ayrı depolarda saklanıyordu. Bunları yün, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla takas ediyorlardı.

---

[115] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Kaygısı II,* s. 279-285

[116] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 285.

[117] Dogovor Rusça anlaşma anlamında.

1931 yılın Haziran ayında Alihan Töre'nin ailesinin bir kısmı Gulca'ya geldi ve babasının arkadaşı Aysa Hacı'nın evine yerleşti. Orada bir ay kadar kaldıktan sonra Margilan'dan gelen Akabirhan isimli bir âlim kişinin oğlu Ekmelhan için yaptırdığı eve taşındılar. Ev iki avlulu olup, onların birinde Ekmelhan oturuyor, diğer evi de Alihan Töre'ye kiraya veriyordu. Alihan Töre o evde tabiplikle meşgul oldu. Günde 20-30 hasta kabul eder, oğlu Asılhan ise ilaç hazırlamada babasına yardım ederdi.

1.14. 1931 Yılında Gulca Şehrinin Durumu

Asılhan'ın hatıralarından öğreniyoruz ki, Gulca'ya geldikleri 1931 yılında şehrin Suv, Dolan, Dong ve Kura denilen dört kapısı vardı. Valilik ve benzer idarelerin yanı sıra Beytullah isimli medrese, onun bünyesinde bir kadılık ve dinî okul vardı. Asılhan'ın tahminince o zamanki şehir nüfusu 70-80 bin kişiydi. Nüfus defterinin olmadığını söyleyen Asılhan, ahalinin sadece %3-4'ünün Çinli olduğunu, ekser nüfusu Uygurların teşkil ettiğini, başka milletlerin de olduğunu söyler. Yönetici kesim Çinli olup, halkla işi olmadığını söyleyen Asılhan, onların afyon içmekle meşgul olduklarını yazar.[118]

Şehirde 3 tane yeni usulde eğitim veren okul mevcut olup, bunlardan biri Tatar okulu, diğeri Andican okulu, üçüncüsü de Nogoraçı mahallesindeki okuldu. Bunun dışında eski usulde ders veren birkaç okul da var olup, bir tanesi Alihan Töre'nin yaşadığı mahalledeki Margılan'lı Rözı Muhammed Hacı'nın camisinin içindeydi. Bu okulda 40-50 çocuk yerde oturup ders dinler, *perşembelik* diye bilinen her Perşembe getirilen pay karşılığında eğitim görürdü. Margılan'lı Molla Baymuhammed buranın müderrisiydi.

Asılhan'ın hatıralarından onun Andican okulunda okuduğunu öğreniyoruz. İki yıl Tokmak'ta Latin harfleriyle aldığı eğitimin ardından usul-i Cedid sistemiyle arap harfleri ile eğitimini devam ettirmek zorunda kalan Asılhan, Tokmak'ta ünlü müderris Taşkarı'dan iki cüz Kuran eğitimi gördüğü için hiç zorlanmadığını söyler. Okul velilerin para desteği ile yürütülüyordu. Fen ve din derslerinin hocaları Tatar, dil bilgisi

[118] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 335.

ve edebiyat hocası da Taşkent'ten kaçarak Gulca'da yerleşmiş Hamid Saidî isimli vatansever, ileri görüşlü bir kişiydi.

Ahali işsiz, dükkanlar satılık eşyalarla dolu olmasına rağmen halkta para yoktu; kumar açıkça oynanıyordu. Meşhur kumarbazların kendi namına bastırdıkları paraları olup, değeri kumarbazın itibarına göre değişiyordu. Şehirde Musabayev kardeşlerin açtığı deri fabrikasında sadece 300 kişi çalışıyordu. Bunun dışında birkaç zanaatçıdan başka sanayi şirketleri yoktu. Halkın çoğu eğitimsizdi; zenginler işretle, mollalar ziyafetle meşguldüler. Musabayevlerden başka zenginler zekât vermez, fakirlerin halleriyle ilgilenmez, okul açma, sanayi kurma gibi dertleri olmayıp memleketi ıslah etmek gibi fikirlerden uzakıtlar. Hükümet iç ve dış ticarete müdahale etmez, sadece Sovyetlere çıkarılan ve oradan gelen mallar için çok az vergi alıyordu. Uygur ve Kazaklardan yüzbaşı ya da binbaşı gibi makam sahibi olmak isteyenler Çinli yöneticilerden rüşvet karşılığında makam satın alır, halkı istedikleri gibi soyarlardı. Uygur kadı ve müftüleri de makam sahibi kişilerin lehine hükümler çıkarırlardı. Yerli halk bunların kurbanıydı ve acınacak haldeydi.

Gulca bakımsız, kanalizasyon sistemi olmadığından halk tüm pislik ve çöpleri suya atıyor, sonra da aynı sudan içmeye mecbur kalıyordu. Tabiplikten haberi olan Alihan Töre bu sudan içmenin zararlı olduğunu bildiği için oğlu Asılhan'a bir eşek ile su varili almış ve her gün İli nehrinin 5 kilometre yukarısına giderek su getirmekle görevlendirdi.

Alihan Töre ve ailesinin bir kısmı 6-7 ay Gulca'da yaşadıktan sonra burada iş bulamayan büyük oğul Gaffarhan babasına söylemeden Tokmak'a gitme planını kurdu. Maksadı yaptığı hatayı telafi ederek anneleri ve diğer kardeşlerini Gulca'ya getirmek ve bu nedenle babasının kırgınlığına son vermekti. Diğer yandan, Tokmak'ta Yusufhan isimli bir yakınına emanet bıraktığı altınları getirerek burada ticaret başlatmayı istiyordu. Bunun için babasından Gulca yakınındaki Çilpanza kasabasına gitmeye izin alarak yola çıktı ve oradan babasına yaptığı hatayı düzeltmek için sınırı geçmek kararı aldığını, babasından merak etmeden dua etmesini istediğini ifade eden mektup

gönderdi. Mektubu okuyan Alihan Töre: "Bu çocuk yanan aleve girmeye nasıl karar verdi" diye büyük bir endişeye kapıldı.[119]

Bu arada tanıdıklarını aracı ederek oğluna konsolosluktan Çin pasaportu yaptırma çabasında bulunan Alihan Töre, İşan Dadahan isimli itibarlı bir kişinin Taşkent'e giden akrabasına oğlunun bilgilerini verdi. Taşkent'teki Çin konsolosluğunda kendisi ve annesi için Çin pasaportu hazırlandıktan sonra Gaffarhan emanet altınları alarak Alihan Töre'nin hanımıTacinisa ve oğlu Muhammedyar ile yola çıktılar. Alihan Töre'nin diğer hanımı Keramethan ise kendi kardeşleri ile yakın zamanda Gulca'ya gideceklerini söyleyerek onlara katılmadı. Almatı şehrine gelince vize için pasaportlarını GPU'ya verdikten sonra 1 ay beklediler. Verdikleri adreste bunların kaydı olmadığından vize verilmedi ve pasaportları da ellerinden alındı. Tekrar kaçak yolla Gulca'ya geçmek zorunda kalan Gaffarhan ve ailesi Yarkent'e kadar geldikten sonra Gaffarhan'ı kaçırarak Yarkent yakınındaki bırakılmış bir köyde emek esiri sıfatında çalıştırmaya başladılar. Ailesinden kalanları Yarkent'teki tanıdıkları sınırdan geçirince güvenli bir şekilde Gulca'ya ulaştılar.

Ailenin diğer kısmı da yavaş-yavaş Gulca'ya gelip buluşmaya başladı. Fakat Gaffarhan'dan haber yoktu. Alihan Töre gece gündüz oğlunu düşünüyor, onu bulma yollarını arıyor, gecelerini de dua ile geçiriyordu. Çiftçilik ile meşgul olan Gaffarhan tutuklu olduğu köyde yaşayan bir ihtiyardan Çin sınırı yolunu öğrendi ve fırsatını bulunca köyden kaçtı. 1933 yılının sonbaharında sınırdan geçmeye muvaffak olan Gaffarhan'ın Gulca'ya gelmesiyle aile bir bütün olarak yaşamını devam ettirdi.[120]

1.15. Gulca'da Dungan İsyanı

Alihan Töre'nin Gulca'ya geçtiği yıllar Doğu Türkistan yakın tarihinin en karışık dönemlerinin birine denk gelmekteydi. Kumul isyanı olarak bilinen ayaklanma sonucu başlayan olaylar bölgede bir cumhuriyet kurulmasıyla sonuçlanacak, sonra kısa süre içinde cumhuriyet Rusların müdahalesi ile yok edilecekti. Alihan Töre'nin bu

[119] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 296.

[120] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi*, s. 296-300.

olaylar hakkındaki görüşlerine daha sonraki bölümlerde duracağız. Alihan Töre'nin bulunduğu İli vilayeti bu olaylarda önemli bir yer tutmaktaydı.

Tam o sıralarda İli vilayeti merkezi olan Gulca şehrinde bulunan Alihan Töre, hatıralarında bu olaylara geniş yer vermektedir. Bölgede çıkan çatışmaların iştirakçilerinden olan Dunganlar, Gulca'da istihkâm tutmuşlardı. Çinli askerler ve Dunganların en çetin muharebe yerlerinden olarak bilinen Gulca'da şehrin sakinlerinden olan ve Sovyetlerden gelip burada yerleşen Dunganlar da ayaklanmışlardı. Turdiahunbek ve diğer zenginlerin evlerini kendilerinin izni olmaksızın Dungan askerleri için yatakhane olarak kullanmalarının ardından, zenginler bir heyet oluşturarak Sovyet konsolosluğuna gitmiş ve yardım talebinde bulunmuşlar. Konsolosluk halktan yazılı talepname istemiş. İstediğini elde edince 1933 yılında Sovyet askerleri komşulara yardım bahanesiyle bölgeye girmeye başlamıştı.[121] Bölgede kontrolü sağlayan Dunganların hali Sovyetlerin gelmesiyle değişmişti. Dunganların esas güçlerinin bulunduğu Tepedöng aralıksız topa tutuldu. Dunganlar mağlup olduklarından sonra Sovyetlerden kaçarak bölgeye sığınan Beyaz Rus askerleri ve Çinliler ev-ev gezerek Dunganları bulup idam etmeye başladılar.

Tıpkı birkaç sene önce memleketinde olduğu gibi Dungan arkadaşlarının imdadına bu sefer Doğu Türkistan'da yine Alihan Töre yetişti. Sovyetlerden kaçıp Gulca'da yerleşen Dungan arkadaşlarını kendi evinde üç gün gizledi. O dönem şartlarını göze alırsak Alihan Töre'nin bu hareketi onun cesur kişiliğinin tezahürü olduğunu anlarız. Dunganları evinde saklayarak kendi canını tehlikeye atıyordu.

Dunganları arayanlar evlerin duvarlarından aşarak, çatılarından geçerek de olsa onları yakalamaya durduklarında cesurca bir karar alan Alihan Töre, evinde saklanan yirmi kişilik Dungan kafilesini beyaz bayrak altında Hükümet idaresi binasının önüne getirdi. Dungan kanına susayan askerler bunların Alihan Töre ile açıkça yürümelerini görünce izlemekten başka bir şey yapamadılar. O zamanda Alihan Töre'nin Tokmak'tan gelip yerleşen arkadaşı Turdiahunbek şehrin hükümet üyelerindendi. Onun yardımı ile gelen Dunganların her biri için aman belgesi yazıldı. Alihan Töre bu belgeleri Dungan

[121] Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu,* Xinjiang Halk Yayınevi, 2006, s. 129. Bu dönemde Sovyetler Birliği Doğu Türkistan'a üç kez: 1933, 1934 ve 1937 yıllarında askeri yardımda bulundu.

arkadaşlarının yakalarına yapıştırdı. Böylece Alihan Töre'nin Dungan yakınları başlarında bekleyen ölümden kurtulmuş oldular.[122]

1932 yılının yaz aylarında Alihan Töre'nin kendisi de Abdüsettar isimli arkadaşıyla hapse alındı. Onlar Hoca Niyaz'ın[123] Gulca'daki adamları olmakta suçlandılar. Azıcık şüpheyle içeri alınanların bile çok çetin zulümlere maruz kaldığı, çoğu kişinin işkence edilerek idam edildiği böyle bir zamanda yakalanmaları yakınlarını çok endişelendirmişti. Rözimuhammed Haci isimli bir yakınlarının çabalarıyla af mektubu hazırlanıp mahalledekilerin imzalarıyla Çinli valiye iletilmesi sonucu iki ay sonra Alihan Töre ve arkadaşı tahliye edildi. Hapishanelerde durum o kadar kötüydü ki, bu iki ay içinde Abdusettar tanınamaz derecede değiştiğini Alihan Töre'nin oğlu Asılhantöre hatırasında söylemiştir.[124]

Daha yakında Uygur ve Dunganların galip gelmesi ve Çin askerlerinin yenilmesi haberleri ile kalbinde ümit kıvılcımları oluşan halk Sovyetlerin bölgeye girmesiyle tekrar büyük bir ümitsizliğe kapıldı. Alihan Töre de Gulca'yı terk etmeye karar verdi. Abdusettar ile ikisi Altışehir'e gitmeye, oradan da başka bir yere geçmeye anlaştılar. Sefer hakkında öğrenen Alihan Töre'nin hanımı Tacinisa, onu düşman elinde görmektense Allah'a emanet etmeyi tercih edeceğini söyledi. Fakat Alihan Töre'nin büyük kızı Azize Paşa'nın: "Daha dün ne zorluklarla size kavuştuğumuzda bir ev dolu küçük çocukla bizi nasıl bırakıp gidersiniz" diye ağlaması onun kararını değiştirmesine neden oldu.[125]

1.16. Rusların Gulca'ya Girdiğinden Sonra Bölgedeki Durum

Rusların İli vilayetine girmesi bölgede büyük değişimlere neden oldu. İlk olarak Çin merkezi hükümetine bağlı olan vali Cin Şu Rin'in yerine Sovyet hayranı olan Çin generali Şen Şi Sey getirildi. 1934 yılında Doğu Türkistan'da savaş halinde olan

---

[122] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 184-187. Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Kaygisi II,* s. 303.

[123] Hoca Niyaz (1889-1937) 1933 Kumul ayaklanmasında Yolbarshan'la birlikte öncülük etti. Ayaklanma sonrası kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı, daha sonra Şen Şi Say hükümetinde başbakan oldu. 1937'de (bazı kaynaklarda 1941 olarak geçiyor) Şen Şi Say rejimi tarafından katledildi.

[124] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Kaygısı II,* s. 301.

[125] A. Sağuni, a. g. e, s. 191.

Uygur ve Dungan örgütlerinden kurtulduktan sonra bölgede Çin generali eliyle Ruslar tarafından yönetilmeye başladı. General Şen'in kayınpederi İli vilayetine vali olarak atandı. Gulca'ya ilk geldiği zaman Alihan Töre'ye evinden yer veren Tokmak'lı zenginlerden Turdiahunbek ise vali yardımcısı oldu. 12 Nisan 1934 General Şen hükümetinin kuruluş tarihi olarak her sene milli bayram olarak kutlanacağı kararı alındı.[126]

Sovyetler Doğu Türkistan'a girince tıpkı Batı Türkistan'da uyguladıkları siyasetin aynısını burada da uygulamaya başladılar. Tüm işler Sovyet konsolosluğu kontrolündeydi. Mançurya'yı ele almalarından sonra Japonların gözü Doğu Türkistan'ın üzerindeydi. Japonların bölgeye ulaşmasını önlemek için Doğu Türkistan sınırındaki Şinşişo geçidini kapatmak amacıyla 20 bine yakın Sovyet askeri yollandı.[127] Tüm ekonomik işler Moskova kontrolünde yürütülmekteydi.

O devrin şartları olmasa belki Doğu Türkistan on altıncı Sovyet Cumhuriyeti olabilirdi. Japonların bir yandan Sovyetlerin, diğer yandan da Çin'in sınır bütünlüğünü tehdit etmesi Sovyetlerin Çin hükümetine karşı açık hareket etmesini önlemiş olabilir. Sovyetler Birliği'nin Çin'le dostane ilişkilerde olması icap ediyordu. Yoksa Çin o devirde Doğu Türkistan'ı tutabilecek kapasiteye sahip değildi. Şen Şi Sey Çin'in iç kısmıyla Doğu Türkistan'ın arasındaki sınırı da kapatmış, bölgede olup bitenlerden merkezî Çin hükümetinin hiç haberi yoktu.[128]

1934 – 37 arası Doğu Türkistan'da bir dizi değişimler gözetleniyordu. İlk başlarda bu değişimler yerli halk için gayet olumlu görünüyordu. Zenginlerin katkısıyla dârulâcizîn, okul ve yetimhaneler kuruldu. Yakında kurulan Cumhuriyetin elden gitmesinin sebebi bilgisizlik olduğunu anlayan kişiler çoğalıyordu. En çok gelişim eğitim alanında görünüyordu. Gulca şehrinde halkın çabalarıyla birkaç küçük ilkokul ve bir büyük ortaokul açıldı. Bunun yanı sıra bir elektrik santrali, bir un fabrikası ve bir

---

[126] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 313.

[127] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 209.

[128] İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları,* Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi 1985, s. 268.

kibrit fabrikası açıldı. Çiftçilere özel tarla ve tohum verildi. Ticarette de halka kolaylıklar sağlandı.[129]

Bir diğer yenilik ise Doğu Türkistan'ın her vilayetinde Muallim Okullarının açılmasıydı. Bunun sonucu olarak öğrenci sayıları da artıyordu. En çok gelişim Kaşgar'da gözlemleniyordu. Kaşgar'da yönetici olarak faaliyet eden Mahmut Muhitî'nin[130] çabalarıyla çok sayıda okullar açılmıştı. Bunun yanı sıra yerel basında da gelişme görülüyordu. Hac ibadeti yapmak isteyenlere kolaylık sağlandı. Bütün bunlar halkın refaha kavuşmasına, bilinçleşmesine sebep oluyordu.[131]

Sovyetler Doğu Türkistan'a girdikleri andan itibaren kendi siyasetlerini yayma çabasında bulundular. Bunun için 1934 yılından itibaren Taşkent'e öğrenci gönderilmeye başladı. Tahsil sonrası döndüklerinden sonra bu öğrenciler önemli makamlara yerleştirildiler ve Sovyet ideolojisine yatkın kadrolar oldular. Maarif sahasında görülen milli bilinç artışı Sovyet eğitimini gören çalışanlar sayesinde yok olmaya başlamıştı. Bunların en göze görüneni Tatar kökenli Burhan Şehidî idi.[132] Altay'daki muhalefetçilerden Şerifhan Töre'nin yanına giderek onu yeni vali Şen Şi Sey'ye bağlamayı başardığı için makamını saklayabilen Şehidî, daha çok seneler birbirini izleyen hükümetlerin başında kalabilmeyi başaracaktı.[133]

Taşkent'te eğitim görenler birkaç sene içinde hükümetin en önemli makamlarına yerleştirildiler. Özellikle, askeri birimler tamamıyla Rusların elindeydi. İçeri Çin'e geçiş yolu olan Şinşişo'da birkaç askeri istihkamlar kuruldu. 1935 yılından itibaren gruplar halinde Doğu Türkistan'a gönderilen Sovyet uzmanları askeri birliklerin

---

[129] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 306.

[130] Mahmut Muhitî (1887-1944), Turfan'lı zengin tüccar ailesindendi. 1933-34 yıllarında Kumul ayaklanmasında komutanlık yaptı. 1937 yılına kadar Kaşgar askeri valisi görevini üstlendi. 1937'de Hindistan'a geçti. 1938'de Türkiye'yi ziyaret ettikten sonra 1939'de Japonya'ya giden Muhitî, daha sonra Japonya işgalinde bulunan Pekin'e geldi ve ömrünün son günlerine kadar burada yaşadı.

[131] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, a. g. e, s. 306.

[132] Burhan Şehidî (Şahidullin) (1894-1989), Kazan ve Berlin'de tahsilinden sonra 1912 yılında Doğu Türkistan'a geldi. Önce Dışişleri Bakanı, daha sonra Özbekistan ve Kazakistan Konsolosu oldu. 1946'da kurulan koalisyon hükümetinde başkan yardımcısı, 1948'de başkan oldu. 1949-1955 yıllarında Doğu Türkistan'da vilayet başkanı olarak görev aldı. Sovyet ve Komünist Çin İstihbarat Teşkilatı için çalıştığı rivayet edilir. Uygurca-Çince-Rusça bir sözlük kaleme almıştır.

[133] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 308.

yanı sıra hükümet, güvenlik güçleri, propaganda, maliye ve ulaştırma kurumları, tarım ve hayvancılık kurumlarında danışman veya teknik yönetici olarak görev aldılar.[134]

Tıpkı Sovyetlerde olduğu gibi Doğu Türkistan'da da halk arasında casusluk yayılmaya başladı. İlk başta okullara gönderilen casuslar daha sonra mahallelere, hatta bazı insanların evlerini gözetlemek için intikal ettirildi. İnsanlar bir-birinden şüphe eder hale gelmiştiler.

"Altı şiar"[135] başlığı altında propaganda başlatılmıştı. Japonlara karşı Çin hükümetine yardım etme gerekçesiyle zenginler vergiye tutulmuştu. Daha önce içeri Çin sınırı kapatıldıysa, 1937 yılının başlarına geldiğinde Hindistan ve Afganistan sınırları da kapatıldı. Böylece tüm Doğu Türkistan dış dünyadan soyutlanmış bir vaziyete geldi.

1937 yılına geldiğinde siyasette keskin değişiklik hissedilmeye başladı. Tıpkı Sovyetler birliğinde olduğu gibi Doğu Türkistan'da da baskılar başladı. Olaylar Hoca Niyaz ve onun on binlerce yandaşlarının tutuklanmasıyla başladı. Yerel basında Hoca Niyaz'ın Japon ajanı ve vatan haini olduğu, Altışehir isyanının[136] Urumçi'deki yöneticisi olduğu söyleniyordu.

1937 yılın Ocak ayında ilk olarak Turdiahunbek başında olmak üzere otuzdan fazla kişi Gulca valisi tarafından toplantıya çağırıldılar. Toplantı gece 12'ye kadar sürdü. Toplantıdan dönerken 4 Çin askeri toplantıdan dönenlerin arabalarını durdurarak hapse aldılar. Turdiahunbek'in kıyafetlerini çıkartıp, bir kat gömlekle soğuk bodruma attılar. Aynı gece uykuda olan ailesinin evini basarak kadın, gelin ve kızlarının tüm altın takılarını zorla aldıktan sonra evlerinin karşısındaki kimsesiz evine götürdüler ve birkaç müddet soğuk evde tuttular. Turdiahunbek'in yirmiyi geçen Nurtay isimli ve yirmiyi

---

[134] Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi,* s.130.

[135] Altı şiar: emperyalizme karşı çıkma, SSCB'ye yakın olma, etnik eşitlik, dürüst yönetim, barış ve yapılandırma gibi ilkeleri kapsıyordu.

[136] 1937 yılında Mahmut Muhitî'nin Hindistan'a geçmesinin ardından onun Doğu Türkistan'da kalan askerlerinin başlattığı isyan. Bu isyan Rus silahlı kuvvetleri tarafından şiddetli bir şekilde bastırıldı.

doldurmayan Ahmet isimli iki oğlunu yine babaları gibi bir kat ince giysileriyle soğuk bodruma hapsettiler.[137]

Bu olay Gulca halkını inanılmaz dehşete soktu. Gulca'nın önde gelenlerinin başına böyle bir şeyin gelmesi herkesin kendinden endişe etmesine sebep oldu. Hal öyle olunca Turdiahunbek'in halinden haber almak orada dursun, baba ve iki oğuldan ayrı kalan ailesinin bile hal hatırını sormaktan korkuluyordu. Alihan Töre, kendi canı tehlikede olsa bile başı belada olanlara yardım etmeden kendini alıkoyamazdı. Daha yakında muhacir olarak Gulca'ya geldiğinde evini, ekmeğini paylaşan Turdiahunbek'in ailesinden haber almak için yiyeceklerden ikramiye hazırlatıp karısını onların evine gönderdi. Kapılarından giren misafiri görünce çoluk çocuk herkes: "Bu dünyada bizim halimizi soran da varmış" diye ağlamaya başlamış.

Turdiahunbek ve onunla birinci dalga hapse alınanların çoğunun malları müsadere edildi, evleri de devlet mülkiyetine geçirildi.[138] Ailelerindekileri ise şehrin dışarısına çıkarttılar. Alihan Töre'ye göre zenginlerin başlarına gelen musibetin asıl sebebi İslam'ın şartlarından olan zekâta dikkat etmemelerindeydi.

O günlerde Doğu Türkistan'daki durum Sovyetler Birliğindekinin hemen hemen aynısıydı. Halk arasında casuslar çoğalıyordu. Sovyetlerden kaçıp buralarda yerleşenlerin durumları tehlikeliydi. Her gece ev baskınları yapılıyor, çoğu kişi evinde uyumaktan korkuyordu. Gece evinde yakaladıkları kişileri el ve ayaklarına kelepçeler takarak götürüyorlardı. Bu zamana kadar açık olan iç Çin ve Hindistan sınırları kapandığı için insanlar başka bir yere kaçamaz hale geldiler.

1.17. Alihan Töre'nin Kaçışı

İlk dalga hapse alınmalardan sonra 3-4 ay geçince ikinci bir dalgayla tutuklamalar çoğalmaya başladı. Tutuklanacak kişiler listesinde Alihan Töre'nin de bulunduğu haberi gelince kendisi için her gece ailesiyle geçirdiği son geceymiş gibi gelmeye başladı. Bitmek bilmeyen uykusuz, uzun gecelerin ardından sabahleyin gece

[137] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s.210.

[138] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s.211.

tutuklananların haberi ile karşılaşıyordu. Böylece birkaç gün geçince gece yarısı Alihan Törelerin de ev kapısı çalındı.

Korkuyla beklenen o gece gelmişti. 28 Şubat 1938 gecesi Özbeklerden olan Şeref Aksakal'ın "Asılhan oğlum, kapıyı aç" diye seslenmesi üzere 18'i dolduran Asılhan beklenmeyen gece misafirlerinin neden geldiklerini anladı. Bundan üç gün önce aynı bunun gibi aksakalın seslenmesinin ardından yan komşuları Rözi Ahun'u götürmüşlerdi. Asılhan: "Anahtarı alıp geliyorum" diye babasına haber vermek için odasına koştu. Alihan Töre odasında hazır bekliyordu. Gelenlerin kim olduğunu oğludan öğrenen Alihan Töre: "Allah'a tevekkül ederek teslim olacağım. Başka nereye sığınabilirim ki" diyerek kapıya yönelen babasını görünce Asılhan: "Canım babam, zalim cellâtların karşısına çıkmak akıllıca değildir, ellerinde kelepçe ve zincirlerinin sesini duyuyorum" dedi. Alihan Töre oğlunun ısrarı üzerine kaçmaya karar verdi. Asılhan'ın yardımıyla duvara çıkarken sorarlarsa bu akşam Gulca'nın Nogoraçı ilçesine gittiğini söylemelerini tembihledi. Çatıdan komşunun avlusuna atlayan Alihan Töre'yi şiddetli rüzgar ve yağıştan dolayı kimse görmedi. Havanın böyle olmasını fırsat bilen Alihan Töre, birkaç komşunun avlusundan geçerek bir çatıdaki budak yığınının altına girerek gizlendi.

Alihan Töre yüksekten evinde olup bitenleri izleyebiliyordu. İki saate yakın evin odaları, yan komşuların evlerinden Alihan Töre'yi aradılar. Uykuda yatan çocukları yemek odasına kovup saldılar. Asılhan babasının dediği gibi babasının Nogoraçı'ya gittiğini, ne zaman geleceğini bilmediğini söylediyse de kıyafetlerinin çamurlu olduğunu görünce ona inanmadılar. Asılhan'ı orada dövmeye başladıklarını gören annesi: "İmdad, oğlumu öldürecekler" diye feryat etmesine hiç bakmıyorlardı. Kapıyı geç açtı gerekçesiyle komşuları da dövmeden çekinmediler. Alihan Töre'yi hiçbir yerden bulamayınca evdeki ona ait birkaç kitab ve tüm fotoğrafları alarak Asılhan'a taşımasını emrettiler. Onlara itaat etmeyen Asılhan'ı annesinin yanında yine dövmeye başladılar. Annesinin çığlıklarına karşı da kocasının nerede olduğunu söylemesini, yoksa oğlunun hali bundan daha kötü olacağını söylüyorlardı. Annesine: "Korkmayın, bana bir şey olmayacak" diyen Asılhan Töre'yi kendileri ile götüren

askerler kapıda bıraktıkları askere siyah sakallı, orta boylu, bir dişi altın kaplamalı kişi şu kapıya gelirse hemen tutuklayıp onlara haber vermesi hususunda talimat verdiler.[139]

Asılhantöre hatıralarında bu olay hakkında şöyle demektedir:

> "Dövüşleri hiç umursamıyordum, çünkü içimde bir gurur uyanmıştı. Canımdan öte can olan babamı götürmeye gelen cellatların elinden kurtulmasına ben sebep olmuştum. Bu bana olağanüstü bir cesurluk ve sevinç hissi veriyordu… Tam o zaman kalbimde zalimlere karşı nefretle birlikte sönmeyecek özgürlük sevgisi yerleşti."[140]

Asılhantöre'yi arabaya oturtan askerler arabanın arkasına komşunun uzun tahta merdivenini bağladılar. O gece sadece Alihan Töre tutuklanmayacaktı. Araba Yusufcan isimli bir kişinin evinin önünde durdu. Bu sefer kapıyı çalmadan merdiveni kullanarak direkt avluya inerek onu tutukladılar ve Asılhan'ın yanına oturttular. Bunların dışında Alihan Töre'nin mahallesinden Osmanali Damulla isimli hasta birini de Yusufcan'ı tutukladıkları gibi, duvar aşarak tutukladılar. Hasta yatağından kaldırdıkları kişinin ahına aldırış etmeden, ağzını kapatarak Emniyet İdaresine götürdüler.[141]

Gulca Emniyet idaresine bir göz atalım. Emniyet idaresi çok kalabalıktı. Aynı gece Gulca'nın her mahallesinden bir sürü insan tutuklanmıştı, o yüzden idarede büyük bir hareketlilik vardı. Arabalar gelip gidiyor, askerler oradan buraya koşuyor, getirilenler bölüklere yerleştiriliyordu. Asılhan'ı başkanın odasına götürdüler. Tercüman vasıtasıyla babasının nerede olduğunu söylerse hemen tahliye edecekleri söylenmesi üzerine Asılhan da hep babasının öğrettiği gibi Nagaracı'ya gittiğini söyledi.

Çocuğu umumi koğuşa yerleştirdiler. Orada sadece Uygurlar ya da Özbekler değil, Çinliler de vardı. Uygurca bilen bir yaşlı Çinliyle konuştuğunu hatırasında yazan Asılhantöre, onu evinde silah saklıyor diye yok yere cezaevine attıklarını yazmaktadır. Asılhan'ı sorgulayan kişinin İbragimov isminde bir Kafkasyalı memur olduğu ilginçtir. Asılhan'ın bulunduğu koğuşa onun tanıdıklarından Akbarcan isimli birisini koymaları da boşuna değildi. Ekbercan, Asılhanla sürekli konuşuyor, ondan babası hakkında bilgi

---

[139] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 315.

[140] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, a. g. e, s. 316.

[141] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 317.

almak istiyordu. Kendisini onun için çok üzülmüş gibi gösteren Ekbercan: "Daha çok küçüğüm, bana ne yapabilirler ki deme; onlarda insaf yok. Bu kadar işkence çekmektense, doğrusunu söyleyip kurtulman daha iyidir. Baban hayatını yaşamış birisi, sen ise daha hayatının başındasın. Baban için kendini kurban etmen mantıktan değil" gibi konuşmalarla Asılhan'ı ikna etmeye çalıştıysa da Asılhan hiç itibar etmedi.

Cezaevinde 29 gün kaldıktan sonra Asılhan'ı daha büyük, fakat nemli ve pis bir koğuşa geçirdiler. Oradakilerden bir Dungan, Asılhan'ın niçin tutuklandığını öğrenince ağlayarak: "Babanı Sokuluktan tanıyorum. Fakat buraya geldikten sonra hiç görüşmedim. Bunlar bana çok işkence ediyorlar, lütfen sana sorarlarsa babanı tanımadığımı onlara söyle" diye ağladı. Tutukluğunun otuz birinci günü Asılhan'ı sorgucun yanına götürdüler. Sorguç, Şeref Aksakal'ın Asılhan'a kefil olduğunu söyledikten sonra ona bir belge yazdırdı. Belgede: "Ben Asılhan Alihan Töre oğlu, yedi gün içinde babamın nerede olduğunu öğrenip emniyet idaresine haber vereceğim. Eğer bulamazsam tüm sorumluluk bana aittir" diye yazıyordu.[142]

Tahliye edildikten sonra Aksakal Asılhan'ı idaresine getirdikten sonra annesini de çağırtırdı. Aksakal Alihan Töre'nin karısına çocuğa merhametli olduğunu, ailesine büyük bir iyilik yaptığını söyledikten sonra: "Çocuğu kaybetmeyi istemiyorsan şu yedi gün içinde kocanı nerede olursa olsun bulacaksın, yoksa çocuğundan olacaksın" diyerek Asılhan'ı annesine teslim etti.[143]

Asılhantöre'nin başına gelen bütün bunlar olurken babası neredeydi? Evinden kaçtığı gece saklandığı yerden yağmurun altında sırılsıklam olmuş vaziyette birkaç saat bekledikten sonra Alihan Töre kedisinin yaşadığı sokakta oturan yakın dostlarından usta Eyüp Ahun'un kapısını çalmayarak avlusuna girdi. Utanarak arkadaşının yattığı evin kapısını sessizce çalarak ses vermesinin ardından Alihan Töre'yi karşılayan Eyüp Ahun vaziyeti öğrenince onu hemen evine aldı, giysilerini kurutmaya yardımcı oldu. Sabah ezanı okununca da uzun cübbe ve büyük sarık giydirip ona eşlik ederek sanki camiye gidiyormuşçasına Osman Kari isimli arkadaşlarının evine götürdü. Alihan Töre'yi bir kenarda bırakan Eyüp Ahun, yine duvar aşarak Osman Kari'nin avlusuna girerek ona

[142] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 320.

[143] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 320.

durumu anlatınca, ev sahibi son derece hürmetle Alihan Töre'yi karşıladı ve onu kendi evine yakın olan bir yerdeki damadının kimsesiz evine yerleştirdi. Hapishaneden çıkan Asılhan'ın yaptığı ilk iş de babasını görmeye gelmek oldu. Karısının Asılhan'ın vücudundaki moraran yerleri göstererek: "Bu iş bir tek sizin başınıza gelmemişti, çoğu kişinin başına gelmişti. Bu sefer oğlunuz kurtuldu, fakat yedi gün sonra tekrar tutuklanırsa artık yaşatmazlar" demesinin ardından Alihan Töre teslim olmaya karar verdi.

Şeref Aksakal'ın Asılhan'a verdiği yedi günlük süre dolmuştu. Sabah erkenden babasıyla vedalaşmaya gittiğinde babasının teslim olmaya niyetlendiğini gören Asılhan onu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Evde bulunan Osman Kari ve diğer birkaç arkadaşları da Asılhan'ı haklı bulup Alihan Töre'yi gitmemeye ikna ettiler.

Aksakalın idaresine varan Asılhan'ın babasını bulamadığı haberini duyunca çok sinirlenen Aksakal onu bir bekçiyle emniyet idaresine gönderdi. Yolda giderken aynı mahallede oturan Taşkentli Naibcan isimli bir komşusu karşılarına çıktı. Çocuğu idareye götürdüğünü öğrenen Naibcan onu bırakmasını, akıbetini aksakala kendisinin açıklayacağını söyleyince bekçi de Asılhan'ı bıraktı.[144]

Alihan Töre birkaç hafta Osman Kari'nin damadının evinde gizlendikten sonra burada kalması artık tehlikeli olmaya başlamıştı. Osman Kari'den Alihan Töre'yi soruşturuyorlardı. Asılhan'dan da gizlendiği yeri öğrenebilirlerdi. Yakınlarıyla başka bir yere geçmesi hakkında danıştığı sırada Asılhan Şeref aksakaldan kurtulup babasının yanına geldi.

Alihan Töre birkaç ev daha değiştirerek iki ayı geçirdi. Mayısın başlarında Alihan Töre'nin Araltepe'de yaşayan büyük oğlu Gaffarhan, babasının isteği üzere geceleyin yol yürüyerek, kimseye görünmeden Gulca'ya geldi. Kendisiyle iki tane iyi at ve sefer malzemeleri de getirmişti. Bir gün dinlendikten sonra ertesi gün Alihan Töre'nin kaldığı eve giden Gaffarhan orada babasının tüm yakın arkadaşlarının

[144] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Kaygısı II*, s. 316.

babasıyla vedalaşmak için toplandıklarını gördü. O gece baba-oğul dualar eşliğinde Araltepe'ye yolcu edildi.[145]

Baba-oğul Gulca'nın doğusunda yerleşen Kunas şehrine yol aldılar. Alihan Töre'yi daha önce hiç tanımayan, fakat çok fazla hayranlık duyan Tokmaklı Turgun Ata isminde bir Kırgız onun başına gelenleri duyunca oğlundan Alihan Töre'yi Yıldız geçidinden geçirmeye yardım edeceği haberini göndermişti. Bu yolculuk Alihan Töre'nin hatıralarında en ince ayrıntılarına kadar anlatılmıştır. Şöyle ki, malum bir yere gelince önceden anlaştıkları ve onları karşılayıp Turgun Ata'nın yanına götürmesi lazım olan kişinin gelemediğini öğrenince yola kendileri devam etmek zorunda kaldılar. Güvenlik açısından gündüzleri dinlenip geceleri yürümeleri lazımdı. Karanlıkta Kunas nehrini geçmek zorunda kaldılar, yollarını şaşırdıkları için geç kalan yolcuların başlarına bir şey geldi endişesi ile onlara karşı yönden yola çıkan Turgun Ata'yı görünce çok sevindiler.[146]

Hava şartlarından dolayı geçit yolları kapalı olduğu için Alihan Töre şehirden uzakta Köyaşuv geçidine yakın bir yerde çamlıkların arasında gizli kalan bir yerde bir müddet saklanması gerekiyordu. Turgun Ata Alihan Töre için bir çadır hazırlamıştı. Gaffarhan babasını burada bırakıp evine gitti. Abdullah Ahun olarak ismini değiştiren[147] Alihan Töre, kendisini "yırtıcı, vahşi, zalim insanoğullarından kurtulmuş" gibi hissediyordu.

Burada Alihan Töre kendisinin ilk eserini yazdı. Tıp sahasında yaşadığı tecrübelerini esas alarak o güne kadar öğrendikleri bilgileri bir kitaba döktü. *Şifau'l-İlal* kitabı Alihan Töre'nin gizlenerek yaşadığı, yolculuk fırsatını beklediği bir zamanda gün yüzünü gördü.[148]

---

[145] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II*, s. 323.

[146] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 220.

[147] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Türkistan Qayg'usi II,* s. 324.

[148] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 220.

Alihan Töre birkaç ay Turgun Ata'nın çadırında kaldıktan sonra Haziran ayının sonlarına doğru dağlardaki karların erimesi ardından geçit yolları açıldı. Alihan Töre'nin de gitme zamanı gelmişti. Büyük Yıldız yaylasından geçerek daha güvende olabileceği Altışehir'e gitme planları yapıldı. Böyle ağır ve uzun yolda Alihan Töre'ye eşlik edebilecek bir sefer arkadaşı yoktu. Yapılan plana göre Turgun Ata Alihan Töre'yi Yıldız yaylasına kadar götürecek, sonrasında Kuçarlı tüccarlarla yoluna devam edecekti.

1937 yıl Temmuz ayının başlarında Alihan Töre'nin yola çıkma saati gelmişti. Oğlu Gaffarhan babası için hazırlanan sefer malzemelerini getirdikten sonra kendisi de babasını yolcu etmek için eşlik ederek yola çıktılar. Yolun bir kısmına geldiklerinde Gaffarhan atından inerek babasının üzengisini gözlerine sürerek, babasının elini yüzlerine koydu. Gözlerinde yaş ile babasından helallik isteyen Gaffarhan babası ile vedalaştı.[149] Alihan Töre Turgun Ata ile Yıldız yaylası tarafına yoluna devam etti. Koyaşuv geçidinden inerken kazakların yaşadığı bir köyde konaklayan Alihan Töre ve Turgun Ata ertesi gün Kakarol geçidine yol aldılar. Orayı geçince de Yıldız yaylasına ulaştılar.

Alihan Töre hatıralarında Yıldız yaylası hakkında geniş bilgi vermektedir. Türk destanlarında geçen bu meşhur yayla batıda Gulca ve Tekas Dağları, doğusunda Urumçi geçidi ve Çin Dağları, Güneyinde Kuçar ve Karaşehir Dağları, kuzeyinde ise Tanrı Dağlarıyla çevrilmişti. Atla on günü geçen zaman içinde gezilebilen geniş bir yaylada on bin aileye yakın bir nüfus bulunuyordu. Bunların esas kısmının Astrahan Hanlığından iki yüz yıl önce göç eden Turgavut Moğolları olduğu biliniyordu. Deşti Kıpçak'tan geçerken Türk kabilelerinin hücumuna uğrayıp nüfusunun yarısına kadarını kaybettikten sonra buralara gelip yerleşmişlerdi. Hayvancılık ile uğraşan Moğolların hayvanları iri ve bakımlı olduğundan özel sayılırdı. Av kuşları çok bulunan yayla halkı porsuk, tavşan ve dağ sıçanı gibi hayvanları avlar, ördek, kaz gibi kuşları fazla avlamazlarmış. Hatta kuğu kuşunu Tanrı kuşu olarak kutsal sayıp, ona zarar verenleri cezalandırırlarmış.[150]

---

[149] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 221.

[150] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 223.

Uçsuz bucaksız bir yaylada giderken Alihan Töre, aklından geçen fikirleri hatıralarında şöyle ifade ediyordu:

> "Böylesine geniş bir hürriyet meydanında ilerlerken, bu dünyada hakiki insanî, İslamî, adil bir medeniyet kurulmazsa, rezil bir medeniyetin altında yaşamaktansa bedeviyet meydanında ömür geçirmeyi tercih ediyordum."[151]

Tanrı Dağlarına yaklaştıklarında iki dağ yolu görünmeye başladı. Bu, Alihan Töre için artık tek başına seyahat etme vakti geldiğini gösteriyordu. Buraya gelince Turgun Ata ile vedalaşan Alihan Töre, dar yoldan bilinmeyen geleceğe doğru ilerlemeye başladı.

Alihan Töre bundan sonraki sefer tafsilatlarını hatıralarında dikkat çekici bir tarzda anlatmaktadır. Onun başına gelenleri okuyan okuyucunun gözünün önünde olup bitenler bir filim gibi canlanır. Yolunu kaybedince tek başına atının ayağını çıdar ederek yabani hayvanlardan korunmak için taş toplayıp, ateş yakıp, kimsesiz yerde doğayla yüz yüze geçiren geceleri anlatan Alihan Töre ile aynı şeyleri yaşıyorsunuz gibi geliyor.

> "Bizim gibi düşman elinden kaçarak yoldaşı olmayan yalnız bir kişi kendi kendine yardım edemeyeceğini şu tehlikeli seferim sebebiyle tecrübe etmiş oldum. Hikmet sahibi insanlar afet ve musibete uğrayanların yakınları, dostları ve akrabalarının yanlarında destek olmaları gerektiğini boşuna söylememişler... Kalbimde iman sebebiyle yaradan merhametli Rabbimin yardımına ümit bağlamıştım. Ruhani kuvvetim bedenime güç veriyordu."[152]

Yolunu iyice şaşıran Alihan Töre, gördüğü at izine o kadar sevinmiş ki, yıllar sonra hatırasında sevincini şu mısralara dökmüş:

Yar yüzünün kadrini rahat ehli bilgeyler,
Yol şaşıran insanlar at izini sorgaylar.[153]

---

[151] Alihan Töre Sağunî, *Türkist Turkiston Qayg'usi,* s. 224

[152] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 225-227

[153] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 229.

Seferin en can alıcı tarafı Alihan Töre'nin yolunu bulduktan sonra gece saatinde korkunç bir fırtınaya maruz kalmasıdır. Şiddetli bir yağmura yakalanan Alihan Töre, bulunduğu yerde ona sığınak olacak hiçbir şey bulamadığından bir çukura girip, atını çıdar edip, ipini beline bağlayıp sular içinde gecelemiştir. Yol yorgunluğu ve uykusuzluktan hiçbir şey hissetmeyerek derin bir uykuyla dinlenen Alihan Töre, sabah kalktığında susuzluk çektiğini, su aradığı, etraftaki dal ve yapraklardan boğazını sulamak için yeterli birazcık su bulabildiği, yolda ilerlerken önüne çıkan derenin suyunu görünce kendisinden çok atının sevindiğini hatıralarında mahirane bir şekilde tasvir etmiştir.[154]

Alihan Töre hatıralarında o seferindeki maceralarını şöyle anlatıyor; o zamanki Moğol asıllı kabileler kendi aralarından çıkan Hanlara itaat ediyorlardı. Cengiz Han yasalarına uyan Kalmıklara göre tüccarlar kendileri için fayda sağladıkları için hürmet gösterilmesi lazım olan kişilerdi. Tüccarların kendileri Kalmıklara zarar vermeyince onlara zarar verenler yasa gereği ağır cezaya çekiliyordu. Yolda giderken Kalmık köyüne denk gelen Alihan Töre kendini Kuçarlı Tüccar olarak tanıttı. Etrafını saran Kalmık çocuklarına da hemen yanında taşıyan bir kilo şekeri dağıttı. Alihan Töre'yi tüccar zanneden Kalmıklar ona saygı göstererek ileride gelen bataklık yollarda tek başına zorlanmasın diye çay ve şeker karşılığında istediği yere kadar ona eşlik ettiler.[155]

Kalmık kılavuzun yardımı ile 2-3 saat bataklık geçerek emin bir yere ulaştıktan sonra yatsı vaktinde uzaktan görünen ışığa doğru yürüyen Alihan Töre bir çadıra rastladı. Çadırda birkaç Uygur vardı. Dışarıdan seslenen misafiri Türk âdetine uygun şekilde çadırın başköşesine oturtup yemek ikram ettiler. Üç gün süren tehlikeli seferin ardından ilk kez ağzı yemek tadan Alihan Töre sabaha kadar emin uykuyla uyudu. Sabah olunca Kuçar'a dönmek için toplanan tüccarlarla yola çıktı. Bir gün yol yürüdükten sonra Kızılaşu geçidine gelen Alihan Töre, burada Kaşgar Hanlığının

[154] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 232.

[155] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 235

hükümdarı Yakup Bey[156] zamanından kalan kalıntılara rastladı. Bunlardan Askerî istihkam ve Cami kalıntılarını ziyaret eden Alihan Töre hatırasında şöyle yazıyor:

> "Zamanında güzel sanat eseri olduğu Caminin kemer ve mihrabındaki el sanatı kalıntılarından belliydi. Benim gibi maksadına erişemese de istikbaldeki istiklali için savaşarak kurban giden kahraman Özbek oğlanından kalan bir eser olduğundan saygı göstererek, mihrap toprağını gözüme sürdüm "[157]

Kalede geceledikten sonra yine yola düşen yolcular yağmura yakalanınca bir mağaraya saklandılar. Orada yağmurdan korunmak için ateş yakarak etrafında oturan Uygur çobanlarını görünce "ne dünya, ne de ahiretle işi olmayan koyun düşmanı kurttan başka derdi olmayan çobanlarla ateş etrafında bedeviyet meclisinde otururken medeniyet vahşilerine lanet okuyordu."[158]

Abdurahman isimli genç bir tüccarla yoluna devam eden Alihan Töre, Abdurahman'ın Kuçar şehrine yakın Şemalbağ köyündeki evinde kaldı. Birkaç gün dinlendikten sonra şehir pazarına gittiklerinde Gulca'daki dostlarından Turdi Ahun'la karşılaştı. Gulca'dan Kaşgar'a, oradan da Kuçar'a kaçan Turdi Ahun, burada bir dul kadınla evlenmiş, gizlice hayatını sürdürüyormuş. Turdi Ahun Alihan Töre'yi evine getirdi. Bir müddet sonra Kaşgar'dan Salay Damulla isimli bir tanıdıkları da buralara gelip, Alihan Törelere katıldı. Âlim kişilerin geldiği haberi etrafa yayılınca yine ziyafet sofraları kurulmaya başladı. Alihan Töre ve arkadaşlarını evinde ağırlayanların arasında Buhara'da kendisiyle okuyan ve 1921 yılında Alihan Töre'nin Tokmak'daki evinde birkaç gün kalan Haşim Damulla isimli bir arkadaşı da vardı. Kuçar yakınındaki bir köyde imamlık yapan Haşim Damullanın misafir sofrasında sadece yemekle değil, ilim sohbetleriyle de meşgul olundu.

Alihan Töre'nin bu kadar tanınması günlerini gizlenerek geçirmesi gereken kendisi ve arkadaşı Turdi Ahun için iyi gelmeyebilirdi. Kuçar'dan 15-20 km uzaklıktaki bir köydeki meyve bahçesinde kalmaya karar eden arkadaşlar, önce Turdi Ahun'un o

---

[156] Yakub Bey Pirmuhammed Mirza oğlu (1820 Pskent-1877 Kaşgar), Hokand Hanlığında komutan olarak Akmesçit kalesinin müdafaasında başarılı oldu. Daha sonra Kaşgar'a gitti. Kaşgar (Yetişehir) Hanlığını kurdu.

[157] Alihan TöreS, *Turkiston Qayg'usi,* s. 237

[158] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 241

köyde yaşayan bir tanıdığını ziyaret ettiler. Kötü bir şey olduğunu çaktırmadan iyice misafir ettikten sonra Turdi Ahun'u kenara çeken ev sahibi, onların yola çıktıkları gün Turdi Ahun'un evine baskın yapıldığını söyledi. Turdi Ahun'un karısını kocasının nereye gittiği ve yabancılardan evine kimlerin geldiği hakkında sorgu yapıyorlardı ki, tam o sırada arkadaşını ziyaret etmek için evine giden bu kişi gelmiş, onu da sorguya çekmişler. Hiçbir şeyden haberi olmayan misafiri yan etraftakilerin tanıklıklarını dikkate alarak serbest bırakmışlar. Evine daha yeni döndüğü sırada da bunlar gelmiş.

Anlaşılan, Alihan Töre yine takip ediliyordu. Aceleyle evi terk eden Alihan Töre ve arkadaşı gece karanlığında bahçeden bahçeye geçerek komşu köye geldiler. Kimin kapısını çalmayı bilmediklerinden geceleyin perişan gezindikten sonra Turdi Ahun tanıdığı bir hocanın evine gitmeyi teklif etti. O hoca dağdaki Kırgızlardan kendisine gizlice mürit edinmiş, tam o geçe onlardan topladığı koyun ve keçileri evine getirmişti. Kapı sesini duyunca kendisini hapsetmek için askerlerin geldiğini zannederek yüreği ağzına gelen hocanın korktuğunu gören Alihan Töre, kendisinin korktuğu yetmemiş gibi birilerinin de korkmalarına sebep olduğu için üzüldü.

Ertesi gün nereye sığınmayı bilmeden Haşim Damulla'dan tavsiye istemeye karar veren arkadaşları onu evinde bulamadılar. Açılmayan kapının önünde bekliyorlardı ki, iç avlu kapısından bir kadının onlara baktığını gördüler. Bir müddet sonra o kapıdan çıkan küçük bir çocuk, bir kelime bile söylemeden önlerine bir keçeyi koyarak geri döndü. Daha dün onları görünce gülerek karşılayan insanlar görmezden geldiklerini, kaçtıklarını gören Alihan Töre şaşkınlık içinde ne yapacağını bilmiyordu. Tam o sırada seksen yaşlardaki yaşlı bir kişi bunların yanına gelip olan biteni anlattı. Şöyle ki, GPU üslubu tüm Doğu Türkistan'ı kaplamış, her yere casuslar koyulmuştu. Haşim Damulla'nın evinde misafirlik sırasında bulunanlardan birkaç kişi de mecburî casuslukla görevliymiş. Alihan Törelerin evi terk ettiği gece Haşim Damulla'nın evine baskın düzenlenmiş, kendisi götürülmüştü. O gün evinde misafir olan herkese Alihan Töre ve arkadaşını görür görmez derhal haber vermeleri hakkında senet imzalatmışlar.

Hapse girmemek için kaçarak buralara gelmeleri Haşim Damulla gibi iyi bir insanın başına bela getirdiği haberi Alihan Töre ve Turdi Ahun'u üzüntüye soktu. Artık burada kalmaları kendileri için çok tehlikeliydi. Atlarını oldukları yerde bırakıp

kendileri aşağıda akan suyu geçerek mısır tarlasının içinde gizlendiler. Yarım gün burada gizlendikten sonra sokakta kimse görünmeyen bir vakitte tarladan çıkıp buralardan uzaklaştılar. Köy çıkışında ağaçlı alanda yalnız kalan bir çiftçi evini gören Alihan Töre, orada bir geceliğe olsun aman bulmaya ümit ederek ev kapısını çaldı. Bugüne kadar yaptığı uzun yolculukta kendisini tanımasa bile izzet göstererek, misafir Allah'ın ikramıdır ilkesine uygun bir şekilde ağırlanan Alihan Töre, bu sefer aynı muameleyle karşılaşmadı. Tanımayan birilerini evine alanların başına gelenler, insanları tedirgin olmalarına sebep oluyordu. Akşama kadar Alihan Töre ve arkadaşına evinden yer veren çiftçi, namazdan sonra: "Biz misafir ağırlayamıyoruz, lütfen, başka bir yer bulunuz" diyerek onları evinden çıkardı.

Gece saatinde sığınacak yer bulamayıp bahçelerde başıboş gezinen Alihan Töre ve Turdi Ahun sabaha yakın bir arabayı görünce Hızır görmüş gibi sevindiler. Kim olduklarını çaktırmadan arabacıyla anlaşarak yola düştüler. Sabaha kadar yol yürüdükten sonra geldikleri köyün mezarında konum buldular. İnsanlardan uzakta, ağaçlığın arasında, havadar bir yerde yerleşen mezarda kalabilecekleri küçük bir kulübe de vardı. Terk-i dünya eden derviş misali pazartesi ve perşembeleri oruçlu geçirerek, diğer günlerde de bulduklarına kanaat ederek burada kırk günden fazla kaldılar.

Etraf köylerin halkı bu mezarda Ahmet Yesevi'nin defnedildiğine inanıyorlarmış. Bu sebeple ara sıra burayı ziyaret ediyorlarmış. "Filan mezara hocaların[159] evlatlarından birisi gelmiş" haberi etrafa yayılınca insanlar Alihan Törenin ziyaretine gelmeye başladılar. Alihan Töre'nin ününü duyanlar içinde Hoca Niyaz ayaklanmasının etkin iştirakçilerinden Ebulmurab ve Matniyaz isimli iki genç de vardı. Hükümetten gizlenerek günlerini geçiren bu gençler gece yarısında gelerek Alihan Töreyle tanıştılar. Alihan Töre'yle pek samimi, sırdaşça ilişki kuran bu iki genç sık-sık onun yanına gelmeye başladılar. Bu arada etraf köylerden de insanlar Alihan Töreleri evlerine davet etmeye başladılar. Kaçkın değil, seyyah gibi davranan Alihan Töre, çoğu

[159] Hocalar, 1822-1842 arasında Çin istilaları esnasında Batı Türkistan'dan Doğu Türkistan'a gidip yerleşen, o dönemlerde Çin memurluğu altında yönetimi sağlayan, dinî ilimlere sahip tasavvuf ehli kişiler.

zaman bu davetlere icabet ediyordu. Bunu gören Turdi Ahun, komşu köyden bir arkadaşını ziyaret etmek bahanesiyle Alihan Töre'den ayrıldı.[160]

Ebulmurab para sahibi, çocuğu olmayan birisiydi. Hükümet takibinden bıkan, yurt dışına gitmeyi arzulayan, fakat kiminle ve nasıl yapacağını bilmeyen bir zamanda Alihan Töre'yle tanışmasını kendine fırsat biliyordu. Alihan Töre ile ikisi Hotan'a, oradan da Hindistan'a gitme planları kurdular.

Alihan Töre'nin bulunduğu yer Kuçar şehrinin 80-90 km güneyinde, Taklamakan çölünün batı tarafında, Tanrı Dağlarının doğusundan akan Tarım nehrinin yanındaydı. Birkaç gün çöl seferinden sonra Hotan'a ulaşacaklardı. Bu yolculuğa at dayanamadığı için Ebulmurab, Alihan Töre'ye kendisininki gibi "on tane ata değişmeyeceği" bir katır buldu. Çöl seferinden vakıf bir kılavuzla da anlaşarak sefer hazırlıklarını tamamladı. Fakat Alihan Töre nedense endişeliydi ve seferi erteliyordu.

Bir gün sabahleyin Ebulmurab'ın kardeşi Alihan Töre'nin bulunduğu mezara gelip ağabeyinin geceleyin istihbarat memurları tarafından tutuklandığını söyledi. Anlaşılan, Hindistan'a geçme planları bozulmuştu. Ebulmurab'ın kaynısı Alihan Töre'yi Kuçar'a götürmeye ve evinde saklamaya söz verdi. Alihan Töre ortam biraz durgunlaşana kadar orada kalacak, sonra başka bir yere gidecekti. Hemen Ebulmurab'ın katırını getirdiler ve çöl yoluyla Kuçar'a doğru gittiler. Yolda giderken, Ebulmurab'ın on tane ata değişmeyeceği katırının kendisini birkaç gün önce Hindistan'a götürmek varken şimdi düşmandan kaçmak için kullanıyor olduğunu düşünerek gönlü çöktü.

Kuçar'da saklandığı evden hiç dışarı çıkmadan günlerini ibadetle geçiren Alihan Töre'nin halinden haber almak için kaldığı mezara yakın köyden insanlar Mollaniyaz isminde bir kişiyi göndermişler. Kuçar'da görüşüp, biraz para yardımında bulunan Mollaniyaz köyüne döndüğünde istihbarat memurları Alihan Töre hakkında onu sorguya çektiler. İşkencelere maruz kalan Mollaniyaz, Alihan Töre'nin nerede olduğunu söylemesinin ardından Kuçar'da Alihan Töre'yi tutukladılar.[161]

---

[160] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 250.

[161] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 254.

1.18. Aksu'daki Mahkumluk Yılları

1938 yılının Ağustos ayında Alihan Töre'nin hayatındaki en uzun mahkûmluk sureci başlamış oldu. İlk başta dar ve karanlık bir odaya hapsedilen Alihan Töre, Turahun isimli bir tüccarla aynı koğuşu paylaşıyordu. Sorgulamak için çıkarıldığında dikkatini çeken şey asker olsun, memur olsun etrafta bir tek bile Çinlinin olmamasıydı. Sorguç da Tatar kökenliydi. Nereden çıkıp nereye gidiyor olduğunu sorulması üzere Alihan Töre tabip olduğu için Gulca'dan Hotan'a gidiyor olduğunu, oradan Hint ilaçlarından alacağını söyledi. Bunun yalan olduğunu söyleyen sorguç başka hiçbir şey demeden Alihan Töre'yi koğuşa geri gönderdi. İlginç tarafı şu ki, Turahun ve diğer mahpuslar sorgulandıkları zaman işkence edilirken, Alihan Töre'ye bir şey yapmadılar.[162]

Bir aya yakın müddet Kuçar hapishanesinde kalan Alihan Töre, hatırasında ilginç bir anı paylaşmaktadır. Şöyle ki, komşu koğuştan bazen bir kadının ağlayan sesi gelir, sonrasında da koğuş duvarı vurulurdu. Bekçilerin olmadığı bir zamanı bekleyerek, orada kim var, diye seslenmesinin ardından kadın şehirdeki topbaşının karısı olduğunu. Altı aydır bu karanlık odada tek başına kaldığını, korkudan ağlayarak, birisi seslenir diye duvar vurduğunu söyledi. Kocasını vergilendirdikleri altınları ödeyemediği için kadını rehine tutuyorlarmış.

Bir ay geçince Alihan Töre'yi üstü kapalı bir arabayla Aksu şehir hapishanesine intikal ettiler. Sefer sırasında mahkûmlara bekçilik yapan askerden başka herkes Alihan Töre'ye "sınfî düşman" diyerek sert davranıyordu. Gittiği her yeni yerin tarihi hakkında bilgi almayı seven Alihan Töre, bu sefer de tutuklu olmasına rağmen, kaldığı yerlerde yerli halk ile bir şekilde irtibata geçebildiği zaman zeminin tarihi hakkında bilgi ediniyordu. Böylesine, hatırasında Aksu'ya kadar gittiği yolda hangi köylerden geçtiği, bunlardan Sayram köyünün Çimkent[163] yakınındaki köyün ismini taşıdığı ve tarihi hakkında geniş bilgi vermektedir.[164] Hatta Yakub Bey tarihini içeren

---

[162] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 256.

[163] Çimkent, Kazakistan'ın Özbekistan'la sınırında yerleşen bir şehir.

[164] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 261.

Tarih-i Emniye kitabının yazarı olan Musa Sayramî'nin de bu köyden çıktığı malumatını da belirlemektedir.

Alihan Töre'nin yolculuğu Aksu şehir hapishanesinde sona erdi. Aksu şehri vilayet merkezi olduğu için tutuklananlar buraya getirilirdi. Alihan Töre ile aynı koğuşta kaldığı mahpuslar arasında kadı, müftü, imam, müezzin, aksakallar da, hiçbir şeyden haberi olmayan sıradan insanlar da vardı. O devirde Aksu Baş Emniyet İdaresi başkanı Kasım Cucong isimli Taşkent'te eğitim gören kişiydi. Hapishanede olumsuz şartlar altında 2500 mahpus tutuluyordu. Rutubetli, soğuk koğuşlarda kalanlar dışarıya çıkartılmıyor, mısır ununun yapılan ekmek ve su dışında yemek verilmiyordu. Hastalara tıbbi yardım gösterilmez, bunun neticesinde Alihan Töre'nin Aksu hapishanesinde kaldığı süre içinde ancak 800 mahpus hayatta kalabildi.[165]

Hapse atıldığı sıralarda sadece bir kere sorguya çekilen Alihan Töre'den SSCB'den Çin'e geçmesinin sebebi sorulmuştu. Feyzullah Hocaev ve Ekmel İkramov[166] ile bağlantısı araştırılmış ve onların görevlendirmesi üzere geçtiğini itiraf etmesi istenmişti.[167] Alihan Töre ile tutuklananların çoğuna da halk düşmanı ve Japon ajanı suçlamaları koyulmuştu.

Bu arada Alihan Töre'nin Gulca'da kalan ailesinin durumu nasıldı? Alihan Töre'nin kaçmasına yardım ettikleri ailenin sırrıydı. Büyük oğlu Gaffarhan'ın babasını Kuçar'a yolcu ettiğinden sonra ailenin Alihan Töre hakkında hiçbir bilgisi yoktu. 1938 yılının sonbaharında Alihan Töre'nin Kuçar'da tutuklandığı haberi Gulca'ya ulaştı. Bu haberi alan Alihan Töre'nin oğullarından Asılhan, Kuçar'a giderek babası hakkında bilgi almaya karar verdi. Kuçar'a gitmek için izin belgesi alması gerekiyor, gerekçe olarak da ticaret yapmak istediğini söylemişti. Fakat Emniyet İdaresinde onun halk düşmanının oğlu olduğu söylendi ve izin belgesi verilmedi.[168]

---

[165] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 358.

[166] Feyzullah Hocaev (1896-1938), asilzade ailesinden, Cedit hareketinin öncülerinden, Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti ve Özbekistan SSC hükümet başkanı. 1938 Sovyet katliamı kurbanı. Ekmel İkramov (1898-1938), Özbekistan Komünist Partisi kurucularından, 1929 yılından hayatının sonuna kadar kurduğu parti başkanlığını yaptı. 1938 Sovyet katliamı kurbanı.

[167] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 359.

[168] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 329.

O dönemde tutuklananların malları ve evleri devlete müsadere edilirdi. Alihan Töre'nin evinin de Vongming isimli bir Çinliye verilmesi hakkında karar çıkarıldı. Bunun üzerine Çinli kişi gelerek derhal evi boşaltmalarını, yoksa ertesi gün askerlerle geleceğini söyledi. Bunu gören Mirzabek isimli bir komşu, Alihan Töre'nin hanımına bir tavsiyede bulundu. Gelen Çinliyi ne olursa olsun evin kapısından girmesine izin vermeyecek, çocuklarla kendisini öldürüp, öyle girebileceğini söyleyeceklerdi. O zamana kadar tanıdığı bir Çinliden Alihan Töre'nin hanımı için bir dilekçe yazdıran Mirzabek, şehir valisine o dilekçeyi vermesini söyledi. Sabah valinin arabasının önünü tüm çocuklarıyla kesen kadının gözyaşları valinin kalbini yumuşattı. Dilekçesi görülüp, ev kendilerine bırakıldı.[169]

1939 yılından itibaren Gulca'da kalan ailenin en büyük erkeği olan Asılhan Kunas'da yaşayan ağabeyi ile tüccarlık yapmaya başladı. Kunas'dan yun ve deri getirerek Gulca'da satan Asılhan'ın ticareti başarılı olup, ailenin maddi durumu iyileşti. Babasını bulma teşebbüsünde olan Asılhan başarılı olmuyordu.

1.19. Hapisten Kurtulması

1940 senesinin sonlarına doğru Doğu Türkistan'daki siyasi durum değişmeye başladı. Kendisini Sovyetlerin yanlısı olarak gösteren Doğu Türkistan genel Valisi Şen Şi Sey bölgede gitgide artan Sovyet varlığından endişe duymaya başladı. Diğer yandan Dünya'da meydana gelen olaylar da Valinin Sovyetlerden yüz çevirmesine sebep oldu. SSCB Almanya ile savaş eşiğinde olduğundan Doğu Türkistan'la baştaki gibi ilgi duymuyordu. 1941'de patlak veren SSCB-Almanya savaşından sonra Şen Şi Sey, Sovyetlere karşı tavır alarak, Çin'in yönetici partisi olan Guomindang yanlısı olduğunu belirtti.[170] Bunun akıbetinde Doğu Türkistan'a Merkezî Çin hükümetinden müfettişler gönderildi, Sovyet yanlısı memurlar işten alınmaya başladı.

Ülkedeki değişimler Alihan Töre'nin bulunduğu Aksu hapishanesinde de kendini belirlemeye başladı. Hapishanenin eski başkanının yerine Urumçi'den Çinli bir başkan getirildi. Hapishaneye gelen müfettişler mahpuslarla da sohbet ettiler. Alihan

[169] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 331.

[170] Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi,* s. 136.

Töre'den kaç senedir burada olduğunu, kaç kere sorguya çekildiğini, ondan neler sorulduğunu sormalarının üzerine Alihan Töre, F. Hocaev ve E. İkramovlardan ne görev alarak Çin'e geçtiğini sorduklarını söyledi. Bunu duyan müfettişler bir birlerine manalı bakarak, Çin'i değil, başka devleti ilgilendiren sorunları neden Çin'deki kişiye sorduklarına şaşırdıklarını belirttiler.

Sovyetlerden ne zaman ve ne sebepten Çin'e geçtiğini sormalarının üzere Alihan Töre şöyle demiş:

> "Ben bir din adamıyım. Tuttuğum dinimi korumak için geçtim. Okuduğum kitaplarda bizim alimler Çin'de adalet vardır demişler. Bunu öğrendikten sonra ben de bu adaleti arayarak gelmiştim. Bundan başka niyetim yoktu. Eminim ki, benim buradaki halim de sizin sayenizde adalet ile sonuçlanacak"[171]

Bu sözleri müfettişlerin milli hislerini harekete getirmiş, tercüman vasıtasında birkaç kere söyletip, dediklerini kelime kelimesine yazdıktan sonra Alihan Töre'nin işini tekrar kontrol edecekleri ve adaletle davranacaklarını söylemişler.

Müfettişler dönmelerinden önce tüm mahpusları hapishane bahçesine toplayarak onların önlerinde konuşma yaptılar. Merkezden geldiklerini, haksız yere tutuklananları tespit etmek, mahpuslara zulmedenleri cezalandırmak için gönderildiklerini söylediler. Çoğu hapishanelerde olup biten haksızlıktan merkezin haberi olmadığını, olumsuzlukların açığa çıkarılacağı ve suçluların cezalandırılacağını söyleyen müfettişler mahpuslardan ne gibi şikayetlerinin olduğunu sordular. Ortalığı sükûnet sardı. Mahpuslar işkence ve olumsuz şartlardan bıkmalarına rağmen, kendi akıbetlerinden endişe içinde bir kelime söylemeye korkuyorlardı. Bunun üzerine Alihan Töre öne çıkarak, hapishanedeki haksızlıkları tek tek saydı. İnsanî hakların imha edildiği, kötü şartlardan insanların hastalanarak vefat ettiğini söyleyen Alihan Töre, en büyük haksızlığın mahpusların hangi suçla tutulduğunun bilmemeleri olarak gösterdi. Kendisine de üç seneye geçen mahpusluk süresinde suçunun ne olduğu söylenmediğini bildiren Alihan Töre'ye hapishane müdürü: "Size kefil olabilecek kişi varsa hemen çıkaracağız. Var mı öyle biri?" demesine Alihan Töre, kendisinin Gulca'dan olduğunu, buralarda onu tanıyan, ona kefil olabilecek kimsenin olmadığını söyledi. Bu olaydan

[171] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 360.

sonra hapishanede işler daha iyiye gitmeye başladı. Koğuşlardaki şartlar ve yemeklerin kalitesi yükseldi. Mahpusların dışarıya çıkma vakitleri arttı. Hapishane memurlarının mahpuslara davranışları da iyileşti.[172]

Ülkedeki değişimler Gulca'da da kendini belli ediyordu. Alihan Töre'nin ailesi refaha ulaşmış, Asılhan'ı evlendirme hareketine düşmüşlerdi. Fakat Asılhan babası olmadan evlenmeyeceğini söylüyordu. Babası hakkında bildikleri, onun Kuçar'da tutuklandığıydı. Orada tutuklananların çoğunun Aksu'ya gönderildiğini öğrenen Asılhan, 1941 yılının ocak ayında ticaret bahanesiyle Aksu'ya gitmek için yol izin belgesi alabildi. 13 gün süren yolculuk sonunda Aksu'ya ulaşabilen Asılhan'ın ilk işi Emniyet İdaresine gitmek oldu. Kapıda karşılaştığı askere gelme sebebini anlatan Asılhan'a bir dilekçe yazması söylendi. Dilekçesi içeriye götürüldükten hemen sonra bir subay Asılhan'ın yanına çıkarak, usulca: "Alihan Töre Damullam Hacim'in oğlu musunuz? Dilekçenizin aynısından bir nüsha daha yazarak idarenin arka sokağındaki hapishaneye götürürseniz, onlar babanız hakkında bilgi verirler" dedi. Bu haberi duyduktan sonra koşarak hapishaneye giden Asılhan'ı kapının önünde kalabalık karşıladı. Kimin için geldiğini öğrenen Uygur bekçi heyecanla: "Siz Alihan Damolla Hacim'in oğlu! Böyle bir babası olan insan hiç babasından haber almaz mı?" dedi. Çok yıllardan sonra babasına bu kadar yakın olan Asılhan sevinçten yaptığı ilk iş pazara giderek babası için yemek ve kıyafetlerden alarak koğuşuna göndermek oldu. Babası hakkında yine bir haber olur mu diye bekliyordu ki, kapıdan Binbaşı rütbesinde bir Uygur kişi çıkarak: "Siz babanız hakkında bizden duyduğunuza inanarak onun için bir şeyler getirmişsiniz, fakat onun gerçekten burada olup olamadığı hakkında kafanız karışmıştır. Sizi inandırmak ve kafanızdaki soru işaretlerini gidermek için size şunları getirdim" diyerek, arkasında gizlediği eşyaları Asılhan'a verdi. Babasının gittiği vakitte üzerinde olan ceket ve çizmesini görünce duygulanan Asılhan'ın gözüne yaş geldi. Sevindirmek için yaptığı hareketin gözyaşına sebep olduğunu görünce tuhaf olan Binbaşı, Asılhan'a birkaç gün beklemesini söyledi.[173]

---

[172] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 361.

[173] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 347.

12 Nisan Hükümet Kuruluşu Bayramı günü çoğu mahpusların tahliye edilmesi söyleniyordu. O zaman kadar Asılhan babasını sadece bir kere uzaktan mahpusları bayram temizliği için hapishane dışına çıkardıklarında görebildi. Her gün babasına yiyecek gönderen Asılhan'a hapishane bekçileri: "kaç senedir gelmediklerinizin telafisini yaptınız, bugüne kadar getirdikleriniz bir araba oldu" diyorlardı. Hapishaneye gittiği günlerden birinde çıkarılan mahpuslardan Cafer isimli bir Kırgız'la görüşen Asılhan ona babasını sorunca, Allah'ın ikramı olarak Alihan Töre'yle aynı hapishanede kaldığını, hakiki Müslümanlığı onun sayesinde burada öğrendiğini, hatta bekçiler bile onun tavırlarından etkilenerek huylarını değiştirdiklerini söyledi.[174]

1941 yılının 22 Nisan'ı Asılhan için hayatının en sevinçli günü oldu. Şu gün Alihan Töre hapishaneden çıktı. Birkaç gün Aksu'da kaldıktan sonra 30 Nisan'da baba-oğul ikisi Gulca'ya doğru yola çıktılar. Çok sert hava koşullarıyla karşılaştıkları seyahatlerinde birçok tehlikeyi atlattılar. Alihan Töre, yolda karşılaştıkları yolcularla seyahatini devam eder, bazen onların isteği üzere tarihî olaylardan bahsederdi. Asılhan'ın hatırasında babasının Tekas Tuzluğundan ilerlerken etrafındaki yol arkadaşlarına Türk Sultanı Kanuni Süleyman devrinde yaşayan ünlü denizci Kaptan Barbaros Hayrettin Paşa'nın Akdeniz seferleri ve Hıristiyan filolarıyla savaşlardaki başarıları hakkında anlattığı yazılmıştır.[175] Bunun yanı sıra, Alihan Töre gittiği her yerde âdeti boyunca yer ismi ve bölgenin tarihini araştırırdı. Gerek Alihan Töre'nin kendi hatıraları, gerek oğlu Asılhatöre'nin hatıralarında bunun gibi çok sayıda bilgiler vardır.

Alihan Töre ve Asılhan 21 Mayıs 1941 Cuma gecesi Gulca'daki evlerine döndüler. Alihan Töre günlerini tabiplikle geçirmeye başladı. Günde 30-40 kişiyi muayene eder, bazen kendisi gelemeyen hastaların evlerine giderek bakardı.

---

[174] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 353.

[175] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 370.

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞU TÜRKİSTAN CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE ALİHAN TÖRE'NİN FAALİYETLERİ

1942 yılına gelince Doğu Türkistan siyasetindeki değişiklikler daha da göze çarpıcı yön almaya başladı. Çin başbakanı Çiang Kaişek'in karısı Sun Meiling Doğu Türkistan'ın merkezi olan Urumçi şehrine geldi. Bu seferden sonra yerli basında Doğu Türkistan Valisi Şen Şi Sey'in kapsamlı bir makalesi çıktı. Makalede kendisinin zorla materyalizm'in çıkmazına sevk edildiğini, on yıldır bataklıkta olduğu ve artık Guomindang Partisi yolundan yürüyeceğini söylemişti.[176] Bunun akabinde İçeri Çin ve Doğu Türkistan'ı ayıran Şinşiso geçidindeki askeri bölükten Sovyet askerlerinin acilen çıkarılması ve Sovyet uzmanlarının geri dönmesi hakkında karar alındı. Bu talepleri içeren muhtıra hazırlanarak Sovyetler Birliği Başkanı Stalin'e gönderildi.[177]

Sovyet sınırlarının kapanması ve ticari ilişkilerin kesilmesiyle Sovyetlerin pazarı haline gelen Doğu Türkistan için zor günler başladı. Sovyetlere satılan hayvan, deri gibi mallar alıcısız kalmıştı, bölgede kıyafet başta olmak üzere ciddi bir yetersizlik söz konusuydu. Bölgenin güneyine nazaran kuzeyinde bu problem daha belirgindi. Özellikle Gulca, Çöçek ve Altay'da halk darlık içinde gün geçirmeye başlamıştı. Ticareti az çok anlayanlar Kaşgar, Aksu gibi güney şehirlere giderek kumaş getirip satmaya başladılar. Bu olumsuzluklardan faydalanan Sovyetler, kaçak ticareti desteklemeye başladılar. Halkın hayvanlarını çalarak sınırdaki bekçilerin yardımıyla Sovyetlere geçiren hırsızlar çoğaldı. Hırsızlar hakkında Sovyetlerde çok iyi şartlarda yaşıyormuş diye laflar dolaşıyor, bu hal başkalarının da hırsızlık yapmalarına sebep oluyordu.[178]

1943 yılına geldiğinde halkın durumu daha da kötüleşti. Sovyet saldırısından korkarak bölgede askeri istihdamlar artmaya başladı. Yerli halktan askerlik için gençler çağırılıyordu. Diğer taraftan, askerî ihtiyaçları karşılamak maksadında haktan "bağış

[176] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 374.

[177] Nikolay Starikov, *Geopolitika: Kak Eto Delaetsya,* Piter 2014, s. 318.

[178] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 375

toplama" adında 10 bin at toplandı. Bu olay hayvancılıkla geçinen kuzey bölgelerinde ciddi bir rahatsızlığa neden oldu. Altay bölgesinde yaşayan Kazaklar sürekli isyan halindeydiler. 1943 yılının Aralık ayına geldiğinde Altay isyancıları on üniteden oluşan askerî birlik dahi kurdular.[179]

2.1. Beytullah Camiinde İmamlık ve "Kurtuluş Cemiyeti"

Aynı yılı Alihan Töre Gulca'daki Beytullah Merkez Camisinde imamlık yapmaya başladı. Asılhantöre'nin hatıralarında yazdığına göre, ticaret için Altışehir'e gittiğinde, Gulca'dan gelen ticaretçilerin Alihan Töre hakkında konuştuklarını duyduğu, onun Beytullah Camisinde yaptığı nutuklarıyla halkı İslam'daki insan hakları hakkında bilgilendirdiğini, zalimlere karşı hareket edilmesi gerektiğini ayet ve hadislerle anlattığını söylemektedir.[180]

1944 yılına gelince, İli'de bölgenin siyasi geleceğine etki eden olaylar yaşandı. Gulca'nın 120 km doğusundaki Nılkı nahiyesinde Çin hükümetince "Altı Haydut Hareketi" olarak adlandırılan hadise meydana geldi. Çin hükümetine karşıtlığıyla bilinen Fatih[181], Gani[182], Ekber[183] gibi kişiler hırsızlık yaptıkları suçlamalarıyla takibe alındılar. Aynı yıl 9 Nisan'da Gulca'da Alihan Töre başkanlığında "Kurtuluş Cemiyeti" kuruldu. Merkezi Beytullah Camii olan bu cemiyet gizli olarak Alihan Töre'nin imamlık rütbesinde yaptığı vaazları vasıtasında Çin hükümetine karşı propaganda yürütmekteydi.[184]

Bölgedeki bu gelişmeler gözünü hep Doğu Türkistan üzerinden çekmeyen Sovyetleri yeniden harekete geçirdi. Nisan ayında Polat Ahun isminde bir hasta muayene için Alihan Töre'nin evine geldi ve "Sovyet Konsolosu size selam yolladı. Sizinle görüşmek arzusunu iletti" dedi. O zamanlar Çinli yetkililerin gözleri hep

---

179 Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi,* s. 152.

180 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 383.

181 Fatih Muslimov (1906-1975), Halkta Fatih Batur olarak biliniyor. Kazakistan'da doğdu. Tatar kökenli. SSCB İç İşleri Halk Komiserliği (NKVD) ajanı olduğu rivayet edilir. Nılkı Valisi.

182 Gani Batur Mamatbay oğlu (1909-1981), Uygur gerilla bölüklerinin komutanı.

183 Ekber Batur Esbasın oğlu (1917-1944), Doğu Türkistan'da Kazak gerilla bölüklerinin komutanı.

184 Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi,* s. 153.

Sovyetlerden gelenlerin üzerinde olduğu için rahat-rahat görüşmek söz konusu değildi. Kararlaştırılan zamanda Polat Ahun'un evinde Alihan Töre ve Sovyet Konsolosu buluştular. O buluşmada konuşulanlar Alihan Töre'nin oğlu Asılhan'ın hatırasında şöyle anlatılmaktadır:

> "Konsolos maharetle yer öperek: "Sovyet hükümeti sizin davanıza destek vermek istiyor. Yoldaş Stalin size selamlarını iletti. Zamanında siyaset sebebiyle gördüğünüz eziyetlerden ötürü Sovyet hükümeti adına şahsen yoldaş Stalin sizden özür diliyor" dedi. Kendini küçümseyerek birkaç kez özür diledi. Münafıklarca söylenen bu sözlerden ikrah gelen babam: "Ben, özel hayatımı Tanrıma teslim ederek halkın kurtuluşu için meydana çıkan bir insanım. O yüzden kendi şahsım hakkında konuşmayı istemem. Fakat Doğu Türkistan'ın tarihteki özgürlük için mücadelelerini hatırlarsak, tekliflerinizin bizim için bir anlamı yoktur" dedi. Konsolos: "Anlaşılan, Hoca Niyaz isyanına ima ediyorsunuz. Bu konuda haklısınız, ama zamanında öyle siyaset yürütenler şimdi yoldaş Stalin'in özel emriyle hatalarından dolayı hapse atıldılar. Öyleyken ben, Sovyet hükümetinin bana verdiği yetkiyi kullanarak sizi ikna etmek istiyorum ki, geçmişteki tarihî yanlışlar artık tekrarlanmayacak. Bu söz yoldaş Stalin'in sözüdür. Buna emin olabilirsiniz, çünkü siz Dünya'dan haberi olan bir siyaset adamısınız. İkinci Dünya Savaşı sürerken, tüm Dünya'da mazlumların özgürlüğe ulaşacakları kesin olduğu bir zamanda siz de iyi bir geleceğe inanıyorsunuz diye ümit ediyorum" dedi. Bunun üzerine babam: "Elbette, bu söylediklerinizin bizim için iyi bir niyettir" diye ayağa kalkarak görüşmenin bittiğine işaret etti ve oradan ayrıldı. Bu buluşmadan istediği neticeye ulaşamayan konsolos perişan bir hale düştü."[185]

Alihan Töre dünyada olup bitenleri takip ediyordu. "Kurtuluş Cemiyeti" toplantılarında Sovyetlere inanmanın doğru olmadığını, siyasetlerinin zorbalık ve yalanın üzerine kurulduğunu, hiçbir zaman verdikleri sözleri tutmadıklarını tarihi gerçekler üzerinden anlatmaktaydı. Bu cemiyetin üyelerinden onun fikrine muhalif olanlar da vardı. Bunlardan Kasımcan Kamberi[186] Sovyetlerin tarihteki yetkisinin bugünlerde yitirilmiş olduğunu, savaştan dolayı kıtlık tehlikesiyle karşılaştıklarını ve Doğu Türkistan'dan kendini kurtarmak için faydalanmak istediğini öne sürmekteydi. Durum böyleyken, Doğu Türkistan için de Sovyetlerden faydalanmak uygun olacağını

[185] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 392.

[186] Kasımcan Kamberi (ölümü 1944), askeri mahkeme reisi, daha sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti Sağlık Bakanı.

savunuyordu.[187] Anlaşılıyor ki, Sovyetlerle işbirliği yapıp yapmamak cemiyet toplantılarında uzaktan uzağa istişare edilmiş ve sonunda onlarla anlaşmak kararına varılmıştır. Ağustosun ortalarında Alihan Töre "Kurtuluş Cemiyeti" üyelerinin kararıyla yerli hükümetin dikkatini çekmemek için Buritala kaplıcasına gönderildi. Bundan Sovyet Konsolosluğunun da haberi olmuş olmalı ki, birkaç gün sonra Konsolosluktan bir görevli de orada göründü. Oranın emniyet idaresinin reisi Sovyet yetkililerinin geldiğini haber alınca Alihan Töre ile görüşse de konuşamayan Konsolos görevlisi kaplıcadan ayrıldı. Buritala'dan Seyrem gölünün kıyısına geçen Alihan Töre'nin yanına tekrar gelen görevli bu sefer görüşmeyi gerçekleştirebildi. Kendisini Başkonsolos olarak tanıtan görevli sözünü Azeri Türkçesi ile Stalin'in selamını iletmekle başladı:

- "Sovyet hükümetinin konuyla ilgili görüşü, sizin geçmişte olup bitenlere karşı olmanızı haklı buluyor. Bunu kabul ediyor ve böyle tarihi hataların artık tekrarlanmayacağı yönünde söz veriyorum. Daha önce söylediğimiz gibi, bu söz Stalin'in sözüdür. Bunu yetkime dayanarak sizi ikna etmek için yine tekrar ediyorum. Ayrıca, kesin olarak belirtmek istiyorum ki, sizin bu yolda gerçekleştirmek istediğiniz inkılabî gayelerin İslam'a dayalı olduğunun farkındayız ve size destek vermek istiyoruz. Bu konuda herhangi bir tartışma olamaz.

- Ben Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurmak istiyorum. Bu devleti tanıyacak mısınız?

- Elbette tanıyacağız. Fakat bu haberi basında iki taraf da ilan etmeyecek, çünkü bu durum SSCB'nin uluslararası meydanda yüklendiği sorumluluklara aykırıdır. Siz bu konuda istisnasınız."[188]

Böylece Alihan Töre için Doğu Türkistan Cumhuriyetini kurmak yolunda büyük bir fırsat meydana geldi. Bütün dünyada jeopolitik değişiklikler yüz gösteren bir zamanda böyle bir fırsattan faydalanmamak ileride pişmanlıklara sebep olabilirdi. 30 Ağustos 1944 yılında Doğu Türkistan'ı on yıldan fazla zaman içerisinde yöneten Vali Şen Şi Sey merkezî hükümetin emriyle görevinden alınıp, orman ve ziraat bakanlığına atandı.[189] Vali Şen, geride uzun yıllar süren diktatörlükten bıkmış, ekonomik sıkıntılar

[187] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 393.

[188] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 395.

[189] İ. Y. Alptekn, *Esir Doğu Türkistan İçin,* s. 430

yaşayan ve her an isyanla patlayabilecek bir Doğu Türkistan bıraktı. "Altı Haydut Hareketi" bahanesiyle halk (özellikle de Kazak halkı) baskı altına alınmıştı. Her yerden "Bizi Komünistler kurtaracak" gibi sözler duyulabiliyordu. Buna karşı Alihan Töre Beytullah Merkez Camii minberinden Sovyet siyasetinin entrikalarını ifşa etmeye devam ediyordu. Çin hükümeti Alihan Töre'yi kendisine düşman görmüyordu; aksine en büyük düşmanlarından olan Sovyetlere karşı onun tavrından memnundu. Böylece hükümetin gözünü bağlayan Alihan Töre, "Kurtuluş Cemiyeti" faaliyetlerini rahatça yürütebiliyordu. 1944 yılının Ekim ayında Kazak liderlerinden Ebulhayr Töre ile görüşen Alihan Töre'nin yakın gelecekle ilgili planlar yaptığı bilinir.[190]

Yukarıda bahsedildiği üzere, o günlerde Doğu Türkistan'ın İli vilayetinde Çinlilerce "Altı Haydut" ismi verilen faaliyetler gündemdeydi. Fatih Muslimov'un başta olduğu bu hareket Doğu Türkistan'ın Çin etkisinden kurtuluş mücadelesinin başlangıcı oldu. Bir zamanlar Nılkı'da Yerli Mal Şirketi'ne başkanlık yapan Fatih, daha sonra işinden ayrılmış ve ortadan kaybolmuştu. Yaklaşık bir seneden fazla kayıptan sonra 1944'te Sovyet sınırlarını geçerek Nılkı civarlarında görünen Fatih hükümet yetkililerinde endişe, yerli halkta ise merak uyandırdı. Yanında silah, teşvikât varakaları ve o zaman altın değerinde olan pamuk kumaşlardan getirdi. Onunla birlikte 30'dan fazla kişi Sovyet hududunda askerî eğitim gördükten sonra sınırı geçerek İlastay'da karargâh yaparak yerleştiler.[191]

6 Ekim 1944 sabahı Fatih Muslimov ve adamları Nılkı'yı ele geçirmeye giriştiler. Çok fazla zorlanmadan ele geçen şehirde isyancılar ay yıldızlı yeşil bayrakla gezerken, "Allah yar, Allah yar, din İslam'a kuvvet ver" şarkılarını söyleyerek onları karşılamaya çıkan halkı selamladılar. Karargâhı Nılkı'ya taşıyan isyancıların tahmin ettikleri gibi Gulca'dan Çinli askeri kuvvet desteği yola çıkmıştı. Askerlerin yolunu kesen Ekber Batur'un güçleri 200 kadar Çin birliğini yenilgiye uğrattı. Çok sayıda silah da ganimet olarak isyancıların eline geçti.[192]

---

[190] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 397

[191] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* Türk Tarih Kurumu Basımaevi, Ankara 1992, s. 53-54.

[192] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* s. 59.

İsyancıların zafer sevinci fazla sürmedi. Nılkı'da 27 gün süren hâkimiyet 2 Kasım 1944'te Çin'in içeri kısmından gelen askeri güçler tarafından bastırıldı. Nılkı isyanı Doğu Türkistan Devleti kurulmasında önemli bir yer tutmaktadır. Halkın zulme karşı ayaklanabileceği gösterilmiş, bir nevi Çin askeri kuvvetlerinin gücü ölçülmüştü. Fakat kapsamlı bir ayaklanma için bunlar yeterli değildi. Fatih ve diğer isyancılar tüm yerli halkın güvenini kazanmamıştı. Dağlarda yaşayan Kazak ve Moğollar sadece galebe sonrası elde edebilecekleri ganimet arzusuyla isyancılara destek veriyorlardı. Öyle olunca, Nılkı ele geçirilirken pazar yeri yağmalanmış, Çinlilerle aynı sırada Uygurların ve başka yerli halkların da mallarına zarar verilmişti. Ayrıca, Çinlileri yenmeleriyle halk nezdinde kahraman olabilen isyancıların içinde lider olabilecek vasıflara sahip tek bir kişi yoktu.

Bu olaylar olurken, tüm askeri gücünü Nılkı'ya yönlendiren Gulca'ya 5 Kasım günü Sovyetlerden cephane yüklenmiş otuz atlı bir grup asker girdi. Kendileriyle 70 Alman yapımı tüfek, 12 makineli tüfek, 2 aydınlatıcı makineli tüfek, 2 tank savar tüfek, 1 aydınlatıcı top, 1600 el bombası ve 80 bin civarında cephane getiren askerlerin çoğu Gulca'dan Sovyetlere gitmiş ve orada askeri talim almış kişilerdi.[193] Nılkı'dan çekilen isyancılar Gulca'da Alihan Töre'yle irtibata geçtiler. "Kurtuluş Cemiyeti"nin kararıyla isyancılar 7 Kasım günü Gulca'nın doğusundaki Karadöng ve kuzeyindeki Topudöng taraflarından hücuma geçeceklerdi. Yıllardır Rusların Doğu Türkistan'ı etkisi altına almalarında önemli ehemmiyete sahip olan, Sovyetlerden rahatça askeri destek, malzeme getirilebilecek Gulca şehri, Nılkı isyanı bahanesiyle Çin askerî etkisinden serbest kalmıştı. Sovyetlerden silahlı destek de getirilmiş, dışarıda isyancılar, içeride "Kurtuluş Cemiyeti" üyeleri ve sınırı geçip gelen askerler hazır beklemiş durumdaydı.

2.2. Gulca'nın Azat Edilişi

7 Kasım 1944 sabahı namaz vakti uzaktan "Allahu Ekber" ve ilk kurşun sesleri duyulmaya başladı. Namazı bitirince birbirine şaşkınlıkla bakmakta olan cemaatten bir kişi: "Bu altı haydudun işi" demesinin üzerine Alihan Töre: "Bu altı haydudun işi değil, işgalci zalimlere sıkılan özgürlük kurşunudur" dedi. Alihan Töre, uykudan ürkerek

[193] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* s. 64.

uyanmış gibi ne yapmasını bilmeyerek şaşkın-şaşkın bakan cemaate bakarak: "Her bir Müslüman durumuna göre özgürlük için harekete geçsin!" dedi. Böylece Gulca'yı ele geçirme harekâtı başlamış oldu. İsyanın merkezi Gulca'nin itibarlı kişilerinden olan İsmail Musabayev'in evindeydi.[194] Dışarıdan hücum edenler Karadöng'deki sakçı idaresi ve Topudöng'deki hapishane'yi ele geçirdiler. Aralarında isyancıların da aileleri bulunan mahpuslar azat edildi. Ani hücum şehirdeki az sayıdaki Çin kuvvetlerini şaşkına çevirmişti. Bir müddet direndikten sonra askerler şehrin kuzey-doğu kısmına çekilip, Hayranbağ askerî kışlası, Liangşang ibadethanesi ve havaalanı olmak üzere üç istikamette saklanarak Nılkı'dan gelmekte olan birlikleri beklediler. Şehir içindeki hükümet binaları ve askeri karargâhlar da Çinlilerin elindeydi.

Öğleden sonra isyan merkezindeki avluya toplanan silahlı-silahsız halkın önüne çıkan Alihan Töre bir nutuk söyledi. Bugünden itibaren işgalci Çin hükümetini tanımayacaklarını söyleyen Alihan Töre'nin etkili nutku toplananlarda büyük bir heyecan uyandırdı. "Allahu Ekber!" sesleriyle coşan halk Valilik binasına yürüdü. Oradaki askerler çatışmadan teslim oldular.

Aynı gün Kurtuluş Cemiyeti'nin olağanüstü toplantısı gerçekleşti. Toplantıda Alihan Töre Askerî Komite Reisi, Beyaz Rus Generallerinden Palinov[195] ve Rahimcan Sabir[196] Askerî Komite Reisinin yardımcısı, Kasımcan Kamberî Teşkili İşler yardımcısı ve Askeri Yargıtay reisi, Nurettinbey[197] de Merkezî İdare Güvenliği Başkanı olarak görevlendirildiler.[198]

Ertesi gün ele geçirilen hükümet binasının avlusunda Doğu Türkistan kaderinde önemli olan iki kişinin buluşması gerçekleşti. Alihan Töre, Kasımcan

---

194 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 398.

195 İvan Palinov, 1911'de Rusya'nın Doğu Türkistan'daki Başkonsolosu Güvenlik biriminin başkanı olarak Doğu Türkistan'daki hayatını başladı. Beyaz General Dutov'un sadık askerlerindendi. 1937'de Çinlilerce tutuklandı. Kaçarak Sovyetlere geçti. Gulca ayaklanması öncesinde Sovyet sınırını geçen askerler sırasındaydı. Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde önemli askeri başarıları ile tanındı. 1946'de Sovyetlere geri çağırılan Palinov'on 1953'te "1911-1913 Çin ihtilalı yıllarında Sincan" isminde tarih anadalında bir yüksek lisans tezi savunduğu bilinir. 1960'larda Taşkent'te vefat ettiği söylenir. Kaynaklarda soyadı Polinov, Polenov olarak da geçmektedir.

196 Rahimcan Sabir, Uygur kökenli Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümet üyelerinden, daha sonra kurulan koalisyon hükümette bakan yardımcısı olarak görev yaptı.

197 Alihan Töre'nin özel korumasından sorumlu kişi.

198 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 400.

Kamberî ile konuşurken, ağaç gölgesinde onları izleyen bir genç Nurettinbey'in dikkatini çekti. Yakınlarda bulunan Asılhan'dan o adamı tanıyıp tanımadığını soran güvenlik görevlisi Asılhan'dan ret cevabını aldıktan sonra onun casus olmasından şüphelendi. Hemen iki askerle genci tutuklayıp, soruşturma için götürdüğü sırada bunu gören Kamberî: "Ahmetcan, nerelerdesin, kaç gündür ortalıkta yoksun" demesinin üzerine genç: "İki gündür izini arıyorum, buraya zar zor gelip seni bulduğumda bunlar ne yaptığımı sorarak beni götürüyorlardı, iyi ki beni gördün" dedi. Kamberî'nin bu genci tanıdığını gören Nurettinbey onu serbest bıraktı. Bu genç bugünkü Çin'de Doğu Türkistan Özgürlük mücadelesi kahramanı olarak bilinen Ahmetcan Kasımî idi.[199] O zaman onu Nılkı'dan gelen askerlerin yemekhane ve teminat düzenini saklamakla görevlendirdiler.

10 Kasım'da Yenişehir tarafında yerleşen heybetli baş sakçı idaresinin düşmesi halka büyük bir moral verdi. Oraya çekilen Çin askerleri çetin bir mücadele veriyorlardı. Gani Batur'un cesurca çabaları sonucu olarak ele geçirilen idarede tutuklanan çok sayıda mahpuslar azat edildi, Çin askerleri esir edildi. Aynı gün akşam saatlerinde Askerî Komite kararıyla Gani Batur, Fatih Batur ve şehit düşen Ekber Batur'a "Şarkî Türkistan Halk Kahramanı" rütbesi verildi.

Ayaklanmanın üçüncü günü sürüyordu. Askeri merhalelerin çoğu Sovyetlerden gelen askeri güçler yardımıyla gerçekleşiyordu. Gulca'nın tanınmış, itibarlı kişileri ayaklanmanın üçüncü günü saklandığı yerlerden ortaya çıkmaya başladılar. Her taraftan Sovyet yanlısı insanlar da Alihan Töre'nin etrafında görünmeye başladı. Fakat Alihan Töre böyle insanları fazla yanına yaklaştırmıyor, Sovyetlere hep şüphe ile bakıyordu. Sovyetlerden sadece askeri desteği kabul eden Alihan Töre, kabul ettiği kararlarına Sovyetlerin fazla müdahalede bulunmalarını kabul etmiyordu.

[199] Ahmetcan Kasımî (1914-1949), Uygur kökenli yazar. Fakir bir ailede dünyaya gelen Akmetcan'ın ailesi babasının ölümünden sonra Sovyet hudutlarındaki Yarkent şehrine taşınmasının üzere Alma Ata ve Taşkent'te ilk eğitimini sağlayan Ahmetcan, Kazan Üniversitesi'nin Dil-Edebiyat ve Siyasi-İktisat Fakültelerinde devam ettirdi. Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesinde Dekan olarak çalıştıktan sonra Ağustos 1941'de Gulca'ya geldi. 1942'de Çin hükümeti tarafından tutuklandı. 1942'de hapisten çıktıktan sonra tekrar Gulca'ya gelen Ahmetcan Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümet üyesi, daha sonra Dış İşleri Bakanı ve Koalisyon Hükümet Başbakanı olarak görev aldı. 1949'de uçak kazasında vefat etti.

2.3. Alihan Töre Doğu Türkistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

12 Kasım 1944 sabahı Merkezî Hükümet İdaresi'nin meclisler salonunda Kurtuluş Cemiyeti'nin toplantısı oldu. Orada Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu. Alihan Töre yeni kurulan Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı oldu. Hükümet üyeliğine aşağıdaki kişiler seçildi:

Hekimbay Hoca ve Ebul Hayr Töre Cumhurbaşkanı yardımcıları,
Rahimcan Sabirî: İçişleri Bakanı, Askeri Bakan Muavini
Enver Musabayev: Maliye Bakanı
Habib Yunisî (Tatar): Maarif Bakanı
Muhammedcan Mahdum: Âli Adliye (Yargıtay) Bakanı
Abdurrauf Mahsum: Hükümet Başkatibi
Salihcan Bay: Toprak, Yer ve Su Bakanı
Cani Yoldaş: Devlet Müfettiş Bakanı
Zünnun Tayib: Askeri Muavin
İvan Palinov (Rus): Askeri Bakan
Ömercan: Levazımat Bakanı
Kerim Hacı: Milli Banka Bakanı
Seyfettin Azizî: Propaganda Bakanı (daha sonra Maarif Bakanı)
Abdülkerim Abbas: Matbuat Bakanı
Kasımcan Kamberî: Askeri Adliye Bakanı
Ahmedcan Kasımî: Alihan Töre'nin tercümanı[200]

Aynı gün Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ay yıldız ve "La İlahe İllallah Muhammed Resulullah" yazılı yeşil, sarı ve beyaz olmak üzere üç renkteki bayrakları onaylandı.[201] 9 maddeden oluşan beyanname kabul edildi. Beyannamenin maddeleri şunlardır:

[200] Yılmaz Polat, "Alihan Töre Sağunî: Türkistan'ın son yüzyılında önde gelen mücadeleci ilim ve devlet adamı", Altay Dünyası Beynelhalk Jurnalı, sayı 1-2, Bakı 1997.

[201] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 403.

1. Doğu Türkistan topraklarındaki Çin egemenliğini ebediyen yok etmek.

2. Doğu Türkistan halkının eşitliğine dayanan gerçek, özgür ve bağımsız bir cumhuriyet kurmak.

3. Doğu Türkistan iktisadını her yönü ile kalkındırmak için özel sanayi, tarım, hayvancılık ve ticareti desteklemek ve halkın ekonomik refahını arttırmak.

4. Doğu Türkistan halkının çoğu Müslüman olduğu için İslam'ı desteklemek, bununla birlikte başka dinleri de himaye etmek.

5. Din, eğitim ve sağlık işlerini geliştirmek.

6. Dünyadaki tüm demokratik hükümetlerle ve bilhassa komşu devlet Sovyet İttifakı hükümeti ile dostça geçinmek, yine Çin hükümeti ile siyasi ve iktisadi ilişkilerde bulunmak.

7. Doğu Türkistan hükümetini ve barışı korumak için Doğu Türkistan'daki tüm milletlerden oluşan güçlü bir ordu kurmak.

8. Banka, posta, telgraf, orman ve maden zenginliklerini tamamen hükümet eline vermek.

9. Makam düşkünlüğü, ırkçılık ve rüşveti yok etmek.[202]

Öğleden sonra bu kararlar tüm Gulca halkına ilan edildi. Hükümet Binası önüne toplanan halkın karşısına çıkan Alihan Töre, binanın önündeki büyük aslan heykelleriden birinin üstüne çıkarak Cumhurbaşkanı rütbesindeki ilk nutkunu söyledi

> " – Bu Türkistan memleketinden, Turan elinden dünyaca meşhur çok sayıda sultan ve hakanlar geçmiştir. Bunlardan biri, İbrahim Peygamberin zamanında devlet kuran Oğuz Han'dır. Uygur Devleti'nin ilk temelleri de bu zat-ı şerif tarafından atılmıştır. Daha

[202] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* s. 68. İ. Kurban beyannamenin kabul edilme tarihi olarak 5 Ocak 1945 tarihini göstermektedir. Bir müddet sonra ilk kabul edilen beyannameden biraz değişik olan yeni beyanname kabul edildiğini söylemektedir. Yeni beyanname maddeleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir: Çinlilerin zalim hakimiyetini kökünden yok etmek, demokrasiye dayanan devlet düzeni kurmak, askeriyenin halka mensup olması, bütün milletlerin hukukta eşitliği, dine saygı, her derecedeki hükümet başkanlarının halk tarafından seçilmesi, Sovyet hükümeti ile dostluk siyasetini gerçekleştirmek, eğitimi geliştirmek, Uygur yazı dilini devlet dili olarak kabul etmek.

> sonra Satuk Buğra Hanlar, Alparslan Hanlar bu topraklardan dünyaya ün salmışlar. İşte bu kahramanların hepsi bizim ecdadımızdır. Öyle iken, Doğu Türkistan halkının kendi topraklarında kendi hükümetine sahip olması şarttır. Bu tarihi hakikate tüm dünya halkları şahit olmuştur. Yukarıda sözünü ettiğim davanın en büyük kanıtı, Doğu Türkistan'dan çıkan âlimlerdir. Elimizde Yusuf Has Hacip'in şaheseri *Kutadgu Bilig,* Mahmut Kaşgarî'nin *Lügati't Türk*'ü ve bunun gibi yine çok eserlerimiz vardır. Biz elbette galip geleceğiz! Allahu Ekber!"[203]

Alihan Töre'ye cevaben toplananların "Allahu Ekber!" sesleri her yeri sarsmaktaydı. Aslan heykelinden inen Alihan Töre'nin etrafında toplanan insanların içinden tanınan zengin ailesinden Talat Musabayev, Alihan Töre'nin elini sıkarak: "Ne hizmet varsa biz hazırız" demesinin üzerine Alihan Töre: "Burada hürriyet aşkıyla coşmuş bu halkı ikili saf yaparak şu caddede yürüterek Çin Pazarını dolaştırıp getir" dedi. Talat yürürken ne gibi bir slogan söyleyeceklerini sorduğunda, "La İlahe illallah, Muhammeden Resulullah" cevabını aldı. Halkın askerler gibi dizilerek yankılanan şiar ile şehri gezmesi Gulca ahalisine büyük bir heyecan vermesinin yanı sıra, düşmanlara da müthiş bir korku veriyordu.[204]

13 Kasım günü Çinli kuvvetlerin önemli kısmının saklandığı Hayranbağ askeri kışlasına hücum başlatıldı. Eli silah tutabilen bütün şehir halkının çabalarına rağmen kale alınamadı. İsyancılar için Hayranbağ harbi bir nevi sınavdı. Çin kuvvetlerinin gerçek yüzünü bu çatışmada görebildiler. Anlaşılan, o anda ellerinde mevcut olan silahlarla Çin askerlerine karşı başarılı olamayacaklardı. Bunları anlayan Alihan Töre aynı gün akşam saatlerinde Sovyet konsolosu ile görüştü. Sovyetlerin verdikleri askeri yardımın yeterli olmadığını, askeri işi iyi bilen uzmanların da lazım olduğunu söyleyen Alihan Töre, şu anda iş başında olan Rus komutanların Beyaz Rus Generali Dutov devrinden kalan askerler olduğunu ve bunların çağın gelişmelerinden habersiz olduklarını vurguladı. Bunun yanı sıra modern silaha da ihtiyaç olduğunu söyleyen Alihan Töre Sovyetlerin zulüm altında kalan halklara yardım etme şiarı gereği bunları her ne kadar hızlı gerçekleştirseler o kadar iyi olacağının altına çizdi.[205]

---

[203] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 405.

[204] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 405.

[205] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 406.

Gulca'da yaşayan sıradan Çinliler şehirde olup bitenlerden endişeye kapılıyorlardı. Hayranbağ çatışmasından sonra servet sahibi Çinliler, millettaşları adına Hükümet Binasına gelerek yeni hükümeti kutlamak istediklerini bilirdiler. Kendileriyle getirdikleri hediyeleri beytülmale teslim ederek hükümet beyannamesinde yazılan eşit haklardan faydalanma hakkının verilmesinin Çinlilerce takdir edilerek büyük sevinçle karşılandığını bildirdiler. Bunun gibi şehrin zengin insanları da ardı ardına para yardımında bulunarak her ne görev olursa hazır olduklarını bildirdiler. Para yardımında olamayan sıradan insanlar genç oğulları ile ayaklanma merkezine gelerek askeri hizmete alınmalarını talep ediyorlardı. Bu istekle gelenlerin çoğalması üzerine Kasımcan Kamberî'nin girişimiyle askerî şûrâ açıldı. Asılhantöre şûrânın reisi olarak görevlendirildi. Şehrin beş tarafında askerî şuranın bölümleri açılarak, askerlik yapabilecek gençlerin listeleri hazırlandı.[206]

Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra sadece topraklarını Çin istilacılarından kurtarmayı değil, halkın yaşam koşullarını iyileştirmeyi de hedef edinmişti. Bölgede ciddi ekonomik kriz söz konusuydu. Halk kumaş ve giysi eksikliğini hissediyor, hayvancılıkla geçinmeye alışkın ahalinin ellerinde büyük ve küçükbaş hayvanlar satılmadan toplanmıştı. Parada yüksek enflasyon oranı gözlemleniyordu. Bunu itibara alarak bölgede banka reformu gerçekleştirildi. Yeni para basıldı. Eski paralara işaret koyuldu. Sovyetlerle sınır ticareti açıldı. Halktan isteyen kişi Sovyet mallarıyla ticaret yapabiliyordu. Serbest ticaret ve banka reformları çok geçmeden meyvelerini göstermeye başladı. Halkın refah seviyesinde artış gözlemlendi. Devlet haznesine para gelmeye başladı. Halka krediler verilmeye başladı. Özellikle köy halkına tarım ve çiftçilik için kredi verilmesi iyi neticeler verdi.

Hükümetin ilk günlerinden itibaren basım işlerine de önem verildi. *Azat Türkistan Gazetesi* ismindeki gazetenin yanı sıra Rus dilinde de gazeteler çıkmaya başladı. Her gün Ahtam Alkam isminde bir görevli Alihan Töre'ye basında çıkan haberler hakkında bilgi verir, Ahmetcan Kasımî ise Rus gazetelerdeki haberler ve askerî karargahın işlerini tanıtırdı.

---

[206] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 407.

9 Aralık 1944'te Alihan Töre'nin özel korumasından sorumlu Nurettinbey, Alihan Töre'nin huzuruna bir misafiri getirdi. Rus kökenli misafir Özbek dili Andican lehçesinde kendisini söyle tanıtmaya başladı:

> "Sözlerimi başlamadan önce size yoldaş Stalin'in selamını iletmek istiyorum. Kendimi tanıtayım; benim adım Vladimir Stepanoviç Kozlov[207]. Askerî uzmanım. Rütbem Tuğgeneraldir. Harp akademisini başarıyla bitirdim. Bunun yanı sıra Doğu Bilimleri Akademisi'nden de mezun oldum. Hâlihazırda Moskova'da yaşıyorum. Evliyim, iki çocuğum var. Yoldaş Stalin'in huzuruna sıra beklemeden girebilecek altmış kişiden biriyim. Bütün imkanlarımla sizinle işbirliği yapmaya hazırım."[208]

Sovyetlerden talep edilen yardım Kozlov'la beraber gelmişti. Alihan Töre Kozlov'u Adilbek isimli bir kişinin evine yerleştirme emrini verdi. Kozlov daha sonra Yenişehir mahallesinde "İkinci Ev" adıyla tanınan mekândan işleri yürütmeye devam etti.

Gulca'daki zafer haberi etraf bölgelere de yayılmaktaydı. Gulca'ya yakın köyler gerilla bölükleri tarafından Çinli askerlerden temizlenmekteydi. Bunlardan Manas nehri kıyısında yaşayan Kazakların kahramanı Kalıbek[209] de etraftaki düşmanları yenerek ganimetlerle Alihan Töre'nin yanına geldi. Gösterdiği hizmetleri için ona "Doğu Türkistan Halk Kahramanı" rütbesi verildi ve Savan nahiyesine vali olarak tayın edildi. Kalıbek Batur'un Alihan Töre'nin güçleriyle birleşmesi Doğu Türkistan Cumhuriyeti için büyük bir başarıydı. Artık Merkez Urumçi yolu Kalıbek kontrolüne geçmişti. Daha da önemlisi Altay vilayetinde yıllardır süren Kazak direnmesinin lideri Osman Batur[210] ile yakın olan Kalıbek vasıtasıyla birleşme imkanı meydana gelmişti.

---

[207] Vladimir Stepanoviç Kozlov (büyük ihtimalle Yegnarov Vladimir Stepanoviç'in kod ismi), Sovyet Baskonsolosu, Tümgeneral. Gulca'daki "2. ev" olarak bilinen dış istihbarat konumundan Doğu Türkistan Cumhuriyeti işlerini gözlemleyen ve yönlendirdiği söylenen bu kişi NKVD (İç İşleri Halk Komiserliği) işlem grubunun başkanı olduğu rivayet edilir.

[208] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 408.

[209] Kalıbek Rahimbek oğlu (1908-1985), Kazak kökenli asilzde aydın. Gerilla bölükleri komutanı, Manas-Savan ilçesinin idarî ve askerî Valisi, Doğu Türkistan Devlet nişanı sahibi.

[210] Osman Batur, Ospan İslam oğlu (1899-1951), Altay Kazaklarının lideri, hayatını Doğu Türkistan'da Çin hükümetine karşı savaşmaya atayan kahraman. Doğu Türkistan Cumhuriyetinde Altay Valisi oldu. Çin hükümeti tarafından Urumçi'de katledildi.

Hayranbağ, Liangşang ve havalimanında kuşatmada kalan Çin askerleri için artık Urumçi'dan askerî yardım gönderilmesi zordu. Çin hükümetinin yapabildiği sadece uçakla Çinli kuvvetlerin bulunduğu yerlere erzak ve silah bırakmaktı. Çoğu zaman uçaklara yerden toplarla hücum edilir, uçaklar hasar görür, bırakılan yardım Türkistan güçlerinin eline geçerdi. Yeni gelen askerî danışmanın önerisiyle Hayranbağ'daki çoğu kaleler toplarla tahrip edilmiş olsa da düşman güçleri yer altı sığınaklarda saklanarak direnmekteydi. Tam o sıralarda danışman Kozlov ortadan kayboldu. Yerine General Nikolay Arhipoviç ve Aleksandr Romanov isimli iki kişiyi bırakmıştı. Aralık ayının sonlarında Cing'deki düşman kuvvetlerinin Gulca'nın kuzeydoğusundaki Açal geçidinden Gulca tarafına inmekte olduğu haberi şehre ulaştı. Romanov, Alihan Töre'yle görüşerek, hemen geri çekilmezlerse çemberde kalacaklarını söyledi. Kendisi de çoluk çocuğunu Sovyetlerle sınırda yerleşen Korgas şehrine tahliye etti. Romanov'un yönlendirmesiyle hükümet üyelerinden Rahimcan Sabiroğlu ve Zünnun Tayip de ailesiyle Korgas'a gittiler. Romanov'un teklifini katiyen reddeden Alihan Töre, olağanüstü askerî konsey düzenledi. Sovyet danışmanları düşman güçlerinin Gulca'ya yaklaştıklarını, hızlıca Korgas'a çekinmeleri lazım olduğunu söylediler. Bunun gibi geriye çekilmeler harp işlerinde çok olduğunu, şehirlerin elden ele geçmesinin normal bir şey olduğunu savunan danışmanlara karşın Alihan Töre: "Sizlerin nizamlı askeriniz bir emirle çekilirse, diğer bir emirle tekrar birleşir. Bu iş sizin için bir muharebeyse bizim için halk ayaklanmasıdır. Biz çekilirsek ihtilal sona erecek. Sizlere müsaade. Bizim için her dakika kıymetlidir" dedi ve telefonla propaganda müdürünü arayarak kadın-erkek herkesi toplaması emrini verdi. İnsanların toplandığı yerlere giderek konuşma yapan Alihan Töre Cunhuriyette Nefir-i Amme[211] ilan edildiğini bildirdi. Gulca halkının üzerine gelmekte olan düşmana karşı koymak, vatanı himaye etmek herkesin, hatta kadın ve kızların da üzerine düşen farz olduğunu söyleyen Alihan Töre, elde edilen özgürlüğü kaybetmemek için bunun tek çare olduğunu bildirdi.[212]

Alihan Töre'nin Nefir-i Amme çağrısı halkta büyük fedakarlığa sebep oldu. Askerlik yapabilenler atlarıyla ya da yaya halde askerlere katıldılar. Yapamayanlar

[211] Nefir-i Amme: savaş bölgesinde olan bütün halkın topyekûn savaşa çağrılması.

[212] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 411.

evindeki sıcak giysi, erzak, kömür gibilerle askerlere destekte bulundular. Bundan askerlerin de moralleri yükseldi. Büyük bir heyecanla Allahu Ekber naralarıyla dağ geçidine hareket eden on binlerce kalabalığın sesi dağlarda yankılanarak Çin askerlerinde büyük bir korku uyandırıyordu. Üstelik kışın çetin gelmesi Çinli askerler için büyük bir dezavantajdı. Sadece ilk gece üç binden fazla düşman esir alındı. Gece vakti gelince Alihan Töre, Muhammed Peygamber'in Mekke fethinde kullandığı taktiği kullanma talimatını verdi. Dağlara çıkan askerler çok sayıda ateş yaktılar. Allahu Ekber sesleri ve sayısız ateş düşmana dehşet ve korku saçtı. 18 Aralık günü soğuktan donan, karı yararak yürüyemeyen, korkudan silahını da kullanamayan Çin askerlerinin yolu kesilmiş olup, Hayranbağ'daki kuvvetlerle birleşme planları gerçekleşemedi. Dağlardan çok sayıda ganimet silah ve esirlerle dönen askerleri büyük sevinçle merkezî idare meydanında karşılayan halkın karşısına çıkan Alihan Töre konuşma yaptı:

> "Türkistan hakanlarından Oğuz Han, halk arasındaki ayrımcılıkları, yani ulusumuz için çok zararlı olan "sen oralısın, ben şuralıyım" gibi sözleri kaldırmak için "Hepiniz Uygursunuz" diyerek bin yıllar önce düşmana karşı birleşmeye davet etmiş ve ortasında ay resmi olan böyle beyaz bir bayrağın altına toplamıştı."

Bunu söyleyen Alihan Töre, zaferle geri dönen ordu komutanlarına beyaz bayrağı sundu. Bayrak meydanda bulunan Doğu Türkistan Devleti bayrağı yanına törenle yerleştirildi. Konuşmasını devam ettiren Alihan Töre'nin altını çizdiği konu birlik ve ittifaktı. Halk arasında çok yayılan "ben Tarançi, o Kazak, sen Kaşgarlı"[213]gibi tanımlamaların halkı bölmekten başka bir işe yaramayacağını, şahsî menfaatler değil, vatan için mücadele etmek en önde gelen gaye olması lazımlığını vurguladı. Birlik hakkındaki ayet ve hadislerle konuşmayı devam ettiren Alihan Töre, toplananların hem milli hem dini hislerini coşturabilen noktalara maharetle değiniyordu. Bilhassa Muhammed Peygamber'in Bedir savaşında söyleyen vaazından misaller getiren Alihan Töre, konuşmasını şöyle devam ettirdi:

> "Herkese malumdur ki, hayat âleminde insan için kıymetli dört şey mevcut. Bu dört şeye sahip olmayan kişi insanlık şerefini kaybeder. Bunlardın birincisi insanın özgürlüğüdür. Erki olmayan, davası olmayan insanın hayvandan ne farkı olur ki? İkincisi, insanın yaptığı bir meslek sonucunda meşru dairede elde ettiği mal-mülküdür.

[213] Tarançi: İli vilayetinde yaşayan Uygur asıllı insanlar.

> Üçüncüsü, her milletin anası gibi mukaddes olan, orada doğup büyüdüğü, ecdadından miras aldığı vatanıdır. Anavatanın kaderini başkalarının tasarrufuna bırakmak, vatan evladı için affedilmez, ağır bir cinayettir. Dördüncüsü de, her bir memleket halkının asırlardır koruya geldiği kutsal dinidir. Bu dört şeye sahip olmak için milletin bütün hakları kendisinde olması lazım. Bu da düşmanı yenerek elde edilir. Galip gelirse, o milletin hakimiyeti kendi elinde saklanır. Öyle olduğu zaman insanlar tüm hukuklarını kendileri himaye edebilirler. Bunun aksi olup, eğer mağlubiyet belasına yakalansalar, esaret ve mahkûmiyet zincirleriyle bağlansalar, o zaman insanî haklarını tamamıyla kaybeder, yukarıda saydıklarımız değerli şeylerin bir tanesine bile sahip olamazlar. Özgürlüğünü yitiren milletler, belki de hayvandan daha aşağı seviyelere düşerler."[214]

Nefir-i Amme olayı yeni kurulan cumhuriyet için bir yandan dayanıklılık sınavı olsa, diğer yandan hükümet üyelerinin hakiki kişiliklerinin ayırt edebilme imkanıydı. Yukarıda söylendiği gibi hükümet yetkililerinin bazıları Sovyet sınırına yakın yerlere kaçtılar. Halk harekete geçtiğinde, Seyfuddin Azizî ve Ebdülkerim Abbas gibi birçok kişi Gulca'daki konsolosluk binasında saklanarak vakit geçirdiler. Anlaşılıyor ki, halkın Çin Kuvvetleriyle çatışmasının başarılı olacağına çoğu kişi inanmıyordu. Alihan Töre'nin katı duruşu ve acil hareketi olmasaydı Gulca şehri elden gidebilir, dolayısıyla Doğu Türkistan Özgürlük davası da kaybedilirdi.

20 Aralıkta gerçekleşen hükümet toplantısında olup biten olaylar analiz edildi. Panik uyandırarak başkalara kötü örnek gösteren Aleksandr Romanov Başkomutanlık görevinden alınarak askeri karargah hizmetine sevk edildi. Onun Emniyet İdaresinin başkanı görevini yapan oğlu Vladimir Romanov da işten alındı. Çinli kuvvetlerin yenilmesi halkta özgürlük bilincinin artmasına sebep oldu. Alihan Töre halkın gözünde sarsılmaz, başarılı bir liderdi. Sovyetlere de ilkelerinden kolaylıkça vazgeçmeyecek tavırlarını sergileyebilmişti. Daha 1930'lardan beri yaptıkları casuslukların raporları olarak insanlara tuttukları dosyalar tüm Sovyet GPU'suna bağlı olan idarelerden toplandı, bu gibi idareler kapatıldı. Bir zamanlar Çin hapishanelerinde çalışan, insanları işkence yaparak işlemedikleri suçlarını kabul ettiren şahıslar tutuklandı, bazıları insanlar tarafından linç edildi.

---

[214] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 416.

Kendilerine verilen yetkileri kötüye kullananlar da olduğu o devirde Alihan Töre, Cumhuriyetin kabul ettiği beyannamede gösterildiği gibi her millete eşit davranmaya dikkat ederdi. Mesela Çin pazarındaki sakçı idaresi müdürü Ziya Samet isminde bir kişinin Çinlilere haksızlık yaptığı öğrenilince, yerine oğlu Asılhan'ı geçirip, oranın kontrolünü sağladı. Kendilerinin lehine değişen tavırları görünce, yerli Çinliler de hükümete karşı münasebetlerini iyi tarafa yönlendirdiler. Gulca'daki Çinliler, Hayranbağ kameli zamanında Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti tarafında olup, kalenin içindekileri teslim olmaları konusunda ikna etmeye çalıştılar. 1945 Ocak ayının sonlarına doğru Çinli aksakallardan bir heyet tesis edildi. Doğu Türkistan Hükümeti adına kameldekilere verilecek haklar hakkında muvafakatname yazılarak aksakallar vasıtasıyla Çinli generallere yollamak kararı kabul edildi. Belgede hükümet mührüyle birlikte Hakimbek Hoca'nın ceddinden kalan Pekin Hanının verdiği Vong[215] rütbesini kanıtlayan damga da basılacaktı. Fakat Hakimbek Hoca verilen makamından vazgeçeceği korkusundan dolayı birkaç gün damgayı basmayı kabul etmedi. Bunu üzerine halktan onun hain olduğu, evinin yakılması lazım olduğu laflar duyulmaya başladı. Alihan Töre'nin de: "Hakimbek'e azatlık lazım olmuyorsa, el ayağından yakalayarak güvendiği efendileri-Çinlilerin ortasına fırlatırız" demesinden sonra Hakimbek muvafakatnameye damgayı vurmaya mecbur kaldı. Çin ve Uygur dillerinde yazılan belge Hayranbağ'daki Çin yetkililerine ulaştırıldı. Fakat istenilen sonuç alınamadı. Bunun üzerine Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti için kuşatmadaki yerleri askerî güçle alınması hakkında karar kabul etti.[216]

Hücumun nereden başlanması hakkında da tartışma meydana gelmişti. Alihan Töre'ye göre hücumu Hayranbağ'ın kuzeydoğusunda yerleşen Liangşang İbadethanesi ve havalimanından başlamak lazımdı. Buna karşı, "Düşmanın kalbi sağ dururken, koluna hücum ederek onu yenemeyiz" diyenler oldu. Onlara cevaben Alihan Töre, "Düşmanın kolu kırılırsa, kalbini muhafaza edemez" diye cevap vererek kararlı tavırlarını sergiledi.

---

[215] Vong: Çin hanlarının tesis ettiği memurluk rütbesi.

[216] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 421.

25 Ocak 1945 seherinde hücuma geçen Cumhuriyet ordusu öğle zamanında Liangşang tapınağını ele geçirdi. Alihan Töre'nin emriyle esir edilen Dungan, Uygur askerlerin yanı sıra Çinli askerlere de amanlık[217] verildi.[218] Gece vakti Çinli askerler Hayranbağ'dan kaçmaya başladılar. Askerler için tek kurtuluş yolu dağlara doğru gitmeleriydi. Kışın çetin şartlarında böyle yapmaları soğuktan helak olmaları anlamına geliyordu. Alihan Töre, kaçan askerlerin köylere geçmemeleri ve köy halkına zarar vermemeleri için onların peşinden takip edilmesini emretti. Teslim olanların öldürülmemesi, çocuk ve ihtiyarların korunması hakkında vurgulayan Alihan Töre, Çin generali Sö'nün ele geçirilmesi durumunda öldürülmeden Alihan Töre'nin huzuruna getirilmesi, bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla ölen askerlerin giysilerinin katiyen alınmaması, esirlere akıl ve adaletle davranılması hakkında talimatlar verdi. Takip sırasında yaşananlar olaylarda bizzat iştirak eden Asılhantöre'nin hatırasında detaylı anlatılmaktadır.[219] Birkaç gün süren takipten sonra çok sayıda silah ve esir elde eden ordu Gulca'ya geri döndü.

Hayranbağ zaferi Doğu Türkistan Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yer almaktadır. Zafer sonrası bölgedeki Çin kuvvetleri içeri Çin hudutlarına çekildi. Doğu Türkistan'da, özellikle mücadelecilerin eline geçmeyen merkezî şehir Urumçi'den çok sayıda ahali Çin'in iç bölgelerine taşınmaya başladı.

2.4. Alihan Töre'nin Mareşal Rütbesiyle Gerçekleştiği Faaliyetler

Şubat ayında gerçekleşen hükümet toplantısında Alihan Töre'ye Mareşal rütbesi ve askerî işleri doğrudan yönetme yetkisi verildi.[220] Alihan Töre'nin ilk yapacağı şey düzenli bir ordu kurarak tüm Doğu Türkistan'ı Çinlilerden kurtarmaktı. Dolayısıyla bölgedeki erkekleri askeri hizmete çağırma işleri yola kondu. Özellikle, güney bölgelerdeki gençlere orduya katılmaları hususunda çağrı gönderildi. Askeri Teminat İdaresi tesis edildi. İdareye müdür ve müdür yardımcısı olarak zenginlerden Fahrettin Hoca ve Adilşah Abdi'ler atandı. İdare memurlarından Mevlan Hacı gibi fedakâr

[217] Amanlık: (Uygur ve Özbek Türkçeleri) Esenlik, selametlik. Burada hayat garantisi anlamındadır.

[218] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 422.

[219] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 423-428.

[220] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 428.

insanların çabalarıyla askerler için kıyafetler yapılan atölyeler açılarak, yerli halka iş imkanı sağlandı. Böylece sayısı 30 bine ulaşmış orduya askeri üniforma ve ayakkabı temin edildi.[221]

Alihan Töre'nin devlet işlerinde yürüttüğü siyaset hem yönetim işleri, hem askerî işlerde İslam dinine temellendirilmişti. Böylece, orduya baş askerî kadı olarak Şerafettin Âlem görevlendirildi. Kadıya albay rütbesi verildi. Her alay başına askerî rütbeye sahip birer imam tayin edildi. Ayrıca, bunun gibi dini danışmanlar devletin başka idarelerine de atandı.

Aynı yıl Doğu Türkistan tarihinde daha önce görülmeyen birkaç teşkilatlar tesis edildi. Bunlardan Abdulkerim Abbas Gençler Teşkilatı kurmakla görevlendirildi. Uygur aydın kadınlarından Turahan'a Kadınlar Cemiyeti kurmak vazifesi verildi. Alihan Töre'nin büyük kızı Azize Paşa, bu cemiyetin en faal üyelerindendi. Bunların yanı sıra Mecruhlar Cemiyeti, Darülaceze ve Yetimhane gibi teşkilatlar da açıldı. Bu teşkilatların hepsinin yönetim ve teminat işleri kendi ellerine verildi. Askeri lojistik daireleriyle yaptıkları anlaşmalar neticesinde yukarıda söylenen kuruluşların çabasıyla askeriye için keçe, urgan, çuval gibi malzemeler temin edilmeye başladı.[222]

Maarif sahasında da ilerleme görülüyordu. Tüm milletlerin kendi okulları faaliyet yürütüyordu. Dinî işlerde de toleranslık söz konusuydu. Asılhantöre'nin hatıralarında bu konuda ilginç bir anı vardır. Şöyle ki, Rus kilisesinin papazı hükümet idaresine Alihan Töre'yle görüşmeye gelmiş, eski Çin hakimiyeti devrinde kilise çanının Çinlilerce Kura şehrine götürüldüğünü söylemiş ve kiliseye çanın geri getirilmesini arz etmiştir. Papazın dilekçesini kabul eden Alihan Töre'nin emriyle çan yerine getirilmişti.[223]

Genel olarak yeni cumhuriyetin işlerinde ilerleme görülmesine rağmen, bazı nahoş olaylar da yaşanıyordu. Gulca şehrinde halkı terör eden silahlı hırsızlar çıkmıştı. Halktan gelen şikayetlerden yola çıkarak böyle hırsızlar bulunarak tutuklandılar.

---

[221] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 432.

[222] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 433.

[223] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 429.

Bunları idamla cezalandırmak hakkında karar alındı. Suçlular arabayla mahalle ve meydanlarda gezdirilip halka gösterildikten sonra idam edildiler.[224]

Diğer bir nahoş olay da Gani Batur'un askerleriyle yaşandı. Kendisinin ısrarı üzere Buka Ambal kurganında saklanmakta olan Çinli askerleri yok etmek için askerleriyle kaleye hücum eden Gani Batur'un yaralanmasından sonra askerleri çatışma alanından kaçmaya başladılar. Gani Batur yaralı halde atına asılarak bir şekilde Gulca'ya geldi. Fakat düşmandan elde edecekleri ganimet arzusunda çatışan askerler başarısızlıklarını halkı yağma etmekle yatıştırmak yolunu tuttular. Askeri Yargıtay kararınca bu askerlerin silahlarına el kondu. Kendileri hapsedildi.

Yukarıda bahsedilene benzer bir olay Gulca'nın en itibarlı ailelerinden gelen Talat Musabayev ile yaşandı. Önemli geçit olan Yıldız'ı Çinli kuvvetlerden arındırmak Cumhuriyetin başta gelen görevlerindendi. Oranın yerlileri olan Kazaklar bu işi kendilerine verilmesinden yanaydılar. Fakat Alihan Töre bunun Kazaklar ve yerli Moğollarla çatışmaya sebep olacağı endişesiyle bu işi barış yoluyla halletme kararını aldı. Çinli kuvvetleriyle teslim olmalarına ikna etmek için yapılacak müzakereye Talat Musabayev heyet reisi olarak tayin edildi. Müzakereler olumlu bittikten sonra elde edilen silahları Gulca'ya gönderdikten sonra kendisi Karaşehir'de de Çinlilerle müzakere edeceğini söyleyerek yola çıktı. Sonradan onun ihanet ederek Çinlilere teslim olduğu ve Urumçi'ye yerleştiği öğrenildi.[225]

2.5. Osman Batur Güçlerinin Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne Katılması

İli ve Tarbagatay vilayetlerinde faaliyet yürütmekte olan Doğu Türkistan Cumhuriyeti için hudutlarının genişletilmesi hükümetin esas hedeflerindendi. Altay Valisi Osman Batur ile anlaşması için gönderdiği Kalıbek Batur'dan haber beklemekte olan Alihan Töre 1945 yılı Şubat sonlarında Kalıbek'le görüştü. Osman Batur'un selamını getiren Kalıbek Batur ondan bir mektup da getirmişti. Osman Batur mektubunda Alihan Töre'nin isteklerini anladığını ve yakın günlerde Altay'dan bir heyet göndererek anlaşma yapacağını bildirmişti.

---

[224] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 430.

[225] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 435.

5 Mart 1945'te İkinci Dünya Savaşının kendi lehine sonuçlanmasına doğru ilerleyen Sovyetler Birliği, Doğu Türkistan'daki muhacirleri de etkileyen bir karar kabul etti. Sovyetlerden herhangi bir yolla dış ülkelere gidenleri geri döndükleri zaman hemen vatandaşlık verilecek, hemen iş verilecekti. Bunun üzerine Gulca, Çöçek ve Altay'daki Sovyet konsoloslukları insanları Sovyetler Birliği'ne geri dönmeleri için ajitasyon ve evrak hazırlama işlerini başladılar. Savaşta milyonlarca vatandaşını yitiren Sovyetler bu yolla eksiği doldurmaya çalışıyorlardı.[226] Bu girişim, Doğu Türkistan'daki birçok insanların kafa karışıklıklarına sebep oluyordu. Çoğu kişi tarihi vatanlarına dönmeye karar veriyordu.

İnsanlarda vatanseverlik ve milli ruhu yükseltmek için 8 Nisan 1945'te Gulca'daki Vong Kadir Meydanı ismiyle meşhur halk meydanında Muntazam Doğu Türkistan Ordusu tesis edildi. Alihan Töre'nin askerlere tuğ teslim ettiği törende askerler yemin ettiler. Aynı gün askeri plan kabul edildi. Ona göre ordunun bir kısmı kuzeye; Altay ve Çöçek bölgesine, diğer kısmı da güneye; Aksu'ya yönelecekti. O günkü törenin hürmetine meydana Tuğ Meydanı ismi verildi. 8 Nisan resmi tatil olarak ilan edildi.

Nisan ayının ortalarında güney vilayetlere sefer başladı. Kasımcan Kamberî önderliğindeki askeri bir grup Tekas'da güney kuvvetleriyle birleşti. Güney vilayetlerinde yaşayan halktan oluşan bu askeri bölüğün başında askeri eğitim gören vatanperver Sufi Ahun bulunuyordu. Askerleri uğurlamak için Tekas'a gelen Alihan Töre'nin konuşması sırasında orada bulunanlardan bir kişi: "Size inandığımız için özgürlük adına malımız ve canımızı esirgemeyeceğiz. Fakat tüm Tekas halkının gönlünü huzursuz eden bir durum var. Halkımıza zulmeden bir yönetici hala hayattadır. O hayattayken biz kendimizi özgür hissedemiyoruz. Yaşadığımız bütün bu değişimlerden sonra o zalim hala yaşıyorsa, başımıza yine bela olacak. Onun bu meydanda gözümüzün önünde kurşuna dizilmesini talep ediyoruz" dedi. Toplananların da bu konuda haykırışlarla ısrar etmelerinin üzerine yönetici hapishaneden meydana getirildi. Mahpustan ismini soran Alihan Töre, "Muhammet" cevabını alınca halka hitaben: "Bu adamın kendisi kötü olsa da babası iyi biriymiş. Çocuğuna da iyi niyetlerle

[226] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 436.

bu ulu ism-i şerifi vermiş. Peygamberimizin mübarek isimlerinin hürmetine onun günahlarını affedelim" dedi. Böylece o kişi ölümden kurtulmuş oldu.[227] Bu olay Alihan Töre için öncü makamında olan Hazret-i Muhammed'in önemini gözlerin önüne sergilemektedir.

Nisanın sonlarında Gulca'ya Altay'dan beklenen heyet geldi. Osman Batur'un yakınlarından Şemsi ve Latif isimli iki kişi Osman Batur adına Alihan Töre'ye bağlılıklarını bildirdiler. Şemsi Batur, Osman Batur'un müracaatını yüksek sesle okuyup ilan ettiğinde toplananların sevinçle çıkardıkları "Allahu Ekber" sedaları her yeri doldurdu. Böylece yıllardır özgürlük mücadelesi sürdüren ve epeyce başarı sağlayan Altay vilayeti, Doğu Türkistan Cumhuriyetiyle birleşti. Osman Batur hükümet üyesi ve Altay vilayetinin yasal velisi olarak tanındı.[228] Birkaç gün Gulca'da kalan heyet üyeleri Altay'a geri dönerken Alihan Töre'yi de Altay'a ziyaret etmeye davet ettiler.[229]

Kuzey bölgelerde ilerleyen kuvvetler başarı göstermeye başladı. Altay kuvvetlerinin Doğu Türkistan Cumhuriyetine geçmesinden sonra 8 Eylül 1945'te stratejik önem taşıyan Şihu şehri ele geçti. Şehrin ele geçmesiyle Doğu Türkistan ordusu Doğu Türkistan'daki Çinli hükümetin merkezi olan Ürümçi şehrine 200 km mesafeye yaklaşmış bulunuyordu.

2.6. Cumhuriyet Güçlerinin Güney Harekâtı

Kuzeyde üç vilayeti ele geçiren Doğu Türkistan Cumhuriyeti ordusunun diğer bir kolu güneye doğru iniyordu. Yollarında çıkan şehir ve köyleri Çinli kuvvetlerden başarıyla azat eden Kasımcan Kamberî ve Sufi Ahun'un kuvvetleri Aksu şehrine kadar ilerlediler. Ele geçirdikleri yerlerdeki halk orduyu büyük heyecan ve temayül ile

---

[227] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 438.

[228] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 439.

[229] Alihan Töre'nin torunu Uveyshan Şakirov'un dedesi hakkında kaleme aldığı kitapta Alihan Töre'nin Ahmetcan Kasımî, Albay Döskenov ve Nurmuhammed isimli bir gençle Altay'a sefer ettiği, önce Tarbagatay vilayeti merkezi Çöçek şehrine, daha sora Altay'ın Sarısumbe şehrine gittiği söylenir. Sarısumbe'de General Dalilkan Sugurbaev'le görüştükleri, fakat Osman Batur'un yaylaya gittiği gerekçesiyle orada bulamdığını yazmaktadır. Dalilkan'a gösterdiği fedailikleri için "İstiklal" nişanı ve Albay rütbesini veren Alihan Töre Osman Batur'u göremeden Gulca'ya ger döndüğü söylenir. Uveyshan Şakirov, *Alihan Töre Sağunî,* İstikla Taşkent 2009, s. 172-177. Fakat o zamanki vakaları doğrudan yaşayan ve devrin olaylarını ayrıntılarıyla hatırasında aktaran Asılhantöre, bu sefer hakkında söylememiştir.

karşılıyordu. Ele geçirdikleri yerlerde fazla direnç ve kayıpla karşılaşmayan ordu Aksu'da büyük bir tepkiye maruz kaldı. Çatışmalar akabinde Aksu şehri önce Doğu Türkistan güçlerinin, sonra tekrar Çinlilerin eline geçti. Bunun üzerine Gulca'dan Aksu'ya Asılhantöre'nin de bulunduğu yardım kuvvetleri gönderildi. 1945 yılının Ağustosunda yola çıkan bu yardım kuvveti yollarında birkaç köyü azat edip, Çinlilerden ele geçirdikleri silah ve esirlerden aldıkları bilgilerle donanmış halde 16 Eylülde Sufi Ahun kuvvetleri ile birleştiler. Ertesi gün Aksu'ya tekrar hücum edilerek şehir geri alındı. Çinli kuvvetler Asuk kalesine saklandılar. Doğu Türkistan kuvvetleri kaleyi kuşatmaya aldı. Ordunun en büyük sıkıntısı mühimmat eksikliğiydi. Mühimmatın Sovyetler tarafından temin edildiği o dönemde Muzat geçidinde bulunan Sovyet yetkililerine birkaç kez adam gönderilerek talepte bulunulmasına rağmen, yardım gelmiyordu. 5 Ekim'de Muzat'a acilen çağırılan Asılhan'ın kuvvetleri oraya gidince, General Palinov'un yardımcısı İskender isimli asker Asılhan'la görüşerek, şimdi durumun değiştiğini, dünyada savaş bittiği ve artık tüm işler barış yoluyla halledileceğini bildirdi. Sovyetlerden gelen albaylar ve silahların Muzat'ta kalacağını bildiren İskender Asılhan'ın da Gulca'ya geri dönmesini istedi. Bunun üzerine Asılhan sadece Cumhurbaşkanı Alihan Töre'nin emriyle hareket edeceğini bildirdi. Sovyetlerden yardım ümidiyle Muzat'a giden Asılhan aksine elinde olan Sovyet silah ve uzmanları bırakarak Aksu'ya, Sufi Ahun'un yanına geri döndü. Çinlilerin hilyesiyle[230] önemli istihkamların elden gittiğine şahit olan Asılhan'ın önünde geri çekinmekten başka yol kalmadı. 21 Ekim 1945'te Gulca'ya gelen Asılhantöre olup bitenler hakkında babası Alihan töre'ye bilgi verdi. Böylece başarıyla başlayan güney harekatı Sovyetlerin askeri desteği kesmeleri sebebiyle başarısızlıkla sona erdi.

Olup bitenlerden haberdar olan Alihan Töre General Palinov'u huzuruna çağırarak açıklamada bulunmasını emretti. Bunun üzerine General Moskova'nın emriyle hareket ettiğinisöyledi. Bu cevaptan öfkelenen Alihan Töre: "General rütbesini

[230] Doğu Türkistan kuvvetlerinin bir kısmının gittiğini öğrenen Çin hükümeti Sufi Ahun'un in üzerine uçak gönderip arka taraftakilerin üstüne çuvalda para atmış. Semadan para yağdığı ve çoğu askerin paralara sahip olduğu haberi ön saftaki askerlerin kulağına ulaşınca tekrar uçak uçurarak arka saflara para atılmış, öndeki askerler para ümidinde yerlerini terk etmişler. Bunu fırsat bilen kaledeki Çin askerleri hücuma geçmişler.

size Moskova değil, biz verdik. Öyleyken Moskova'nın değil, bizim emrimizi gerçekleştirmelisiniz" diyerek Palinov'un omzundaki general nişanlarını söküp attı.[231]

Bu zamana kadar Doğu Türkistan Cumhuriyetine destekte bulunan Sovyetler Birliği ne sebepten desteğini kesti? 1945'te Almanya'nın Ruslara açtığı savaş Rusların galebesiyle sona ermişti. 14 Ağustos 1945'te SSCB ve Çin arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalandı.[232] Antlaşmanın bir bendine göre, Sovyetler Birliği Çin'in içki işlerine müdahale etmeyecek, Çin hükümetinin düşmanlarına yardımda bulunmayacaktı. Çin de Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyacaktı. İkinci Dünya savaşı Japonya'nın teslimiyeti ile sonuçlandı. Artık Sovyetler için Doğu Türkistan Cumhuriyetini desteklemenin bir anlamı kalmıyordu. Böylece Ruslar, Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümetini Çin hükümetiyle müzakere yapmalarında ısrar etmeye başladılar.

2.7. Cumhuriyet Hükümetindeki Fikir Ayrılıkları

Olayların bu yönde gelişmesi Doğu Türkistan hükümetinin içinde fikir ayrılmasına neden oldu. Ekim ayında düzenlenen hükümet meclisinde bir grup hükümet üyeleri Çin ile müzakerenin mutlaka yapılmaması gerektiğini, aksine savaşın devam ettirilmesi ve Doğu Türkistan'ın tümünü Çinliler elinden alınması lazımlığını söylediler. Sovyet Birliğinde yetişen ve Ruslara yana olan diğer bir grup ise, artık dünyada savaş döneminin bittiği, Sovyet askerî desteği olmadan mücadelede başarı sağlayamayacaklarını ve bağımsızlığı ancak müzakere ile kazanabileceklerini ileri sürdüler. Meclis kararı ile Rahimhan Sabirî, Abul Hayr Töre ve Ahmetcan Kasımîler 17 Ekim 1945'te müzakere için Ürümçi'ye gönderildi.[233] Çin tarafı Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına hiç zaman müsaade etmeyeceği, ancak özerk bölge statüsü söz konusu olabileceği üzerinde durdu. Koalisyon hükümet kurma teklifi verildi. Ayrıca 'Doğu Türkistan Cumhuriyeti' ıstılahı 'Üç Bölge' olarak değiştirildi. Doğu Türkistan Cumhuriyeti heyeti Çinlilerin birçok tekliflerini kabul etmeyerek Gulca'ya danışmak için gelip gittiklerinden müzakere aylarca uzadı.

---

[231] Uveyshan Şakirov, *Alihan Töre Sağunî,* İstiklal, Taşkent 2009, s. 170.

[232] Nikolay Starikov, *Geopolitika: Kak Eto Delaetsya,* s.324.

[233] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* s. 80.

Urumçi'de müzakereler sürerken Gulca'da durum hiç iç açıcı değildi. 1946 yılın başlarından itibaren Sovyet konsolosluğunun Doğu Türkistan halkının SSCB vatandaşlığına geçirme propagandası artık açıkça yapılıyordu. Eğer daha önce sadece Sovyet topraklarından buralara sığınmış insanlara vatandaşlık veriliyorsa, artık isteyen herkes vatandaş olabiliyordu. Hal öyle ilerledi ki, Cumhuriyetin başbakanı Hakimbek Hoca da Sovyet vatandaşlığına geçmişti.[234] Etrafta "Uygurları neden bir Özbek yönetiyor?", "Tarançilere Tarançi başkan olmalı", ya da "Kazak yerlerini Kazaklar yönetmeli", gibi laflar geziyordu. Gani Batur, Fatih Müslim gibi Cumhuriyet fedaileri olarak bilinen kişiler hükümetin kararlarına aykırı hareket edebiliyordu.

Böyle bir durumda Alihan Töre'ye gerçek anlamda destek olabilecek müttefikler lazımdı. Etrafındakilerden bir ümidi olmayan Alihan Töre Urumçi'deki Uygur aydınları İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykuzu'ya[235] mektup yazdı. Mektupta bu iki aydının arzusu gibi Doğu Türkistan'ın azat olduğu söyleniyordu. Memleketlerine geri dönerek onu beraber yönetmeleri teklif ediliyordu.[236] Mektubun birinci nüshası Gulca'da Alihan Töre'nin iş yerinden kaybolduğu dikkat çekmektedir.[237] Mektup Rus Ticaret Mümessilliği tarafından Lanjou'da bulunan Mesut Sabrî'nin avlusuna gizlice atılmış halde bulundu. Mektubu okuyan Mesut Bey, Gulca'ya dönmek kararını aldı. İsa Bey ise bunun kendisi için pek mümkün olmadığını, Mesut Sabrî'nin memleketi Gulca olduğu için ona Çin hükümeti tarafından izin çıkabileceği, fakat kendisine izin vermeyeceklerini söyledi. İsa Yusuf Alptekin'in söylediği gibi oldu. Doğu Türkistan'a gitmeleri için izin alınamadı, böylesine Alihan Töre'nin teklifi cevapsız kaldı.[238]

İki aydan fazla süren müzakere sonucunda 2 Ocak 1946'da 15 maddeli Antlaşma imzalandı. Ona göre Doğu Türkistan'da on beşi yerel, onu Kuomintang hükümeti vekillerinden oluşan Şinciang Eyalet Birleşik Hükümeti kuruldu. Dillerin

---

234 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 461.

235 Mesut Sabri Baykuzu (1886-1952), Uygur milliyetçi aydını, Gulca'da doğdu, Gulca'daki eğitiminden sonra İstanbul'da tahsilini devam ettirdi. 1934-37 yıllarında Mahmut Muhitî'nin siyasî danışmanı oldu. 1947'de Doğu Türkistan hükümetinde başkan oldu. 1951'de tutuklanarak, hapishanede vefat etti.

236 İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin,* s. 439.

237 Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 469

238 İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin,* s. 440.

eşitliği, ifade ve basın özgürlüğü, iç ve dış ticaretin özgür gelişimi gibiler temin edilecek, Üç Bölge hükümeti kendi ordusunu tutma hakkı kazanacaktı.[239] Antlaşma imzalandığına rağmen Doğu Türkistan Eyalet hükümeti daha kurulmamış, müzakereler hala devam ediyordu.

2.8. Alihan Töre'nin Kaçırılması

Alihan Töre sürmekte olan müzakerelerin gidişatından hiç memnun değildi. Belki de Alihan Töre'nin müdahalesi sebebiyle müzakerede bir sonuca gelinemiyordu. Bu vaziyette tek çare Alihan Töre'den kurtulmak olacaktı. 1946 yılının yaz aylarının başlarında Alihan Töre'ye nispeten komplo kurulmaya başladı. 7 Haziran'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti heyet üyeleri tekrar Urumçi'ye gittiler. 8 Haziran'da Alihan Töre'nin çalışma masasında bir isimsiz mektup bulundu. Mektupta Alihan Töre'nin istifa etmesi talep edilmiş, bu kararın kendi güvenliğinin korunması için lazım olduğu söylenmişti.[240] Soruşturmalar mektubun İmin Mahsum isimli kişi tarafından Sovyet konsolosluğunun siparişi üzere yazıldığını ve Alihan Töre'nin namaza ayrıldığı zaman korumasından Bekir isimli bir asker tarafından masasına bırakıldığını gösterdi.

13 Haziran sabahı Alihan Töre, Sovyet Konsolosluğunun 2.ev diye bilinen binasında olacak toplantıya davet mektubu aldı. Toplantıda Doğu Türkistan'ın istikbali konuşulacağı ve Alihan Töre'nin bu konuda fikirleri önemli olduğu hakkında yazılıyordu.[241] 2.eve gelen Alihan Töre tutuklanarak Korgas şehrine götürüldü. Aynı gün saat 3'te Asılhantöre de 2.eve çağırıldı. Konsolos Vladimir Kozlov Asılhan'a babasının yazdığı bir mektubu uzatarak, onunla hareket etmeleri lazımlığını söyledi. Mektupta babasının el yazısıyla şöyle yazılmıştı : "Oğlum Asılhan, ben vatanın faydası için birkaç gün gecikebilirim. Beni merak etmeyin. Bu konuyu sakince bizim üyelere de bildir ve sessizce kulaklarına fısıldayıver. Baban, Alihan Töre. 13 Haziran 1946."[242]

---

[239] İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin,* s. 448.

[240] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 468

[241] Uveyshan Şakirov, *Alihan Töre Sağunî,* s. 211.

[242] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 470.

Alihan Töre'nin ortadan kaybolması hükümet üyelerini şaşırtmış olmasına rağmen kimseden fazla ses çıkmadı. Halkta panik uyandırmamak için Alihan Töre'nin rahatsızlandığından dolayı bir müddet Araltepe kaplıcasında olacağı haberi yayıldı. Bu olaydan sonra hükümet üyelerinden Kasımcan Kamberî'nin gazetede yayınladığı bir şiirinde şöyle yazıyordu:

Bulbul çemenden uçdi, bivakit tan atmasdan,

Gul-gunçeler açılgaymu mal-varanglar destiden?[243]

Bu şiir hükümet meclisinde muhakeme edildi. Hakimbek Hoca öfkelenerek bu mısraların Alihan Töre'ye ithaf edildiğini öne sürdü. Durumun değiştiğini konuşan hükümet üyeleri artık yeni siyasete göre hareket edecekleri hakkında anlaştılar.

Alihan Töre'nin kaybolduğu günün ertesi 15 Haziran 1946'da Urumçi'da Eyalet hükümeti teşkil edilmesi hakkında son anlaşma imzalandı. Ona göre, Hükümet Başkanlığına Zhang Jijong tayin edildi, Ahmetcan Kasımî ise Başbakan oldu. Hoten inkılâbının öncüsü Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekinler de hükümette yer aldılar.

2.9. Alihan Töre'den Sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Durumu

Alihan Töre'nin kaçırılmasından sonraki hayatından bahsetmeden önce onun çabalarıyla kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetinin durumundan kısaca olarak bahsetmeyi doğru bulduk. Alihan Töre etkisiz hale getirildikten sonra onun ailesindekiler de hükümetten uzaklaştırıldı. Büyük oğlu Gaffarhan Şiho'daki askerî teminat bölümüne görevle gönderildi. Asılhan'a ticaretle meşgul olması doğrusunda tasfiye verildi.

Kuruluşundan bir yıl sonra Birleşik Hükümet iç nizalar sebebi ile bölündü ve Ahmetcan Kasımî yandaşları ile Üç Bölge'ye geri döndü. Çin Komünist Partisiyle iç mücadele ile uğraşan Milliyetçi Çin Hükümeti bir müddet Doğu Türkistan'ı kendi

[243] Bülbül çemenden uçtu, vakitsiz, tan atmadan,
Gül goncası açılır mı, hayvanların yüzünden?

akımına bıraktı. 1949'un yazında Komünist partisi Çin'de kesin galebe kazandı. Parti başkanı Mao Zedong Pekin'de düzenlenecek Halk Siyasi Danışma Konseyine Üç Bölge vekillerini de davet etti. Doğu Türkistan kaderini belirleyecek bu toplantıya 27 Ağustos 1949 tarihinde Ahmetcan Kasımî reisliğinde 10'dan fazla kişi Almatı şehri üzerinden yola çıktı. Almatı'dan İrkutsk şehri üzere Pekin'e uçan uçak bir dağa çarptığı öğrenildi. Tüm ekip ve heyet üyeleri hayatını kaybettiler. Bu kaza bugüne kadar kafalarda soru işareti bırakıyor. Heyette sadece Doğu Türkistan'ın Çin'e bağlanmaması taraftarlarının bulunması, kaza haberi ve tafsilatlarının gizli tutulması, 4 cesedin 8 ay sonra Gulca'ya getirilmesi ve tanılamaz derecede yanmış olması kazanın Sovyetler tarafından mahsus tasarlanmış olduğu tahminleri getiriyor.[244] Uçak kazasıyla ilgili belirsizlik heyet üyelerinin Sovyetler Birliği'nde tutuklandığı ve öldürüldüğü tahminlerini de ortaya çıkarıyor.

Kazadan hemen sonra Pekin'e Doğu Türkistan'ın Çin'e katılmasına yana olan Seyfeddin Azizî[245] başkanlığında 5 kişilik diğer bir heyet gönderildi. Azizî Doğu Türkistan Cumhuriyeti adına, daha önceki bütün davalardan vazgeçtiğini belirtti. Gulca halkı ilk heyetin kazaya uğradığını Azizî'nin Gulca'ya geri döndüğü zaman ondan öğrendiler.

Mao'nun Çin Halk Kurtuluş Ordusu 20.10.1949'da Ürümçi şehrine girdi. Bölgede Şinciang Eyalet Halk Hükümeti kuruldu. Böylece Doğu Türkistan Cumhuriyeti adını taşıyan devletin varlığı sona erdi. Rusya'nın hep üzerinde gözünün olduğu bölge artık tamamen değişik anlam taşımaya başlamıştı. Sovyetler Birliği, stratejik müttefikine dönüşen Çin'i üzmek istemezdi. Doğu Türkistan Stalin'in Mao'ya bir nevi hediyesi oldu. Öyle olmasına rağmen, bölgede Sovyetlerin tesiri Stalin'in ölümüne dek sürdü. Ancak 1955'te Stalin'in ölümünden sonra Doğu Türkistan'ın resmi adı Çin'in Şinciang-Uygur Özerk Eyaleti olarak kabul edildi ve günümüze dek bölge o adla bilinmektedir.[246]

---

[244] İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti,* s. 86-87.

[245] Seyfeddin Azizî (1914-2003), Uygur kökenli, Taşkent'te tahsil gördü. Komünist Partisi üyesi, 1945-47 yıllarında Doğu Türkistan Maarif Bakanı, 1949'de Çin Komünist Partisi yönetimindeki Doğu Türkistan Hükümetinde Başkan yardımcısı, 1955-78 yıllarında Şinciang-Uygur Özerk Eyaleti'nin Başkanı görevlerini üstlendi.

[246] Nikolay Starikov, *Geopolitika: Kak Eto Delaetsya,* s. 340.

2.10. Sürgün Yılları

Alihan Töre'ye gelirsek, 13 Haziran 1946'de Korgas'a götürüldükten sonra birkaç gün orada saklanarak Gulca ve etrafındaki insanların Cumhurbaşkanının kaybolmasına tepkileri gözetlendi. İli'dekinden farklı olarak, Altay ve Tarbagatay'da Alihan Töre'nin kaybolduğu haberi sakin karşılanmadı. Özellikle Osman Batur'un tepkisi Sovyetler için tehlikeliydi. Osman Batur yeni kurulan koalisyon hükümeti tanımadığını ilan ediyor, Alihan Töre'yi bulup yerine getirilmesini talep ediyordu.[247] Fakat genel olarak bakıldığında kapsamlı bir itiraz söz konusu değildi. Korgas'dan uçakla Özbekistan Sovyet Sosyalistik Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent'e götürülen Alihan Töre, önce Taşkent civarındaki Dörmen köyünde "İran'dan gelen erbap" olduğu bilgisini yayarak, etrafa muhafız askerleri koyarak saklandı. Bu şekilde yerel istihbarat görevlileri tarafından kontrol altına alındı. Ayrıca, Moskova'dan da Uçevatkin isimli KGB yetkilisi getirilerek, Alihan Töre'yle ilgili gözetim bu kişi vasıtasıyla gerçekleştirildi.[248] Daha sonra Taşkent'in Kah Ata mahallesine getirilen Alihan Töre, hayatının sonuna kadar orada avlulu bir evde yaşadı. Onun o evde kiracı olarak yaşadığı[249], geçimini de hep olduğu gibi tabiplikten sağladığı bilinir.

Söylemek gerekir ki, Alihan Töre'nin Sovyetler Birliğine getirildiği zaman onun eşi Tacihan Taşkent'te tedavi görüyordu. Hastalandığı zaman iki oğlu Muhammedyar ve Ahmedyar'ın eşliğinde Taşkent'e gelen Tacihan, eşinin geldiğinden 6 ay sonra doktorların hatasıyla 19 Aralıkta hayata göz yumdu. Bu olay Doğu Türkistan'daki faaliyetleri istediği sonuca ulaşmadığı için gönlü zaten yarım kalan Alihan Töre'yi çok etkiledi. Kaç yıldır eşine sadakatle yaşayan, yıllardır Alihan Töre'nin ağır kaderine ortak olan Tacihan'ın cenazesini son yolculuğa uğurlamak ancak iki oğluyla Alihan Töre'ye nasip oldu. Gurbette başına gelen bu musibeti eşine ithaf ettiği mersiyesini okuyan okuyucu hissedebilmektedir.[250]

---

[247] Uveyshan Şakirov, *Alihan Töre Sağunî,* s. 212.

[248] Asılhantöre Alihan Töre oğlu, *Turkiston Qayg'usi II,* s. 499.

[249] Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 11.

[250] Alihan Töre Sağunî, *Bizdan Emasdirlar Vatanni Sevmaganlar,* Movarounnahr, Taşkent 2005, s. 102-104.

Ev hapsinin ilk yıllarında Alihan Töre katı şartlarda kalıyordu. Stalin hükümdarlığının son yıllarına doğru durum biraz yumuşadı. 1953 yılında onun Kırgızistan'ın Isık Ata iline o zaman Kırgızistan Baş Kadısı olarak çalışmakta olan ağabeyi Alimhan Töre'yi ziyarete gittiği bunun kanıtıdır. Yine 1955 yılında Alihan Töre'nin doğduğu Tokmak şehrine gittiği, kadim Balasagun harabelerini de ziyaret ettiği bilinir.[251]

Siyasi faaliyetlerden çekilen Alihan Töre, kendini tercüme işleri, talebe yetiştirme ve kitap yazmaya atadı. Tercümelerine *Timur Tüzükleri*, Ahmet Danış'ın *Navadirü'l-Vekayi*, Derviş Ali Sangî'nin *Musika Risalesi*, Macar Türkolog Herman Vamberi'nin *Buhara ve Maveraünnehir Tarihi* gibileri misal edebiliriz. Bunlardan bazılarının ilginç yazılış tarihlerini Alihan Töre'nin eserleri hakkında bahsettiğimiz zaman aktaracağız.

2.11. Alihan Töre'nin Ailesi

Alihan Töre'nin ailesi hakkında da biraz bahsedelim. Onun anne ve babası hakkında bölümün başlarında bilgi verilmişti. Alihan Töre dört evlilik yaptı. Birinci eşi Hanayım Gaffarhan Ve Azizepaşa isimli iki evlat doğurduktan sonra hastalandı. Hanayım, vefatından önce eşine kız kardeşi Tacihan'la evlenmesini vasiyet etti. Eşinin vefatından sonra Tacihan'la evlenen Alihan Töre'nin Asılhan, Muhammedyar, Ahmedyar isimli üç erkek çocuğu daha oldu. Bir diğer eşinin ismi de Keramethan idi. Keramethan Tursunay isimli kız ve Kutlukhan isimli oğul çocuklarının annesidir. Gulca'da Uygur asilli Fatime isimli bir hanımla evlenen Alihan Töre, böylece Uygur halkıyla akrabalık bağlarını oluşturmuş oldu. O hanımından Ekremhan isimli çocuk dünyaya geldi.

Alihan Töre'nin 3 büyük oğlu Doğu Türkistan Ordusunda mücadelelerde doğrudan iştirak etmişlerdi. Gaffarhan Albay, Asılhan Binbaşı, Muhammedyar da Yüzbaşı rütbesindeydi. Gaffarhan ve Asılhan daha sonra iş adamı oldular. Muhammedyar babasından tıbbî bilimler de aldı ve babasının izinden giderek doktor oldu. Taşkent Tıp Akademisinden mezun olan Muhammedyar, Taşkent Kan Hastalıkları

[251] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 31.

Hastanesinde Baş Hekim olarak çalıştı. Ahmedyar İktisat Fenleri Profesörü oldu. Pekin'de tıp sahasında okumakta olan Ekremhan, okulu sona ermeden babasının isteğiyle Özbekistan'a geldi. Burada ticaretle meşgul oldu. Daha sonra imam oldu. Kutlukhan Taşkent'te iktisat sahasında eğitim gördükten sonra Devlet Planlana Komitesi ve Taşkent Maliye Üniversitelerinde çalıştı. Bugünkü günde Türkiye'de yaşayan Kutlukhan Şakirov babasının eserlerini halka tanıtmakla meşgul olmaktadır. Alihan Töre'nin kızlarından Azizepaşa üniversite eğitimi görmese de çok zeki ve bilgili bir hanımdı. Doğu Türkistan Cumhuriyetinde Kadınlar Cemiyetinin faallerindendi. Küçük kız Tursunay Taşkent Pedagoji Üniversitesinden mezun olarak iş hayatını öğretmen olarak geçirdi.[252]

1960'lara gelindiğinde, ailesinin tamamı Doğu Türkistan'dan Özbekistan'a gelmişti. Bunlardan Alihan Töre'nin hanımı Tacinisa, oğulları Ahmedyar ve Muhammedyar 1946'da, hanımı Keramethan, evlatları Tursunay ve babası Özbekistan'dayken yeni doğan bebek Kutlukhan 1947'de, oğullarından Gaffarhan ve Asılhan 1959'de, en son olarak da 1960'de Ekremhan Özbekistan'a geldiler. Daha o senelerde Alihan Töre evlatlarına dil öğrenmeyi, özellikle Türkçeyi öğrenmelerini önermişti. İleride memleketleri özgürlüğüne ulaşacağını öngören Alihan Töre, o zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk olarak Özbekistan'a el uzatacağını önceden görebilmişti. Çocuklarından Muhammedyar ve Kutlukhan babasının tavsiyeleri üzerine Türkiye Türkçesini çok güzel bir biçimde öğrendiler.[253]

2.12. Alihan Töre'nin Kardeşi Settarhan'ı Bulması

Alihan Töre Özbekistan'a geldikten sonra Kırgızistan Kadısı olan ağabeyi Alimhan Töre'nin oğlu, Özbekistan Dini İdaresi Başkan Yardımcısı Yusufhan Şakirov'un yardımı ile daha çocukluk yıllarında Mekke'ye giderek, memleketine geri dönmeyen küçük kardeşi Settarhan Töre'nin izini buldu. Taşkent'te oturan Yusufhan, görevi gereği yurt dışına iş seferlerinde oluyordu. Amcasını önce Arabistan'da arayan Yusufhan, onun Türkiye'ye göç ettiğini öğrendi. Türkiye'nin Adana şehrinde olduğu tespit edildiği senede vefat eden Settarhan Töre'nin ailesiyle irtibata geçildi. Bu

[252] Yılmaz Polat, "Alihan Töre Saguni ve Onun Şarki Türkistan Azadlığı Uğrunda Mübarizesi", Bakı 2000, s. 77.

[253] Kutlukhan Şakirov ile 13 Nisan 2016'da yapılan mülakattan.

vesileyle Alihan Töre de Settarhan Töre'nin oğlu Sabri Tentaş ile mektuplaşmaya başladı. Türkiye'den gelen mektupları Alihan Töre'nin oğlu Kutlukhan okur, Muhammedyar da babasının dikte ettiği mektupları yazardı. Her iki tarafın mektupları sahiplerine ulaşmadan önce istihbarat yetkilileri tarafından okunurdu. Sabri Tentaş'ı buldukları andan başlayarak onu Özbekistan'a davet etmeye çabaladılar. Sabri Bey de Türkiye'den Özbekistan'daki akrabalarını gidip görme çabalarıyla meşguldü.[254]

1973 yılı Alihan Töre'nin hayatında iki kayda değer olay yaşandı. Sabri Tentaş'ı Özbekistan'a getirmek için senelerce süren çabalar meyvesini verdi. Kendisinin mesleği müteahhit olmasına rağmen Sovyetler Birliğine Din Elçisi olarak giden Sabri Tentaş 1973 yılının Eylül ayında Moskova'ya uçtu. Moskova havalimanında onu karşılayan kalabalık arasında amcaoğulları Asılhan ve Ahmedyar Şakirovlar da vardı. İlgili makamların incelemelerinden sonra Sabri Tentaş akrabalarıyla Taşkent yolunu tuttular.[255]

Senelerdir beklenen hasret dolu buluşma umulduğu gibi coşkulu olmadı. Çünkü Alihan Töre'nin en sevdiği evlatlarından Muhammedyar ağır hastaydı. Sanki kaderin acı oyunu gibi, Kan Hastalıkları Hastanesinde Baş Hekim olarak çalışan Muhammedyar, lösemi hastalığından dolayı ölüm yatağındaydı. Sabri Tentaş'ı gıyaben çok seven, onun Taşkent'e gelmesini herkesten daha çok isteyen, belki onunla konuşabilmek için Türkçeyi öğrenen Muhammedyar'a amcaoğlunu görmek nasip etse de, hastalığın zorlaştığından dolayı konuşamadı. Sabri Bey'in Taşkent'e geldiğinden birkaç gün sonra Muhammedyar vefat etti.[256]

Muhammedyar'ın ölümü Alihan Töre'yi derinden etkiledi. Çocuklarının içinde Muhammedyar'ın yeri başkaydı. Babasının izinden tıp eğitimi gören Muhammedyar adeta Alihan Töre'nin sağ eliydi. Onun yazdığı kitapları temize çeker, evinde gizler, Alihan Töre'nin dikte ettiği mektuplarını yazardı. Muhammedyar da babasına diğer çocuklara nazaran daha şefkatli davranırdı. Alihan Töre'nin her Perşembe oruç tutma alışkanlığı vardı. Her Perşembe büyük bir aileden imkan bulabilen herkes iftara Alihan

[254] Sabri Tentaş'ın küçük kızı Songül Olgun ile 14 Temmuz 2017 tarihinde yapılan sohbetten.

[255] Songül Olgun ve Merhamethan Şakirova ile 14 Temmuz 2017'de yapılan sohbetten.

[256] Alihan Töre'nin kızı Tursunay Şakirova ile 2015 Ağustos ayında İstanbul'da yapılan sohbetten.

Törelere gelirdi. Oğlu Muhmmedyar gelmeden orucunu açmayan Alihan Töre'nin, Muhammedyar'ın kapıdan girmesiyle yüzü güler, neşesi yerine gelirdi. Oğlunu kaybeden Alihan Töre, kalbine ışık tutsa aydınlanmaz haldeydi. Muhammedyar'ı defnettikten sonra oğullarını toplayan Alihan Töre, yeğeni Sabri Tentaş'la ilgilenmelerini, onu gezdirmeleri, güzelce misafir etmelerini rica etti. Taşkent'te bir ay kalan Sabri Tentaş, Moskova'ya geri dönmesinden bir gün önce Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlukhan'ın birinci kızı dünyaya geldi. Torunları ve torunlarının yeni doğan evlatlarına adet gereği hep kendisi isim veren Alihan Töre, bu sefer bu önemli görevi yeğeni Sabri Bey'e verdi. Sabrı Bey yeni doğan kız çocuğuna Handan ismini verdi. İlginç tarafı, ileride doğacak çocukların da ismini söyleyen Sabri Bey'in dediği gibi Kutlukhan'ın daha sonra Canan isimli bir kızı daha ve Settarhan isimli de bir oğlu dünyaya geldi. Sabri Tentaş'ı 6 Ekim'de amcaoğulları Asılhan ve Ahmedyar tekrar Moskova'ya götürerek memleketine yolcu ettiler.[257]

Alihan Töre 28 Şubat 1976 tarihinde, hayatının 91.senesinde hayata göz yumdu. Vasiyeti üzerine Taşkent'in Kökçe semtinde yerleşen Şeyh Ziynettin Baba mezarlığına defnedilen Alihan Töre'yi son yola uğurlamak için uzak yakından çok büyük bir kalabalık teşrif buyurdu. Böylece mücadelelerle dolu, ilginç bir hayat kitabı sona erdi.

[257] Merhamethan Şakirova ile 14 Temmuz 2017 tarihinde yapılan sohbetten.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİHAN TÖRE'NİN ESERLERİ ve FİKİRLERİ

Alihan Töre'nin ağırlıklı olarak hayatının son otuz yılındaki yazarlık faaliyeti süresinde bazı eser ve tercümeleri gün ışığına çıktı. Onun tarih, tıp, eğitimcilik, gibi sahalara katkıda bulunduğu eserlerinin ortak noktası, yazarın her konuya ilk başta İslam dininin esaslarını öne alarak yaklaşmasıdır. Alihan Töre tüm hayatı boyunca İslam'ı hayat yolunu aydınlatan bir ışık olarak gördü. İslam önderi Hazret Muhammed'in hayatını kendi hayat kılavuzu olarak gördü.

Onun eserlerinde öne çıkan diğer bir husus da onun milliyetçi görüşleridir. İnsanı insan yapan şeylerden biri dini ise, diğerlerinin milliyeti ve dili olduğunu savunan Alihan Töre, dinî mensubiyetin nerdeyse ortadan kalktığı Sovyet döneminde milliyet düşüncesinin de kaybolmaya yüz tutmasından yakınıyordu. Bunu eserlerinde de çok kez tekrar etti; Sovyet ideolojisine rağmen milletin kahramanları olarak gördüğü tarihî şahısların eserlerini halka ulaştırmaya çalıştı.

Bir millet için kendi ecdadının tarihini öğrenmenin önemini vurgulayan Alihan Töre, tarihini bilmeyenleri karanlıkta kalan, elinde âsâsı bulunmayan âmâ bir kişinin durumuna benzetmekteydi. Böyle duruma düşen milletin düşmanlardan çıkan önderlerin peşine takılarak, kendi özünden mahrum kalacağını uyaran Alihan Töre, bir eserinde şöyle demektedir: "Kendime fazilet olarak tarih ilmini seçtim. Çünkü bugünkü 1966 yılında kendi vatanlarında garip olan halkım için tarih ilminin balığa su gibi lazım olduğunu çoktan beri hissediyordum."[258]

Alihan Töre eserlerinin tümünü sade Özbek Türkçesinde yazdı. Eserlerinde daha geniş kitlenin rahat anlayabilmesi için böyle bir yol tuttuğunu vurguladı. Alihan Töre'nin eserleri anlaşılır ve akıcı üslubunun yanı sıra, Türkçe kökenli nadir sözcükleri içermesi yönünden dilbilgisi alimleri için önemli araştırma kaynağı olabilir.

Kitaplarında *Sağunî* mahlasını kullanan Alihan Töre, bu mahlası doğduğu yere atıfta bulunarak seçmiştir. Onun doğduğu Tokmak şehri Karahanlı imparatorluğunun

[258] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 17.

başkenti olan Balasağun şehrinin olduğu yere çok yakın bir yerdeydi. Bugün de kadim devrin bize ulaşan mimari eserleri muhafaza edilen bu şehir Alihan Töre için büyük önem taşıyordu. Hatıralarında birkaç defa tarihine değindiği bu şehir, Alihan Töre'ye Sağunî mahlasını edinmesinde ilham kaynağı olmuştu.

Alihan Töre kitaplarını sürgün yıllarında, çok ağır şartlar altında, gizlice yazdı. İstihbarat tarafından sık-sık yapılan ev aramalarında eserlerinin yetkililerin eline geçmemesi için gerek evlatları, gerek talebeleri büyük çaba göstermişlerdi. Hayatı devamında hiçbir eseri müstakil bir kitap olarak yayınlanmadı. Vatanı için özgürlük yıllarının geleceğini öngören Alihan Töre, yazdığı eserlerini yayınlamayı evlatlarına vasiyet etti.

Bu bölümde Alihan Töre'nin eserleri kronolojik sırayla değerlendirilecek, eserlerin yazılış maceralarından bahsedilecektir. Alihan Töre'nin eserlerinde sunulan fikirleri etraflıca ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Alihan Töre'nin Eserleri

3.1.1. *Şifâü'l-İlâl*[259]

Eser Alihan Töre bu eseri Doğu Türkistan'da Çin polisinden kaçarak, Kunas nahiyesinde saklandığı bir köyde yazmıştır. Alihan Töre kendi hayat hatıralarını içeren *Türkistan Kaygısı* eserinde bu kitabının yazılış tarihi ve sebebini şöyle anlatmaktadır:

> "Zamanın bana sunduğu geçici bir fırsattan faydalanıp, tıp sahasında edindiğim tecrübeleri toplayıp, ömrümün bittiğinde halk için, özellikle evlatlarım için bir hatıra olacağını umarak açık Türkî lisanla bir kitap yazdım. Adını *Şifâü'l-İlâl* koydum. Bu kitabı anlayarak talim alan kişi kendisi ve başkaları için faydalı olacağı kesindir. Bunun yanı sıra, küçük görünen bu kitap büyük tarihî vukuatın dehşetli günlerinde yazıldığı için evlatlarım için bir hatıra olarak her birinin evinde ondan birer nüsha bulunması lazımdır."[260]

[259] [Hastalıkların Şifası], Kunas [Doğu Türkistan] 1937. Taşkent'teki Movarounnahr neşriyatında 2004 yılında basıldı, 80 s.Tıp sahasındadır.

[260] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi,* s. 220.

Alihan Töre bu eserinde ilmin din ilmi ve vücut ilmi olarak iki çeşit olduğunu ifade eder. Din ilmini bilmemek kişinin imanını etkileyerek ahretini bozduğunu söyleyen Alihan Töre, vücut ilmi, yani tıp ilmini öğrenmek de din ilmini bilmek gibi önemli olduğunu kitabın önsözünde yazmaktadır. Kitabı yazmada tıp sahasında otuz yıla yakın edindiği tecrübelerini esas aldığı, bahsedilen hastalıkların memleketi Türkistan topraklarında sık görüldüğünü söyleyen edip, tıpla ilgisi olmayan her meslekte yapılan hatanın sadece insanın malını etkileyeceğini, tıpta yapılan bir yanlışın ise cana zarar vereceğini vurgulamaktadır.

Alihan Töre bu kitabında yetişkinlerde görülen hastalıklar, kadın hastalıkları, çocuk hastalıkları, onların tedavisi ve eczanelerde bulunan bazı ilaçlardan söz etmektedir. Tüm hastalıkların başlıca sebebini beslenmekteki düzensizlik olarak gören Alihan Töre, diğer sebep olarak da çevrenin ve suyun kirlenmesini göstermektedir.

Hastalıkların devasını Türkistan topraklarında bulunan bitkilerden hazırlanan ilaçların yapılma reçetesiyle anlatan Alihan Töre, tedavide sürekliliği korumanın önemini, ilaçları bir-iki kullandıktan sonra hemen etkilerinin beklemenin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Kendisi tabiplikle uğraşmasına rağmen geleneksel tıpa karşı değildi. Yapılan tedavinin fayda vermediği zamanda derdin çaresini bulmaya teşvik edilen hadislere göre hareket etmeyi, zamanın doktorlarından yardım almayı da tavsiye etmektedir.

Kitabı okurken, Alihan Töre'nin hayatının bazı safhaları hakkında da az çok bilgilere rastlanılmaktadır. Mesela bir hastalığın sebeplerini anlatırken, bunu yazdığı anda bulunduğu şartların çetin olduğu, gözünün yaşlı, gönlünün dertli olduğundan fazla ayrıntılara girmediğini yazar. Vatanından, sevdiği ailesinden uzakta ne kadar zor günler geçirdiğini anlatan Alihan Töre, gelecekte daha iyi günler gelince, kitabı daha ayrıntılı yazmayı ümit ettiğini söyler.[261] Ayrıca sadece ilaçları, onların geçerlilik tarihlerini anlatan bir kitap daha yazmayı arzuladığını yazmaktadır.

[261] Alihan Töre Sağunî, *Şifâü'l-İlâl*, s. 45.

Eser Alihan Töre'nin tıbbi faaliyetlerini incelemek isteyen araştırmacılar için önem taşımaktadır. Alihan Töre hakkındaki hatıraları esas alan diğer bir eser de Alihan Töre'den daha çocukluk yıllarında tıp sahasında dersler alan doktor Şamil Almazbekov'un *Bi-nazîr Üstâz*[262] [Olağanüstü Üstat] eseri de bu sahadaki araştırmalara ışık tutabilmektedir.

3.1.2. *Uyğanaylı, Uyğaniş Devri Keldi*[263]

Alihan Töre'nin 1945 yılında Çöçek şehrinde yaptığı konuşma metnini içeren bir risaledir. Alihan Töre, her bir insanın doğuştan bazı kabiliyetlere sahip olduğunu, bu kabiliyetlerin ortaya çıkması için ilim ve terbiye alması lazım olduğunu, Doğu Türkistan evlatlarının o güne kadar eğitimden merhum kaldığı için Çinlilere esir olduklarını söylemektedir. Çinlilerin Doğu Türkistan halkını esarete maruz bırakmaları neticesinde halkın ahlakının bozulmaya başladığına, din, millet, vatanı sevgisi gibi hislerinden giderek zayıfladığını; kumar, yalancılık, madde bağımlılığı, fuhuş ve benzeri ahlaksızlığın çoğalmaya başladığına dikkat çeken Alihan Töre, Çin'in Doğu Türkistan'da yönetimi ele geçirdikten sonraki üç devri özetlemektedir. Hanlık, Cumhuriyet ve Şen Şi Sai devri olarak adlandırdığı bu üç devirde yaşanan olumsuzluklardan bahseden Alihan Töre, Allah'ın iradesiyle İslam Hükümetini tesis ettiklerini, ata-babalarından miras kalan ay yıldızlı, şahadet kelimesi yazılı olan bayrağı yükseklere kaldırdıklarını anlatmaktadır.

Çin'in Japonlarla mücadelesine işaret eden Alihan Töre, Doğu Türkistan'ı tarihî sahiplerine bırakıp, kendilerinin Japonlara kaptıran yerleri geri almaları için çabalamaları hakkında önerilerde bulunmaktadır. Çinlileri köküyle vatanları Doğu Türkistan'dan koparacaklarını söyleyen Alihan Töre, bunun için birliğin şart olduğunu vurgulamaktadır. Alihan Töre konuşmasını bitirirken, esaretten kurtulmak için gelecek neslin medeniyetli insanlar sırasında kendi haklarına sahip olarak, dinini koruyan, bu dünya ve ahrette cennete kavuşan mutlu bireyleri olacakları anlamına geldiğini söyledi.

---

[262] Şamil Almazbekov, *Benazir Ustoz*, Nevruz Neşriyatı, Taşkent 2015.

[263] [Uyanalım, Uyanış Devri Geldi], Uygurca, Çöçek, Azat Şarki Türkistan Cumhuriyeti Tarbagatay Vilayetinin *Halk Avazı* Gazete İdaresinin Matbaası, 1945, 15 s.

3.1.3. *Bizdan Emasdirlar Vatanni Sevmaganlar*[264]

Kitapta Alihan Töre'nin 1946-1972 yıllarında yazdığı şiirleri yer almaktadır. Eser Alihan Töre'nin fikirlerini öğrenmekte yardımcı olmaktadır. Onun vatan, ilim öğrenme, tabiat sevgisi, sağlığın önemi, dil, din, hakkında yazdığı şiirlerinin yanı sıra ettiği nasihatleri, hayatındaki bazı hadiseler ve aile efrâdına ithaf ettiği şiirler de kitapta yer almaktadır.

Alihan Töre'nin hatıralarında olmayan bazı bilgiler bu eserde bulunmaktadır. Onun evlenme hikayesi, daha sonra hanımı Tacihan'ın vefatı, kardeşi Settarhan ve ağabeyi Alimhan hakkında bilgiler Alihan Töre'nin şiirlerinde, ya da şiirlerine verdiği açıklamalarda yer almaktadır.

3.1.4. *Tarih-i Muhammedî*[265]

Alihan Töre'nin en önemli ve kapsamlı eserlerinden olan ve 1954-1961 yıllarında zor şartlarda gizlice yazılan bu kitap bugüne dek Özbek dilinde yazılan ilk ve tek siyer kitabıdır. Kendisinin kitapta söylediği gibi, bu kitabı yazarken korku ve endişe dolu yıllar geçirmiştir. Kitaba yazdığı önsözde yazar şöyle der:

> "Her bir Müslüman erkek ya da kadın, genç ya da ihtiyar olsun, aşağıdaki dört şeyin tarihini bilmesi lazımdır. Bunlar Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam tarihi, Kuran-ı Kerim tarihi, din-i İslam tarihi ve Kabetullah tarihi. Öyleyken ben fakir Alihan Töre Şakirhan Töre oğlu Sağunî, benden sonraki evladıma ve diğer Türkî dillerde konuşan vatandaş, din akrabalarıma benden bir hatıra olsun diye yukarıda bahsettiğim dört konuyu içeren tarihi herkesin anlayacağı şekilde, açık Türkî dilde yazdım. Bu kitaba *Tarih-i Muhammedî* adını verdim"[266]

---

[264] [Bizden Değildirler Vatanı Sevmeyenler], Taşkent 1946-1972, 106 s. 2005'te Taşkent'teki Movarounnahr neşriyatında basılmıştır.

[265] Taşkent 1961, 670 (diğer bir baskıda 814) sayfa. Eser 1991, 1997, 2004 ve 2011 senelerinde defalarca basılmıştır. İlk baskısı kaçak bir basımevinde gerçekleşti. En son ve en güzel baskısı Kutukhan Şakirov'un hazırladığı tashihli İstanbul 2011 baskısıdır.

[266] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* s. 15.

Göründüğü gibi, müellifin esas amacı geniş kitleye ulaşabilecek bir İslam tarihi kitabı yazmaktı. Bunu eserinde birkaç kez tekrar etmektedir. Eserin diğer bir önemli hususu müellifin vakaları sadece aktarmakla yetinmeyip, onlara kendi fikrini de katması, zamanı ile ilişkilendirmesi ve ders çıkarmasıdır. Mesela, Resulullah'ın kıyamet alametleri hakkındaki: "Yılan insanı görünce inine kaçtığı gibi, iman kıyamet gününde Medine'ye kaçacak" hadisinin gerçekleştiğini, kitap yazıldığı günlerde bunun görülebildiğini söylemektedir. Peygamberin öngördüğü gibi dünyada kafirlerin çoğaldığını söyleyen Alihan Töre, yarım milyar Müslüman'ın içinde İslam hamisi olabilecek bir Başkanın ya da bir hükümetin olmamasından yakınmaktadır. Alihan Töre, Buhara, Semerkant, Fergana gibi şehirler dahi tüm Türkistan'daki gibi "Besmele"nin ne olduğunu anlamaz duruma geldiğini, yayılmakta olan Komünist hakimiyete vatanlarının, dinlerinin ve kendilerinin kurban olduğunu vurgulamakta, Doğu Türkistanlıların da Çin baskısı altında insan hukuklarından mahrum edilerek, asimilasyona yüz tuttuklarını söylemektedir.

Alihan Töre'nin vatanı Türkistan'ın kaderinden yakınarak söylediği şu sözleri önemlidir:

> "Bugünkü günde Dünyaya yayılan dinsizlik afetinden en çok etkilenen bizim yerli halk: Özbekistan ve Uyguristan Müslümanları oldu. Bahtı kaçan biçare halkımız İslam'dan çok seneler öncesinden ayrılmıştı. Bunun sonucu olarak vatanlarından ve tüm insani haklarından ayrılmıştılar, fakat İslam görünüşte olsa da Özbek ve Uygurlar için yaşıyordu. Şimdi bundan da ayrılma sırası geldi. Dünya'da Türklük beşiği sayılan iki Türkistan vatanımızı yutmak ve sindirmek için Komünist hakimiyeti olarak doğudan kara, batıdan da sarı canavarlar harekete geçtiler. Milli, dini geleneklerimizi, özellikle dinimizi kökünden söktüler."[267]

Alihan Töre kitabında tüm dünyada, özellikle vatanında ıslahat yapılması gerektiğini, dünyanın düzelmesi için de hakiki İslam'dan başka çarenin olmadığını söylemektedir. Eserin son kısmında böyle bir eseri neden yazdığını açıklarken şöyle demektedir:

---

[267] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* s. 768.

> "Vatanım beni kovsa da onu seviyorum. Milletim beni hor görse de benim için kıymetlidir. Bunlar için elimden gelen her iyiliği yapmak istedim, fakat başaramadım. Az olsa da yapabildiklerimi yapmadan duramadım. Gelecekte kahraman Özbek ve Uygur evlatlarına, belki de tüm Türkistan Müslümanlarına benden hatıra olur umuduyla ana dilim Çağatay Türkçesinde bu kitabı yazdım. Okuryazarlılığı iyi-kötü her seviyedeki okuyucu rahatça anlasın diye Arapça ve farsça kelimeleri fazla kullanmadım."[268]

Kitapta Alihan Töre'nin kendi hayatı hakkında da bazı bilgiler bulunmaktadır. Peygamberin Şam seferinden bahsederken, kendisinin de babasıyla Mekke'ye gerçekleştirdiği seyahati hakkında bahsetmekte, seyahatin hangi tarihte, nasıl, hangi yol ve araçlarla yapıldığını, hangi şehirlere gittiğini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.[269] Hatıralarında sadece birkaç cümleyle bahsettiği bu seyahati hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Kitabını evlatlarına ve başka okuyuculara vasiyet ile bitiren Alihan Töre, her evde bu kitaptan bir tane olması gerektiğini, her sene hiç olmasa bir defa kitabı okuyarak ibret alınması icap ettiğini söylemektedir. Vefatından önce iyi zamanların geleceğini söyleyen Alihan Töre, evlatlarına yazdığı kitapları yayınlamaları hakkında da vasiyette bulunmuştu. Dediği gibi Özbekistan özgürlüğüne kavuştuğu ve dini eğitimin önü açıldığı 1990'larda Alihan Töre'nin bu eseri Özbekistanlı okuyucuların bu sahadaki ihtiyaçlarına cevap veren ilk eser oldu. Özbekistan medreseleri bu kitabı siyer konusunda ders kitabı olarak kullandılar. Müellifin küçük oğlu Kutlukhan Şakirov bu eserin Türkçe tercümesini basıma hazırlamaktadır.

3.1.5. *Turkiston Qayg'usı*[270]

Alihan Töre bu eserinin yazılış hikayesini şöyle anlatmaktadır:

> "Ben yaradılıştan sadece İslamperest değil, belki insanperest idim. Daha gençlik yıllarımdan itibaren halka nasıl iyilik yapabilirim diye keder ve üzüntülü günler

[268] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* s. 769.

[269] Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* s. 28.

[270] [Türkistan Kaygısı], Taşkent 1969, 263 s. Otobiyografik eser. Eserin 2003, 2011 yılındaki baskıları ve Türkiye Türkçesindeki 2006 baskısı mevcuttur. En iyi baskı olan İstanbul 2011 baskısı, Alihan Töre'nin kendi kalemine mahsus kısmının yanı sıra onun ikinci oğlu Asılhantöre'nin de hatıralarını içerir.

> geçirdim. Şimdi saç-sakalım ağarıp, ihtiyarlığa ulaştım. Yaşım seksene yetti, gücüm çekildi. İhtiyarlık yükünün altında eğilerek, önümüzdeki helâket çukuruna yaklaştığımızı görünce, buna dayanamadan, gelecek evlatlarımı düşünerek, her ne kadar zor olsa da, bu tarihi yazmaya başladım. Kalemimin dilinden dertli sözlerim kanlı yaşlarım gibi bu kitap sayfalarına döküldüğünden, kitabın adını *Türkistan Kaygısı* koydum."[271]

1969'da göz sağlığının kötüleşmesi nedeniyle bitirilen otobiyografi Alihan Töre'nin hayatının 1938 senesine kadar anlatılmıştı. Sonrasını yazmayı olaylara doğrudan şahitlik eden ikinci oğlu Asılhantöre'ye vasiyet edilmesinin üzerine kitabın ikinci kısmı yazıldı. Orijinalinin *O'tmishdan Xotira* [Geçmişten Hatıra] olarak adlandırıldığı bu kitap *Türkistan Kaygısı'*nın 2011 İstanbul baskısında *Türkistan Kaygısı II* olarak kitabın devamına eklendi. İkinci kitabın önemi, onun birinci kitapta anlatılan olayları doğrulaması, birinci kısımda tarihi yazılmadan anlatılan bazı olayların tarihini vermesi, birkaç cümleyle anlatılan vakaları daha geniş, ayrıntı ve detaylı bir şekilde ele almasındadır. Bunun yanı sıra Asılhantöre kitabında babasının anlattığı vakaların devamını de anlatmakta. Dolayısıyla, Alihan Töre'nin hayatını tamamıyla öğrenmek için Asılhantöre'nin hatıralarını da okumak önemlidir.

Eser Alihan Töre'nin hayatının yanı sıra dönemin tarihi ve siyasi süreçlerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Alihan Töre'nin fikirleri de ağırlıklı olarak bu eserinde yer almaktadır. *Türkistan Kaygısı'*nda tarihin ne kadar önemli olduğunu çok kez tekrarlayan Alihan Töre'nin fikrince, tarihî olaylara tarafsız yaklaşımda bulunarak, öğrendiği, bildiği ve gördüğü şeylerin hiç birini atlatmadan hepsini kaleme almak tarihçinin mukaddes görevidir. Bu eserini yazıştan maksadını anlatırken, Alihan Töre sadece olayların hikayesini anlatmaktan kaçındığı, gelecek neslin kitapta geçen olaylardan ibretle ders çıkarmalarını istediğini bildirir.

Söylemek gerekir ki, Alihan Töre'nin eserinde yer verdiği tarihi bilgiler bilimsel tarihçilikten daha ziyade amatör yaklaşımdadır. Alihan Töre hayatı boyunca bazen okuduğu, bazen de başkalarından dinleyip öğrendiği tarihi olayları eserde didaktik amaçla kullanmaktadır. Alihan Töre eserinde anlattığı tarihi bilgilerin sahihliği

[271] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 18.

doğrusunda bir idaada bulunmamaktadır. Aşağıda onun bu eserinde ifade ettiği fikirlerini ayrı başlıklar altında sunmaya çalışacağız.

3.1.5.1. *Turkiston Qayg'usi*'nde Balasağun Tarihi

Alihan Töre'nin doğduğu Tokmak şehri, Karahanlı imparatorluğunun önemli şehirlerindendi. Alihan Töre bu şehrin tarihini şöyle anlatır. Şehir milattan iki bin yıl önce İran'ın Keyanî hanedanının hükümdarları Keykavüs ve Keyhüsrev'in çağdaşı olan Afrasiyap'ın kurduğu devletin üçüncü başkentiydi. Afrasiyap bir Türk hakanı olup, asıl ismi Duku Han idi. Bu bilgilere çoğu tarihçiler şüpheyle bakmalarına rağmen, şehrin dışında bulunan geniş meydanın harabesine yerli halk tarafından "Afrasiyap" olarak bilindiği ve buralardan milattan önceki devre ait buluntuların çıktığı şehrin Türk hakanı Afrasiyap'a ait olduğu fikrini kuvvetlemektedir. Eğer bu fikir doğruysa, Semerkant şehrinin Afrasiyap olarak tanınması ve onun İskender tarafından kurulmuş olması mümkün olmayacak, çünkü İskender, Afrasiyap'tan çok yıllar önce o topraklara gelmiştir.

Karahanlı hanedanının başkenti olan bu şehir medeniyet ocağı niteliğindeydi. *Kutatgu Bilig* müellifi Yusuf Hacip Balasağunluydu. İslam aleminde şöhret kazanan meşhur *Sihah-i Cevheri*'yi Arapça'dan Farsça'ya tercüme eden Cemal Karşî[272] de bu toprakların evladıydı. Mirza Haydar Köregen (Duglat) *Tarih-i Reşidî* eserinde Balasağun'da yüzlerce kitap müellifinin bulunduğunu yazmıştır.[273]

Şehrin civarlarındaki dağlarda yaşayan Kırgızların tarihini *Tarih-i Kâmil* eserine dayanarak anlatan Alihan Töre, onların Arapça kaynaklarda Tağarğar olarak adlandırıldıklarını, kuzeydeki Moğol ve Oyrat gibi kavimlerin baskınlarından kaçarak güney bölgelere çekildiklerini söylüyor. Balasağun'un etrafında sayıları çoğalıp güçlenen Kırgızlar şehirdeki Oğuz Türklerinin üstüne çapullar yapmaya başlamışlar. Çapullardan başı kurtulmayan Balasağun halkı komşusu Almalık (Gulca) şehrinde

[272] Cemal Karşî, (Abdulfazl Muhammed ibn Umar ibn Halid), 13-14 yüzyıllarda yaşayan dilci alim, *Es-Serah min es-Sehah* Arapça-Farsça sözlük müellifi.

[273] *Turkiston Qayg'usi*, s. 29.

hükümdarlık eden Hıtay Kuhan'dan (Karahıtay hükümdarı Gürhan olabilir) yardım istedi. Bunun üzerine Balasağun Kuhan'ın eline geçti.

Hicri 536'da Kuhan ve Sultan Sancar'ın Binaket (bugünkü Taşkent şehri) yakınında gerçekleştirdikleri savaşın ardından Sultan Sancar yenilerek memleketini Kuhan'a teslim etti. Fakat güçlerini geri toplayıp Kuhan'a saldıran Sancar'ın ordusundan kaçarak Balasağun'a çekilmeye mecbur kalan Kuhan şehir kapılarını kapalı buldu. Şehir halkı Türk olduğundan, Türk hükümdar Sancar'ın Kuhan'ı geri çekilmeye mecbur ettiğini öğrenince onun bıraktığı bekçi ve muhafızları ortadan kaldırıp, şehri ele geçirmişlerdi. 16 gün süren kuşatma sırasında Sultan Sancar'ın güçleri Kuhan'a arkadan saldırmadılar. Neticede şehir ahalisinin onları kuşatan silahlı askerlere karşı koyacak gücü kalmadı ve Kuhan güçleri şehre girerek onu tahrip ettiler. Böylece yüzyıllardır Türk beşiği olan şehir tarih sahnesinden silindi. Şehirden bugünkü güne Akpeşin, Törtköl ve Burana harabeleri miras kaldı. Bunlarla birlikte bugün de yerli halkın kullandıkları *damolla* ve *şiypan* sözcükleri de Çinceden kalmış sözler olup, damolla "büyük molla", şiypan da "ziyafet evi" anlamındadır.

Balasağun olayından sonra Kuhan'ın hükümdarlığı uzun sürmedi. Dünürü Kuçluk han Nayman Türkleriyle birleşerek Kuhan'ı yendi. Yarkent ve Hotan'ı da ele geçiren Kuçluk Han, Cengiz Han'a yenildi ve onun emriyle öldürüldü.

Alihan Töre 1908 yılında Balasağun harabelerinin 15 çakırım (kilometre) kuzeyinde Arap harfleriyle yazılmış bir mezar taşının bulunduğunu ve onu o yaşında okuyabildiğini yazmaktadır. Kabrin zamanının en büyük alimlerinden birine ait olduğu, otuz yaşına yetmeden hicri 500 tarihinde şehit olarak vefat etmiş olsa da, birçok kitap bıraktığı mezar taşındaki yazılardan malum olmuştu. Taştaki yazıların bir yere kaydetmeyi isteyen Alihan Töre, bu isteğinin Ruslar tarafından mezartaşının Rusya'daki müzeye götürüldüğü için gerçekleşmediğini de belirtir.[274]

[274] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 30.

3.1.5.2. *Turkiston Qayg'usi'*nde Almalık Şehri ve Timur Tarihi

Alihan Töre *Türkistan Kaygısı*'nda hayat hadiselerini anlatırken gittiği yerler hakkında bilgi vermeyi, tarihini anlatmayı severdi. Sovyetlerden Doğu Türkistan'a geldiğinde ona ikinci ev olan İli ülkesinden söz ederken, Almalık[275] şehri tarihi hakkında da bilgi vermiştir. Ona göre Cengiz Han devletini oğulları arasında taksim ettiğinde Türkistan toprakları onun ortanca oğlu Çagatay'ın mülkiyetine geçmiş, Çagatay o zamanlar Karahanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan Tiraz[276] şehrinde tahta oturmuştu. Fakat daha sonra Tiraz'dan İli ülkesine taşınan hükümdar Almalık şehrini Çagatay Hanlığının başkenti yapmış.

Çagatay'dan sonra hükümdar olan oğlu Tuğluk Timur, Türkistan'a hak'm olduktan sonra oğlu İlyas Hoca'yı Batı Türkistan topraklarına Han olarak tayin etmiş, oğluna vezir olarak da Timur'u koyduktan sonra Almalık'a geri dönmüş. İlyas Hoca'nın hükümdarlık yeteneği zayıftı, üstelik Moğol yöneticiler zevk-ü sefâya dalmış, halka zülüm etmeye başlamışlar. Gençlik zamanından beri adaleti seven, diyanete önem veren Timur bu haksızlıklara şiddetle karşı koydu. Buna karşın Moğol yöneticiler Timur'un üstünden şikayetler etmeye başladılar. Şikayetler Almalık'a yetiştiğinde büyük han Tuğluk Timur oğluna veziri Timur'u öldürmelerini emreden evrak gönderdi. Şans eseri olarak bu evrak Timur'un eline geçti.[277]

Tam o sırada Semerkant, Buhara ve Fergana uleması Moğolların zulmüne dayanamayıp, bu zulme çare bulursa, Timur'u kendilerine hükümdar seçecekleri hakkında fetva çıkartarak Timur'a bildirdiler. Bunun üzerine Timur da yurdundan Moğolları çıkarmaya başladı. Doğu Türkistan tarafa kaçan Moğolların peşinden kovalayan Timur ve askerleri Yıldız yaylasına kadar geldi. Daha sonra torunu Uluğ Bey'e düşmanı kovalamayı devam ettirmesini emretmesinin ardından Uluğ Bey de on bin askerle Irtış nehrine ulaşana kadar Moğol askerlerini kovaladılar. Kırk gün Yıldız yaylasında kalan Timur'un yanına çevredeki Moğollardan gruplar gelerek teslim olmaya başladılar. Galebeyi elde eden Timur Almalık şehrine girdi. Almalık daha eski

[275] O günlerde Korgas Mezar olarak bilinen Gulca'nın yakınlarında bir şehir.

[276] Tiraz (Taraz) Bugün Kırgızistan'daki Cambul vilayetinde yerleşen şehir.

[277] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 157.

devirlerden itibaren Moğol İmparatorluğunun önemli şehirlerinden olup, Türkistan'ı yönetme merkeziydi. Şehirde merkezi Çin'den getirilen Aktaş, Köktaş gibi çok kıymetli tahtlar, Moğolların işgal ettikleri yerlerden ele geçirdikleri hazineler vardı.

Almalık'a gelen Timur, Tuğluk Timur'un kızı Türkan Ağaçı ile evlendi. Bununla Han hanedanından sayılmaya başlayan Timur, Köregan[278] unvanına sahip oldu. Timur'un hanımına hürmetle Bibi Hanım demeye başladılar. Bibi Hanım'ı Semerkant'a büyük bir törenle götürdüler. Onun çeyizlerinden tarağı ve küpelerini ayrı altın kaplara koyarak, her kapı saray sakçılarından yüzer asker koruyarak Semerkant'a ulaştırdılar. O günden itibaren tarak taşıyanlar *Tarakçı*, küpe taşıyanlar da *Isırğaçı*[279] olarak bilinmeye başladılar. Bugünlerde de Semerkant civarlarında Tarakçı ve Isırğaçı adında iki boy vardır. Cengiz zamanından kalan Aktaş ve Köktaşı da arabalarla Semerkant'a getirdiler. Aktaş Köktaşa nazaran daha büyük olup, tahtların dört köşesinde kase gibi oluklar vardı. Han seçilirken bekler[280] bu oluklara altın koyarlarmış. Sonra büyük bir keçeye seçilen hanı oturtarak her boydan vekil olan beyler keçeyi kaldırarak hanı tahta oturturlarmış. Alihan Töre'ye göre Aktaş şimdi de Semerkant'ta, fakat Köktaş Ruslar tarafından Timur'un tahtı olarak Petersburg müzesine götürülmüştür.

3.1.5.3. *Turkiston Qayg'usi*'nde Yakup Bek Tarihi

Alihan Töre *Türkistan Kaygısı*'nda Gulca şehrine doğru yolculuk ederken, Bayanday şehrinin harabelerinden geçtiğini söyleyerek, hicri 1270'de (miladi 1853[281]) Doğu Türkistan'ı Çin hakimiyetinden azat eden Yakup Bek tarihi hakkında bazı müşahedelerini yazmıştır. Alihan Töre'ye göre, Yakup Bek Doğu Türkistan'ın güneyindeki Altışehir bölgesini ele geçirdikten sonra yeni kurulan devleti tanımaları teklifiyle Hindistan'daki İngiltere hükümeti ve Türkiye'ye birkaç kez elçi gönderdi. Türkiye Sultanı Abdülaziz'e bağlılığını bildiren Yakup Bek'e Sultan Abdülaziz bir miktar silah ve altı tane uzman subayı yolladı. İngiltere'den ise önce on iki bin, daha sonra yirmi dört bin pistonlu tüfek hediye alındı. Türk subaylarının tertip ettiği ve

[278] Köregan Moğolcada damat demektir.

[279] Isırğa eski Türkçede Küpe demektir.

[280] Bek: küçük bir toplumun başkanı; zengin, ileri gelen kimse, bey.

[281] Kaynaklarda 1867 yılı Yakup Bek devletinin kuruluş senesi olarak verilmektedir.

zamanının en iyi silahlarıyla donatılan ordu az zaman içinde sadece güneyde değil, Doğu Türkistan'ın kuzeyinde de başarı sergilemeye başladı.

Kuzeye yönelen Yakup Bek'in Osmanlı desteğiyle güçlenen beş yüz kişilik atlı askeri olan ordu yirmi bin kişilik Dungan askeri ile savaştı ve Cungariya başkenti Urumçi'yi ele geçirdi. Batıdaki komşularından Rusya'nın tehlikesini sezdiği için Yakup Bek, Gulca'da hükümdarlık eden yeni Karasultan devleti başkanına birleşme teklifiyle elçi yolladı. Bu devlet birkaç sene önce Altışehir bölgesinden zorla bu topraklara getirilen Uygur Tarançıları ve Dunganların Çin Hanına karşı birleşerek yaptıkları mücadeleler sonucunda kurulmuştu. Bu teklifi kabul etmeyen Karasultan hükümdarı aradan az zaman geçince Rus askerlerinin istilasına maruz kaldı. Bayanday şehri de o sırada viran oldu. Alihan Töre'ye göre, Karasultan hükümdarının esassız ittifaksızlığı Müslüman kanıyla kurulan yeni bir devletin yok olmasına sebep olmuştu.

Alihan Töre hatıralarında Yakup Bek hakkında yazarken, onun devletinin çökmesini analiz ediyor. Yakup Bek'i bir taraftan takdir ederken, diğer taraftan zamanına göre tüm şartların müsaade etmesine rağmen onun bu imkânlardan faydalanamadığını söyleyen Alihan Töre, Yakup Bek'i iradesizlik ve devrin şartlarını iyi anlayamazlıkla suçluyor. Alihan Töre, Yakup Bek'in on dört yıllık hükümdarlık tecrübesi ve kırk bin askerlik nizamlı orduya sahip olmasına rağmen: "Çin dağılırsa âlem dağılır, kıyamet başlar" gibi boş laflara inanarak hareket ettiğini savunur.[282] Alihan Töre'ye göre savaş alanındaki başarı ya da başarısızlık birkaç sebeplere bağlı. Savaş için tüm tedbirler alınmadan, silahlar hazırlanmadan, hazırlıksız girişilirse, Kur'an hükmüne karşı varılmış, suç işlenmiş olur. Bunun tam tersi tüm şartlar elindeyken, geriye çekilirse de İslam'a hıyanet edilmiş olur. Hareketsizlikten dolayı elden giden şey için: "Kısmet böyleymiş" diye kabullenmek, Allah'ın buyruklarına karşılık etmektir.

Alihan Töre eserinde Yakup Bek hakkında daha çok bilgi almak isteyenlere Musa Sayremî'nin *Tarih-i Emniye* kitabını okumayı tevsiye ediyor. Yakup Bek'in

[282] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 238.

hizmetinde olan bu müellifin kitabı Çağatay Türkçesinde yazıldığı hakkında bilgi veriliyor.

3.1.5.4. *Turkiston Qayg'usi*'nde Hokand Muhtariyeti Hakkında Fikirler

Türkistan Kaygısı'nda Alihan Töre kendisi doğrudan iştirak etmediği, fakat yaşadığı devirde gerçekleşen bazı tarihi olaylar hakkındaki görüşlerini anlatmaktadır. Bunlardan biri 1917 yılında kurulan Hokand Muhtariyeti olaylarıdır.[283] Alihan Töre'ye göre, Aleksandr Kerenski başkanlığındaki geçici hükümetin son günlerinde Hokand'da kurulan bu muhtariyete 12 kişi üye olarak seçilmişti. Bu üyelerden biri Alihan Töre'nin ağabeyi Alimhan Töre idi.[284] Polonya Müslümanlarından Ağayev, Muhtariyetin reisi olarak seçildi.[285] Çarlık rejimi yıkılınca, başta Polonya olmak üzere tüm Baltık milletleri kendi haklarına sahip çıkarak, özgürlüklerini elde ettiler. Türkistan'daki gelişmelerden haberdar olan Müslüman aydınları, buradaki halkın haklarını savunabilecek yerli insanların yetersiz olduğunu düşünerek Ağayev'i Türkistan'daki din kardeşlerine yardıma gönderdiler. Hukukçu olan Ağayev, Rus hükümetine karşı ayaklanan Polonyalı devrimcilerindendi. Hokand'da onu takdir eden, etrafında toplanan aydınlar Ağayev'i kurdukları muhtariyete başbakan olarak seçtiler. Ağayev on iki üyelik bir hükümet kurarak muhtariyet işlerini düzene koymaya başladı.

Muhtariyet kurulmasına karşı olan Bolşevikler, Müslümanların en kinli düşmanlarından sayılan Ermeni askerlerinden kurulan bölükleri toplayıp, Daşnak Partisinin üyelerinden olan kişileri onlara komutan tayin edip, Hokand şehrine saldırmalarını temin ettiler. Bu askerler Alihan Töre'nin tabiriyle söylersek, "Cengiz vahşetini geride bırakacak şekilde daha önce hiç görülmeyen zulümleri" gösterdiler. Bir taraftan halkı kurşuna dizip, diğer taraftan mallarını yağmalayıp, dükkanlarını ateşe verdiler.

---

[283] Hokand Muhtariyeti hakkında daha çok bilgi için bkz: Saidakbar Azamxo'jayev, *Turkiston Muhtoriyati,* Ma'naviyat, Taşkent 2000.

[284] Elimize geçen hiçbir kaynakta muhtariyet üyelerinin listesinde Alimhan Töre'nin ismine karşılaşılmadı.

[285] Z. V. Togan'a göre Kazakistanlı Mehmetcan Tınışbayev Muhtariyet reisi olmuştu. Bkz: *Hatıralar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, s. 183.

Bolşeviklerin saldırısına karşı koyamayan Hokand muhtariyet hükümetinin yıkılmasının ardından onun çoğu üyesi kaçtı. Fakat Ağayev hukukçu olduğundan, diğer arkadaşlarıyla birlikte rahat kaçabilmesine rağmen, Bolşeviklerle anlaşılabileceğini ümit ederek şehirde kaldı. Onlarla anlaşmayı, maksatlarını öğrenmeyi tercih etti. Fakat umduğu neticeyi alamayınca, Ağayev açlık grevine başladı. Bolşevikler için bu hareketin hiç anlamı yoktu. 15 gün kadar aç bırakılan Ağayev, çok ağır bir duruma düşerek aklı ve sıhhatinden ayrılmak üzereyken, başka bir yere götürüldü. Alihan Töre hatırasında bundan sonra Ağayev hakkında hiç duymadığını söyler ve milleti için kendini kurban eden Leh kardeşine yıllar sonra eserinde teşekkürlerini sunar.

3.1.5.5. *Turkiston Qayg'usi*'nde Basmacı Hareketi

Alihan Töre eserinde Türkistan'daki Sovyet idaresinin ilk yıllarından itibaren faaliyet yürüten Basmacılar hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Alihan Töre, Hokandlı Ergeş; Margilanlı Madaminbek ve Şermet; Andican, Oş, Özgen tarafından Halhoca, Ahuncan, Abdurazzak; Nemengan'dan Aman Palvanları Basmacılar adıyla bilinen isyancıların en meşhurları olarak saymaktadır. Basmacıların çoğu sade halktan çıkan kahramanlar olup, İslamî hislerine göre hareket ediyordu. Alihan Töre'ye göre, korbaşılara[286] bağlı en az on bin kişilik vatansever genç, onları bir araya toplayabilecek, zihinlerini açabilecek, derin siyasi görüşe sahip olan bir liderin olmamasından dolayı düşman elleriyle yok edildi.

Alihan Töre, Basmacıların etkin olduğu yılların milli özgürlüğün kazanılabileceği en elverişli fırsat olduğunu söylemektedir. Şöyle ki, o devirlerde sadece Türkistan'da değil, tüm Rusya'da Bolşeviklere karşı ayaklanmalar oluyordu. İç Rusya'da Kolçak ve Vrangel gibi komutanlar, Orenburg Kazaklarından Dutov, Annenkov gibi generaller Bolşeviklere karşı savaşmaktaydılar. Bolşevikler askeri ve ekonomik bakımdan sıkıntılı günler geçiriyorlardı. Türkistan topraklarındaki Rus sayısının nispeten az ve onların merkezî idareden uzakta olmaları da Basmacıların elinde bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi. Türkistan ahalisinde de Bolşeviklerin gelmesinden duyulan hoşnutsuzluk ve kuvvetli dinî ve milli hislerin oluşması söz

[286] Korbaşı: Basmacı lideri.

konusuydu. Bunların hepsi değerlendirilse işgalci Bolşeviklerden kurtulabilme ümidi vardı. Alihan Töre Basmacıların başarısızlık sebebini Türkistan halkının içinde siyasetten anlayan, az olsa da modern ilimlerden vakıf olan kişilerin olmayışı olarak görüyor. Tüm gerekli araç gereçler varken, uzman ve işinin ustaları olmadan sağlam bir bina kurulamadığı gibi bir milletin kendi devletini kurması için elindeki fırsatlardan yararlanabilen, güçlü milli hislere sahip olan siyasi liderin olması şart olduğunu vurguluyor.[287]

Alihan Töre'ye göre, Basmacılardan az olsa da dünyadaki gelişimlerden haberi olan, halk içinde hürmet ve güven kazanan kişi Madaminbek idi. Bolşevikleri en çok zor durumda bırakan da oydu. Bolşevikler onu ortadan kaldırmak için hile kullandılar. Şöyle ki, onunla müzakereye girişerek 4 maddelik bir anlaşma imzaladılar. Ona göre, Fergana muhtariyeti tanınacak, Madaminbek'in kumandası altında on binden kırk bine kadar asker tutulabilecek ve onların silahları merkezden temin edilecek, eğitim işleri yerli halkın elinde ve ana dilinde yürütülecek, Müslümanların dinî işleri, kendi aralarındaki davalar ve buna benzer iç işleri kendi yönetimi ile şeriat hükümlerine uygun şekilde yürütülecekti.

1920 Mart ayında Taşkent'e Madaminbek'i davet eden Bolşevikler, onu çok önemli kişileri karşıladıkları gibi törenle karşıladılar. İmzalanan anlaşma maddeleri gereği Şermet ve Halhoca gibi korbaşıların da Madaminbek ile aynı tarafta hareket etmelerini isteyen Bolşevikler, Madaminbek'ten onlarla konuşmayı rica ettiler. Şermet ve Halhoca'nın kendisine karşı gitmeyeceklerinden emin olan Madaminbek, bu teklifi kabul etti ve onların gizlendiği mekana gitti. Fakat Boşevikler orada Madaminbek için pusu kurmuştular. Kendi adamları vasıtasıyla Medeminbek'in Şermet ve Holhoca'yı Bolşeviklere teslim etmek istediği bildirmiş oldular. Bunun üzerine yanlarına gelen Madaminbek'i tutuklayan Basmacılar onu öldürdüler. Böylesine Basmacıların en güçlüsü sayılan Madaminbek ortadan kaldırılmış oldu. Basmacılık hareketi de o günden başlayıp zayıflamaya yüz tuttu. Çoğu Basmacı birliğinin ruhu çökerek dağılmaya başladı.[288]

---

[287] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 70.

[288] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 72-75.

Madaminbek'in yok edilmesinin ardından Bolşevikler, diğer bir hileli senaryoyu sahneye koydular. Madaminbek'ten sonra başıboş kalan, ya da milli hisleri güçlü olmayan Basmacıları silahlarla donatarak, halkı yağma etmeye teşvik ettiler. İhtiyaçlarını karşılamak için halkı soyan Basmacıların yanı sıra Bolşeviklerin kendi adamları da Basmacı kılığında halka zulmetmeye başladılar. Bu insanların yaptıklarından halk büyük bir eziyet görmeye, kim tarafından olursa olsun, onlardan kendilerini kurtaracak birilerinin gelmesini arzulamaya başladı. Halk yeterince perişan duruma düştükten sonra 1923 yılında Moskova'dan "Türkistan'ı zulümden kurtarmak" adı altında Mihail Kalinin[289] gönderildi. Yerli halk Kalinin'i tüm belalardan kurtarıcı olarak karşıladı. Türkistan'da Basmacılarla mücadele başladı. Çoğu basmacı idam edildi, sürgüne gönderildi. Basmacılara alakası olmayan, fakat Sovyet rejimine karşı olan birçok kişiler de Basmacı damgasıyla yok edildi.

Alihan Töre, Kalinin 1926'da tüm Türkistan'da Basmacıları yok edince Moskova'ya döndüğünde, onu karşılamaya çıkan 20 bin kişilik kalabalığın önünde konuşma yaptığını söyler. Kalinin konuşmasında gül bostanlarla çevrilmiş, türlü nimetlerle dolu Özbekistan yerlerinden Komünist Partisi Rus halkı için güzel yerler hazırladığını söylemiş. Kalinin'in bu konuşmasından kırk sene sonra kitabını yazmakta olan Alihan Töre, o zamanlar %10'a ulaşmayan Rusların Özbekistan'ın bazı şehirlerinde %70'i geçtiğini söyler.

3.1.5.6. *Turkiston Qayg'usi*'nde Kumul Ayaklanması ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti

Alihan Töre'nin Gulca'ya yeni geldiği günler, yani Kumul Ayaklanması ile başlayan dönem Doğu Türkistan tarihinin en karmaşık safhasıdır. Olaylara iştirak edenlerin çok olması, bunların birbiriyle sürekli çatışması ve bu döneme ait kaynaklarda birbirini tutmayan bilgiler olamsı olayların sarih bir şekilde anlaşılmasını güçleştirmektedir.[290] Biz burada Kumul Ayaklanması ile başlayıp, Doğu Türkistan

[289] Mihail İvanoviç Kalinin: 1922'de SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanı, 1925'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbyuro üyesi görevlerini üstlenmekteydi.

[290] Kumul ayaklanması ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hakkında bkz: Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, Güven Basımevi, İstanbul 1952; James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, Hurst and Company, London 2007; Zeki Velidi Togan, *1929-1940 Seneleri Arasında Türkistan Vaziyeti*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1940.

İslam Cumhuriyeti'nin yok edilmesiyle biten hareketli dönemin Alihan Töre'nin rivayetiyle nasıl geçtiğini açıklamaya çalışacağız.

1931 yılında Alihan Töre'nin Doğu Türkistan'a geldiği günlerde ülke merkezî Çin'e bağlı olsa da, idari işler eski Mançu Hanedanı devrindeki gibi yürütülüyordu. Merkezî Çin hükümeti tüm enerjisini Mançurya'yı istila eden Japonlarla savaşa yöneltmiş durumdaydı. Doğu Türkistan'nın merkezi Urumçi'de bulunan Sovyet Konsolosluğu bölgede etki alanını arttırmak, Çarlık Rusyası'nın Doğu Türkistan'da yürüttüğü siyaseti devam ettirmek için faaliyet gösteriyordu. O dönemin Doğu Türkistan Valisi Jing Şu Rin'in yerine Sovyetlere yakın olan bir yöneticinin gelmesi Rusların bölgede daha kolay faaliyet yürütmelerini sağlayacaktı. Bu maksatla Sovyetler tarafından bir proje planlandı. Sovyet Konsolosluğun girişimiyle Urumçi'nin doğusunda bulunan Kumul'daki yarı göçmen hayatı süren insanlardan Çinlilerden kurtulmak propagandasıyla bir grup oluşturulup onlara silah verildi ve Hoca Niyaz başçılığında ayaklanma gerçekleştirildi. Ayaklanmaya İslami renk verilmişti.

Alihan Töre hatıralarında Gulca'ya geldiği ilk günlerde ayaklanmanın kimin oyunu olduğunu anladıysa da, etrafta kimsenin bunun Sovyetlerin işi olduğunu anlamadığından şaşkınlık duyduğunu yazmaktadır. Ayaklanmaya bir fitne hareketi olarak bakan Alihan Töre, kısa müddet içinde onun büyüdüğünü söylüyor. Dini hislere hitap eden isyancılara Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerinden de insanlar katılmaya başladılar. Bölgedeki Çin kuvvetlerinin isyancılara karşı koyabilecek modern silahları olmadığından Vali Jing Sovyetlerden yardım istedi. Bunu fırsat bilen Sovyetler hemen silah gönderdiler. Silahlar altı arabayla Kumul'daki Çinli kuvvetlere gönderildi. Çok ikna edici gelmese de, Alihan Töre'ye göre, silah gönderildiği haberi yine Sovyetler tarafından Hoca Niyaz'a bildirilmesinin ardından pusu kuruldu ve silahı getirmekte olan askerler yok edilerek, büyük bir ganimet isyancıların eline geçti.

Zor durumda kalan Vali Jing, Sovyetlerden kaçarak bölgede sığınan Beyaz Rus generalleri Dutov ve Annenkovlardan kalmış Ruslardan askeri bölükler oluşturarak, onların gücüyle isyanı bastırmaya çalıştı. Fakat Sovyet yetkilileri onları da kendi tarafına çevirmeyi başarmışlardı. Sözde Jing tarafını tutan Beyaz Rus askerleri isyancıları değil, çeşitli bahanelerle halkı ezmeye başladılar.

İsyan bölgenin her tarafına dağıldığında Sovyet Konsolosunun tavsiyesi ile bölgeye Mançurya'dan kaçarak Sovyetlere sığınan otuz bine yakın Çin askeri Urumçi'ye getirildi. Onlara başkomutan olarak Sovyet yanlısı General Şen Şı Sai tayin edildi. Sovyetlerin maksadı bu yolla önce isyancıları yok etmek, sonra da kendi yanlısı General Şen'i Doğu Türkistan'a vali tayin ederek, onun eliyle kendi siyasetini yürütmekti.

Sovyetlerin desteğiyle kuvvetlenen Çinlilere karşı koymak maksadıyla Turfan isyancılarının lideri Mahmut Muhitî bir heyet ile komşu Gansu vilayetine Dunganların lideri Ma Bu Fang'la görüşmeye geldi. Bölgedeki vaziyeti anlattıktan sonra, Dunganlarla Müslüman birliği yaparak, Çin hükümetine karşı birlikte hareket etmeyi rica eden Muhitî, bölge kurtarılırsa, ileride Dungan hükümdarına bağlanacaklarına dair söz verdi. Ma Bu Fang yeğeni Ma Juying komutasındaki beş bin kişilik ordunun Doğu Türkistan heyeti ile gitmesine izin verdi. Ma Juying kendisi Japon askeri okullarında eğitim görmüş, ordusu da modern askeri sisteme göre düzenlenmişti. Üstelik ordunun dini ruhu yüksekti. Bunu her askerin üniformasında yazılı olan "Fî Sebilillah"[291] şiarı yazılı olduğundan da anlayabiliriz.

Doğu Türkistan heyeti Dungan askeri desteğiyle sekiz günde Şinşiso geçidinden geçerek Doğu Türkistan topraklarına adım attıkları gün General Şen'ın askerleriyle karşılaştılar. Çatışmada Müslüman güçleri üstün geldi. Dungan güçleri Kumul'a hiçbir karşılık görmeden girdiler ve General Ma ile Hoca Niyaz'ın ittifakı gerçekleşti. Bu birliğin bozulmayacağına Kur'an üzerine yemin eden liderler, sonraki mücadeleleri beraber gerçekleştirecekleri hakkında anlaştılar.[292]

Uygur-Dungan birliği Sovyetlerin planlarına aykırıydı. Olayların böyle yön alması bu ittifakın bozulması için Sovyetleri harekete geçirdi. Bunun için uygun bir fırsat da ortaya çıktı. Şöyle ki, Urumçi yakınındaki Guçung şehri için yapılan çatışmada ittifak güçleri büyük kahramanlık göstererek birkaç saat içinde önemli bir galibiyet elde ettiler. Çatışmada Dungan tarafından şehit olanlar çoktu. Şehirdeki eski silahlarla beraber Sovyetler tarafından gönderilen yeni silahlar da isyancıların eline geçti. 25 bin

[291] Fî Sebilillah: Arapça, Allah yolunda.

[292] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 174-177.

silah Uygur ve Dungan askerleri arasında bölüşüldü. Sovyetler, Hoca Niyaz adamları arasında silahların yenilerinin Dunganlar tarafından alındığı, eskilerinin ise Uygurlara verildiği yolunda bir sözü yaydı. Bu sözler yüzünden Uygur-Dungan ittifakı bozulmaya başladı. General Ma Juying bu anlaşmazlığı gidermek ve ittifakı korumak için Hoca Niyaz'a adam göndererek görüşme teklif etmesine rağmen Uygur tarafı bu teklifi kabul etmedi. Bu bahaneyle Dungan Generali bölgede Uygurlardan ayrılarak Doğu Türkistan'da Çin hükümetiyle tek başına mücadeleyi devam ettirdi.[293]

1933'a geldiğinde tüm Doğu Türkistan'da Çin hakimiyetinden kurtuluş için ayaklanmalar gerçekleşiyordu. Bu ayaklanmaların en büyüğü Şahmansur tarafından gerçekleştirilen Hotan ayaklanmasıydı. Ayaklanma başarıyla sonlanmasından sonra Şahmansur ve etraftakiler, Hac ibadetinden yeni gelen Hotanlı Sabit Damolla isminde ünlü âlim kişinin liderliğinde Kaşgar'da yeni Doğu Türkistan İslam Devleti kurdular.

Hoca Niyaz ve Mahmut Muhitî güçleri Doğu Türkistan'ın Güney kısmına yöneldiler. Ma Juying ise Urumçi'yi ele geçirme mücadelesine yoğunlaştı. 1933'de Urumçi şehri General Ma Juying tarafından ele geçirildi. Sovyet Konsolosluğu hududuna sığınan hükümet yetkililerinin çoğu Sovyetlerin yardımıyla merkezî Çin'e kaçtı. Vali Jing Şu Rin Kura şehrine çekildi. Urumçi'nin Dungan generali tarafından alındığı haberi bölgedeki yerli Dunganları da harekete geçirdi. Sovyetlerden gelen Dunganlar yerli Dunganlarla birleşerek her yerde ayaklanmaya başladılar. Tam o sırada Sovyetler Korgas tarafından Gulca'ya asker soktular. Bölgede Dunganlara karşı kırım başladı. Urumçi şehri Sovyet askerleri ve silahlarının yardımıyla General Şen Şi Sai tarafından yine ele geçirildi.

Diğer yandan Sovyetler için Vali Jing'den kurtulma fırsatı da yakalanmıştı. Onun saklandığı Kura kalesi Sovyet askerleri tarafından kuşatıldı. Şehir topa tutuldu. Kale duvarlarına patlayıcı madde koyularak, duvarlar tahrip edildi. Üstüne, Sovyet uçakları da Kura üstünden uçarak Çinli kuvvetlere dehşet saçmaktaydı. 1934 yılının Ocak ayında Kura kalesi Sovyet kuvvetlerinin eline geçti. Vali Jing çareni kaçmakta buldu. Çetin kış şartlarında dağ yollarıyla kaçmanın mümkün olmadığını anlayan vali,

[293] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 178.

Gulca yakınındaki köylerin birinde intihar etti. Sovyet yanlısı General Şen Şı Sai Doğu Türkistan'a Vali oldu.

Dungan generali Ma Juying, Urumçi'den kaçınca eski müttefiki Hoca Niyaz'a İslamî birliğini hatırlatarak yine bir araya gelme teklifiyle elçi gönderdi. Tekrar ret cevabı alınca, Hoca Niyaz'ın İslam'la alakası olmadığı iddiasıyla ona karşı harekete geçti. İlk çatışmada yenilgiye uğrayan Hoca Niyaz ve Mahmut Muhitî kuvvetleri Kuça şehrine kaçtılar. Kuça'da yaşayan ve gelişmelerden haberi olan Alihan Töre'nin Nemenganlı dostu Muhammedcan Mahdum Mahmut Muhitî ile görüşerek, Kur'an'ın emriyle Müslüman birliğinin farz olduğu ve buna benzer fikirleri söyleyerek Dunganlar ile ittifaka teşvik edici konuşmada bulundu. Bu konuşmadan öfkelenen Muhitî, Muhammedcan Mahdum'u kulaklarından sütuna çivilenmesini emretti. Bir müddet kulaklarından asılan Muhammedcan Mahdum Kuça'ya saldıran Dungan güçlerince kurtarıldı. Hoca Niyaz ve Mahmut Muhitî Aksu'ya kaçmaya mecbur kaldılar. Aksu şehri de ayaklanma sonucu Çin hakimiyetinden kurtulmuş, ayaklanma reisi Aksu'ya vali olmuştu. Onun için Aksu'ya gelen Hoca Niyaz ve Muhitî'yi hükümdarlıktan mahrum olmak endişesiyle sevinçle karşılamasa da, onları şehirde kabul etti. Uygur kuvvetlerini takip eden Dunganlar Aksu'ya geldiklerinde, çatışma sırasında Aksu Valisi arkasından sıkılan bir kurşunla öldürüldü. Bunun kim tarafından yapıldığı gizli kalmış olsa da, halk arasında bu işin failinin Hoca Niyaz olduğu hakkında sözler dolaşıyordu. Burada da yenilen Hoca Niyaz ve Mahmut askerleriyle Kaşgar'a çekildiler.

Aksu'yu ele geçiren General Ma Juying şehirde kalarak, akrabası Ma Husang'ı askerleriyle kaçmakta olan Uygur kuvvetlerinin ardından gönderdi. Kaşgar'da da Dungan güçlerine karşı konulacak yeterli askeri güç olmadığından Ma Husang askerleri kolaylıkla şehre girdiler. Şehir halkı daha önce görülmeyen yağma ve zulme maruz kaldı. Hoca Niyaz askerleriyle Sovyet sınırlarına sığındı. Diğer liderler de her yere kaçtı. On gün süren yağma ve tahripler sonunda şehre gelen General Ma Juying olduğu işlerden memnuniyetsizlik duyduğunu söyleyerek, Kaşgar halkından özür diledi.

Genç General Ma Juying İslam birliği ümitleri boşa çıktığından sonra Sovyetler ile siyasi ilişki kurmaya karar verdi. Sovyet Konsolosluğunda günlerce süren müzakereler sonucunda Ma Juying askerleriyle Sovyetlere teslim oldu ve sınırları geçerek Sovyetlere sığındı.[294]

Önce Vali Jing, sonra da Dungan Generali Ma Juying'i ortadan kaldıran Sovyetler şimdi her yere dağılan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti liderlerinden kurtulmayı planlıyordu. Bunun için Hoca Niyaz'dan faydalandılar. Ona hükümetten görev vermeyi vaad ederek diğer liderleri General Şen Şi Sai'ye teslim etmesini istediler. Böyle yaparsa o Doğu Türkistan Valisi Şen'e yardımcı olacaktı. Bazı liderler Hoca Niyaz'ın hilesi ile tutuklandı, bazıları Hindistan'a kaçtı. Böylelikle Uygur muhalefetinin de faaliyeti sona ermiş oldu.[295]

Alihan Töre Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin yıkılışının asıl sebebini ittifaksızlık ve güçlü, öngörülü bir liderin olmayışında görüyor. Dungan Generali ile işbirliğinde, onu Cumhuriyet askeri güçlerine başkomutan ederek hareket edildiğinde daha da başarılı sonuçlar elde edilebilirdi. Buna o zamanki siyasi durum da müsaade ediyordu. Çünkü Çin hükümeti zayıf, Sovyetler ise Doğu Türkistan'ın güneyinde kuzeydeki gibi etkili değillerdi. Fakat fırsat kaçırılmış, işler Sovyetler lehine sonuçlanmış oldu.

Alihan Töre olayları anlatırken Dungan yanlısı olarak yorum vermektedir. Dungan bakışını yansıtması, karşı tarafı suçlaması ilgi çekmektedir. Hatıralarında bu görüşünü çok kez yansıtmaktadır. Bu görüşün aksine olaylara doğrudan katılan Mehmen Emin Buğra'nın hatıralarında Dunganlar suçlu olarak gösteriliyor.[296]

Diğer yandan Togan'ın görüşüne göre, kendi ülkesine sığmadığından Hoca Niyaz'a gelib katılan Dungan generali Ma Juying, Doğu Türkistan'da günden güne kuvvetlenen isyan hareketinin bir Türk millî hareketi şeklini almasından rahatsız olmuştu. Askerî işlerde Uygur Türklerinden daha vakıf oldukları ve Dunganların

---

[294] Kaynaklarda General Ma Juying'in 1937 yılına kadar Sovyet Ordusunda görev aldığı söylenir: Janes A. Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang,* s. 200.

[295] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 208.

[296] Mehmet Emin Buğra,*Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, s. 39-47.

komutası altındaki ordunun kazandığı galebelerin şöhretini sadece Uygurların tatmasından hoşnut olmayan Dungan generali Uygur güçlerinden ayrıldı ve onlara karşı tavır sergiledi.[297]

3.1.5.7. *Turkiston Qayg'usi*'nde Sovyetler Siyaseti Hakkındaki Fikirleri

Alihan Töre eserinde Çarlık rejimi ve Sovyet siyasetini karşılaştırırken, Çarlık Rusya'sı döneminde halk eğitimden uzak tutulmaya çalışılmış olsa da Sovyet dönemindeki gibi Ruslar bölgeye o kadar çok yerleştirilmemiş olduğunu söylüyor. Çarlık devrinde yerli ahali Sovyet dönemine nazaran daha çok haklara sahipti: dini törenler daha rahat yapılabiliyor, mektep ve medreselerdeki eğitim, sosyal etkinlikler istendiği gibi yapılıyordu. Komünistler kendisine inanan ağırlıklı olarak cahil halkın yardımıyla hakimiyete geldiklerinden sonra işler değişti. Onların dinsizlik üzerine kurdukları hakimiyetleri din ve şeriatı ortadan kaldırdı, medrese, camiler tahrip edildi, kalanları çayhane, oyun alanı gibi yerlere dönüştürüldü. En acı tarafı şu ki, diyor Alihan Töre, insanlar kendi erkinden mahrum olarak, silah gücüyle korkutularak kendi sistemi lehine çalıştırılmaktaydı.[298]

Belgelerde on beş cumhuriyet kendi gücüne sahip olduğu yazılmış olsa da, gerçekte öyle değildi. Hiçbir iş Moskova'nın onayı olmadan gerçekleşmiyordu. 1936-37 yıllarında az-çok millî hisleri uyanık olanlar yok edilerek, yerlerine Moskova ne derse "baş üstüne" diyen kukla hükümet Özbekistan'a yönetici yapıldı.

26 Nisan 1966 Taşkent depremi bahanesiyle evleri bozulan Özbek halkına yardım etmek perdesi altında her cumhuriyetten insanları buralarda yerleştirdiler. Çoğu Özbekler şehir dışına göçürüldü. Merkez yerler Rus ve diğer cumhuriyetlerden gelenlere verildi. Alihan Töre, dininden ayrılan Özbek halkı o günlerde on binlerce yabancıların memleketlerine gelip yerleşmeleri sonucunda asimile olmak tehlikesine çok yakın geldiğini endişe ile söylemektedir.[299]

---

[297] Zeki Velidi Togan, *1929-1940 Seneleri Arasında Türkistanın Vaziyeti,* s. 12-23.

[298] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 98.

[299] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 101.

Sovyet rejiminin bir diğer tuzağı da Alihan Töre'ye göre dininden merhum olan gençleri dilinden de ayırmaktı. Dili yok olan halk milliyetinden de ayrılarak yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalacağını söyleyen Alihan Töre, böyle olursa, tarih yüzünden de ebedi silineceklerini vurguluyor.[300]

3.1.5.8. *Turkiston Qayg'usi*'nde Özbek Halkının Kendini Kurtarma Çareleri Hakkında Fikirleri

1966'da yazdığı hatıralarında Alihan Töre, Özbeklerin o günkü halini analiz etmektedir. Cennet gibi bağ ve bostanları olan ülkesine yabancıların sahip olduğunu, yerli halkın her türlü varlığının ve hürriyetinin elinden alındığını söyleyen Alihan Töre, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tüm dünya müstemleke devrinden kurtulmaya başladığı bir zamanda Türkistan halkının Rus istilacılarının bir müstemlekesi olarak, Ruslaştırılmak yoluyla yok olmaya yüz tuttuğunu söylüyor. *Ak altın* olarak bilinen pamuğu yetiştiren çiftçilerin zor halinden bahsederken, kendi ülkesinde garip duruma düştüklerini söylüyor. Sovyetlerin Türkistan'daki siyasetinin "Köpeğini aç tut ki, peşini bırakmasın" ülküsüne uygun olduğunu söyleyen Alihan Töre, o günlerde Ruslarca yutulup gitmemek için milli ve dini hislerin korunması lazım olduğunu vurguluyor. Ülkesinin başına gelen zor günlerden kurtulma çarelerini aramak her vatan evladı için kutsal görev olduğunu söylüyor.

Alihan Töre gelecekte Türkistan Müslümanları için daha iyi günler geleceğinin haberini vererek, ülkenin Rus işgalcilerinden kurtulacağını kesin olarak görüyor. Böyle günler geldiğinde yapılacak işlerin planlarını, yaşanan olumsuzluklardan kurtulma yollarını göstermektedir. Alihan Töre'ye göre, Türkistan halkı fırsat doğduğu anda kendi hükümetini kurması gerekmektedir, çünkü her milletin kendi hükümeti olmazsa, başında çobanı olmayan koyun sürüsü gibi aç kurtlarla karşılaşarak yok olacağı kesindir.[301]

[300] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 102.

[301] Alihan Töre Sağuni, *Turkiston Qayg'usi*, s. 103.

Alihan Töre milletin güçlü olması için çağdaş bilimde ve sanatta gelişmesi lazım olduğunu eserinde çok kez tekrarlıyor. Kendisini bilimle donatan kişi önüne çıkan her kolay fırsattan yararlanabileceğini vurgulayan Alihan Töre, İslam'ın da önemini gözardı etmiyor. Ona göre İslam ilim ile, ilim de İslam ile yaşanırsa insanı kemale ulaştırabilir. Yoksa ilimsiz din, dinsiz ilim de faydasız olur.

Dini ve milli hislerin korunmasından sonra ittifakın sağlanması da Alihan Töre için yapılması lazım olan önemli şeylerden biridir. Askeri yönden de güçlenmenin önemini vurgulayan Alihan Töre, dış düşmanlara karşı silahlanmanın Kur'anın emri olduğunu söylüyor. Müdafaa kuvvetinin zayıf olduğundan kendi vatanında garip olduğu için ecdatlardan kalan mirasa sahip olamadıklarını söylerken, askerî eğitimin, intizamın ve düşmanlardan üstün olan silahlara sahip olmanın önemini eserinin birkaç yerinde tekrarlıyor. Alihan Töre'ye göre şimdiki medeniyet dünyasında her milletin kendi haklarına sahip olması esasen onun askeri gücüne bağlıdır.

Alihan Töre "her akıllı kişi yaşadığı zamanı iyi anlasın" hadisine uygun olarak dünyadaki gelişme ve siyasi durumdan haberdar olmanın önemini de eserinde vurguluyor. Yaşanan tarihî talihsizliklerin çoğunu analiz ederken, dönem şartlarını bilmeyen, fırsatlardan faydalanamayan liderlerin başarısızlıklarından dolayı Türkistan'ın olumsuzluklar girdabına düştüğünü söylüyor. Bu halin tekrarlanmaması için insanların kendini geliştirmesinin ve dünyadaki gelişmeleri takip etmesi lazım olduğunun altını çiziyor.

3.2. Alihan Töre'nin Tercüme Eserleri

Alihan Töre Taşkent'te geçirdiği otuz yıllık sürgün hayatında sadece eser yazmakla yetinmeyip birkaç eseri Farsçadan Özbekçeye tercüme etti. Bunlardan Herman Vambery'nin ***Buhara Tarihi***[302], Derviş Ali Çengî'nin ***Musiki Risalesi*** ve Ahmet Danış'ın ***Nevâdirü'l-Vekâyi*** eserlerinin tercümesi henüz el yazısı şeklinde olup, basılmaya hazırlanmaktadır.

[302] Arminius Vambery, Sketches of Central Asia; additional chapters on my travels, adventures, and on the ethnology of Central Asia, Philadelphia, J.B. Lippincott, 1868.

Alihan Töre'nin yaptığı en önemli tercümelerinden biri ***Timur Tüzükleri*** tercümesidir. Bu tercüme eserin bir kısmı Alihan Töre'nin yaşadığı 1967 yılında Taşkent'te çıkan *Gülistan* dergisinde basılmaya başlamıştır. Alihan Töre'nin vefatından sonra Taşkent'te Özbek dilinde 1991 ve 1997 yıllarında basıldı. Alihan Töre'nin tercümesini esas alınan Türkçe tercümesi de İstanbul'da 2004, 2009 ve 2010 yıllarında neşredildi. 1967 yılında daha Timur hakkında olumsuz görüşler Özbekistan'da hâkimken, Alihan Töre Timur'un olduğu tahmin edilen bu eseri Farsçadan tercüme ederek Özbekistan'ın önde gelen edebî dergilerinden *Gülistan*'da neşrediyor. Timur'un eserinin dergide basılması büyük bir olay olarak, baş editörlüğü yeni başlayan İbrahim Rahim bir müddet için işten atılıyor.[303]

Alihan Töre hatıralarında bu ***Timur Tüzükleri*** kitabının tercüme edilmesi sürecinden bahsetmektedir.[304] Bu eser Timur'un kalemine mensup olduğunu, ilk başta Türkçe olarak yazıldığını söylenmektedir. Babür Hindistan'a giderken, büyük dedesinin evlatlara kılavuz niteliğindeki eserini kendisiyle götürmüş, yıllar geçince, Babürîler'in devlet dili Farsça olduğu ve Türkçenin unutulmaya başladığı yıllarda Babür'ün evladından biri tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Eserin Farsça olduğu ve asıl mirasçı olan Özbek halkının ondan faydalanamadığından Alihan Töre onu Özbekçeye tercüme etmek gerekçesi duyduğunu söyler. 1962 yılında ettiği tercümenin 1967'de *Gülistan'*da yayınlandığından sonra Tacikistanlı alimler tarafından hem tercümeye, hem Timur'a karşı hücumlar başladı. Alihan Töre onlara karşı reddiyelerin de yazıldığını söylemektedir.

3.3. Alihan Töre'nin Yetiştirdiği Talebeler

Taşkent'te yaşadığı yıllarda ilmî ve edebî faaliyetini sürdüren Alihan Töre, hayatının türlü safhalarında yaptığı gibi talebe yetiştirmeye önem veriyordu. Talebelere hem dinî ilimlerden, hem tabiplikten bilgi verirdi. Çocuklarının hatırladığı gibi, onun evinde hep talebeler oluyordu. Talebe seçmezdi. Talebelerinin arasında komşu Sovyet Cumhuriyetlerden ilim talebiyle gelenler de vardı. Çoğu talebeler geri döndükleri yerlerde dinî kurumlarda çalıştıkları bilinir. Alihan Töre'nin *Tarih-i Muhammedî*

[303] Alihan Töre'nin kızı Tursunay Şakirova ile 26.07.2017 tarihinde gerçekleşen sohbeten.

[304] Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usi*, s. 159

eserine önsöz yazan, Kur'an'ı Özbek diline çeviren Özbekistan'da tanınmış İslam alimi Abdülaziz Mensur'un Alihan Töre hakkındaki fikirleri onun üstatlık yönüne ışık tutmaya yardımcı olmaktadır:

> "Alihan Töre'yi asrımızın çoğu ulema ve fazılları, kendilerinin büyük üstadı olarak bilirler. Zira o bereketli zatın feyizli ve etkili sohbetlerinden bir lahza olsun zevk alan her tâlib-i sâdık, yıllarca başka hocalardan aldığı bilgi veya okuduğu yüzlerce kitaptan öğrendiğinden daha çok şey alıyordu. Ben ise o üstadın bir lahza değil, şükürler olsun ki, çok kez sohbetlerinden istifade ettim. Çok ilmî iştibâhımı[305] ona danışarak pek tatmin edici cevaplar aldım. Şimdiki gibi aklımda, 1971 yılında Margilan şehrine gittiğinde bir ilim sohbeti düzenlenip, Kuran-ı Kerim'den Asr suresini mecliste bulunanlara tefsir etmişti. Surelerin en kısası olan üç ayeti iki satırı geçmeyen Asr suresini üstat tam tamına iki saat tahlil ederek, ayetlerin her kelime ve hatta harfindeki hikmetleri güzel nutkuyla o kadar bilgelere has bir şekilde şerh ederdi ki, dikkatle işiten ulema ve talipler başlarına kuş konmuş gibi sükûtla vücutları kulağa dönüşmüş gibi her sözünü kaçırmadan idrak etmeye çalışırlardı. Gerçekten de üstat, hikmet ilminin bir-iki sahasında değil, belki kıraat ilmi, tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, belagat, mantık, tıp, tarih, coğrafya, nazım ve nesir gibi çok bilimlerde kâmil bir uzmandı."[306]

Alihan Töre'nin talebelerin arasında ilim adamları da vardı. Özbekistan Cumhuriyeti Akademi Üyesi Gani Mavlanov, akademisyen Saidarif Kasımov, Kazak akademisyeni Akcan Maşabov gibiler de Alihan Töre'den ders almışlardı. Tabiplik sahasında yetiştirdiği talebelerden Abdullah Babaev, Aben Sarıağaçî, Şamil Almazbekov'ları sıralayabiliriz.[307] Bunlardan Şamil Almazbekov'un kaleme aldığı *Bi-nazîr Üstâz* kitabında Alihan Töre hakkında hatıralar mevcut olup, daha Gulca'da, dedesi Turdiahunbek'in evinde kaldığı yıllarda Alihan Töre'nin oğlu, kendi çocukluk arkadaşı Muhammedyar ile okuma-yazma ve dinî bilimlerle aynı sırada tababet sırlarına da vakıf olduğunu söylemektedir. Daha sonra Pekin'de tıp eğitimini devam ettiren Şamil Almazbekov, Tacikistan ve Özbekistan'da iş hayatını sürdürdü.[308]

---

[305] İştibah: Şüphe, kuşku, emin olunmayan durum.

[306] Abdülaziz Mensur, "Tarih-i Muhmmedî ve eser müellifi büyük üstadımız hakkında", Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* 2011, adlı eser içinde, s.12.

[307] Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 10.

[308] Şamil Almazbekov, *Benazir Ustaz Yahud Alihan Töre Sağunî Tıbbî Mirasına Bir Nazar,* s. 3-13.

Alihan Töre'nin küçük gelini Merhamet Şakirova'nın hatıralarına göre evlerinde hep talebe ve hastalar olurdu. Uzaktan gelen yatılı talebeler ve hastalar da vardı. Avlu Alihan Töre'nin sohbetlerinden istifade etmeye gelen misafir, dost ve akranlarla hep dolu oluyordu. Onların yemekleri ve yataklarını hazırlamak evin kadınlarının göreviydi.[309]

Alihan Töre ediplik ve hocalık ile meşgül olduğu Taşkent'teki yıllarında da dünyada ve bulunduğu yerde olup bitenleri takip etmeye devam ederdi. 1950'li ve 60'lı yıllarda Özbekistan'da tarihî abidelerin yok edilmesi Alihan Töre'yi çok etkilemişti. Taşkent'in Eski Şehir kısmındaki meşhur camilerden Hoca Ahrar-ı Velî Camiinin yıkılmasından öfkelenen Alihan Töre, yakın arkadaşlarından hukukçu Kerimbay Sahibaev'le[310] bu mesele hakkında danıştı. Sahibaev'in önerisiyle Moskova'daki ilgili makamlara çok sayıda mektup ve dilekçeler gönderildi.[311] Bu hareketin ne kadar faydalı olduğunu söylemek pek mümkün olmasa da, Alihan Töre'nin mücadeleci yönünün sürgün yıllarında da kaybolmadığı, milli eserlere verdiği önemi anlamamızda bunun gibi misaller faydalı olur.

Alihan Töre'nin sürgün yıllarında yaptığı en önemli faaliyet yazarlıktır. Alihan Töre halkı için esaretin eninde sonunda biteceği ve özgürlük günlerinin geleceğine inanarak kaleme aldığı her eserde kendini göstermektedir.

---

309 Merhamet Şakirova ile 13 Nisan 2016'da İstanbul'da yapılan mülakattan.

310 Kerimbay Sahibaev meşhur Özbek Şairi Erkin Vahidov'un dayısı.

311 Kutlukhan Edikut Şakirov, "İki Türkistan Gururu, *Sark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 10.

SONUÇ

Özbek asıllı Alihan Töre'nin hayatı baştan sona kadar mücadele ile geçti. Türkistan'ın en hareketli devrinde yaşayan Alihan Töre, devri gibi hareketli ömrü boyunca birçok etkili faaliyetlerde bulundu. Özellikle onun Türkistan özgürlük mücadelesinde üstlendiği rol son derece önemlidir. Onun mücadeleci ruhu daha çocukluk yaşlarından itibaren göze çarpıyordu. Tayını kaçıran Kozaklardan (Rus Kazaklarından) sopa yemek pahasına olsa bile tayını geri alabilmesi, daha sonra Buhara'daki Şii-Sünni çatışmasında Sünni talebelere liderlik yapması, 1916 isyanına katılması onun mücadeleci özünü daha genç yaşlardan ortaya koyduğunu göstermektedir.

Alihan Töre, yaşadığı coğrafyada o zaman insanında az bulunan çağdaş devrin olaylarını analiz edebilme yeteneğine sahipti. Dünyada olup biten vakalardan haberdar olmayı alışkanlık haline getiren Alihan Töre, yaşadığı olayların altında ne oyunlar çevrildiğini rahatça anlayabildiğini hatıralarından anlıyoruz. Şartlar ne olursa olsun, adalet için mücadele etmeyi kendisi için vicdan meselesi etmişti. Bu huyu sebebiyle defalarca hapse atılmasına rağmen, prensiplerinden asla vazgeçmedi.

İlme son derece önem veren Alihan Töre, Türkistan topraklarında yaşanan tüm olumsuzlukların baş sebebi olarak cehaleti gösteriyordu. Kendisi de sürekli kendini geliştirme çabasındaydı. Tarih ilmini en önemli bilimlerden biri olarak gören Alihan Töre, gittiği yerlerin geçmişini araştırır, tutuklu olduğu sıralarda bile öğrenebildiğinde tarihî bilgiler almaya çalışırdı. Öğrendiği bilgilerle yetinmeyip, onlardan ders çıkarmaya, gelecek evlada aktarmaya çalışırdı.

Alihan Töre için İslam hayatının ayrılmaz ilkesiydi. İslamî eğitim gördü, hep dini sohbetler yaptı, çok sayıda talebe yetiştirdi. Alihan Töre İslam'ı kurtuluş yolu olarak görüyordu. Fakat bilimsiz İslam bir işe yaramadığı gibi, İslamsız bilimin de faydalı olmayacağını savunmaktaydı. Alihan Töre vatan özgürlüğü için en etkili faaliyetlerini imamlık yaparken gerçekleştirdi. Gerek Tokmak'ta, gerek Gulca'daki imamlık döneminde etkili vaazları ile halkın dinî, millî hislerini coşturabilecek kadar hitabet yeteneği vardı. İmamlık rütbesinden vatan özgürlüğü için kullandığını onun

Gulca'da kurduğu "Kurtuluş Cemiyeti" misalinde de görülür. Bir taraftan imamlığı devam ederken, bir taraftan da Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına temel olan o cemiyetin de faaliyetlerini yürütmekteydi.

İslam'ı hayat ilkesi yapan Alihan Töre, diğer dinlere de saygı gösterecek kadar hümanistti. Onun için insanın dini, ırkı, milletinin önemi yoktu. İnsanı iç dünyası, onun amellerine göre değerlendiren Alihan Töre, her zaman elinden geldiği kadar başka millet ve din sahiplerine yardımda bulunurdu. Kendisi zor durumda olsa da diğer milletten insanlara destekte bulunmasına hatıralarından şahit olabiliriz.

Alihan Töre'nin hayatının en mühim devri onun Doğu Türkistan'daki özgürlük mücadelesi yıllarıdır. Bu yıllar onun için o zamana kadar aldığı bilgi, donanım, tecrübeyi hayata tatbik etme fırsatı olarak değerlendirildi. Onun Cumhuriyet başında olduğu iki yıllık süre içinde özgürlük yolunda başarılı hareketler sergilendi. Hem askerî, hem sosyal yönden önemli gelişmeler yaşandı. Dünya'daki gelişmeler daha değişik yön aldığı takdirde bu Cumhuriyetin de sonu Türkistan halkı için daha olumlu olacağı kesindi.

Alihan Töre kurduğu Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin liderliğini kendisi için önder olan Hazreti Muhammed'in yolundan giderek sürdürdü. Onun için Muhammed her zaman bir rol model olmuştu. Devletin her sahasında İslamî kurallara uyulmasını sağlayan Alihan Töre, devlet sembolleri, bayrak ve nişanların İslam'ı temsil etmesine önem verdi.

Söylemek lazım ki, Alihan Töre, hiçbir zaman bir Cumhuriyet kurmak, ona başkan olmak arzusunda değildi. Cumhuriyetin kurulduğu Gulca şehrine de Sovyetlerden canını kurtarmak için gitmişti. Fakat zamanın ona sunduğu imkanlardan faydalanmazlığın en büyük hata olduğuna inanan Alihan Töre için o şartlarda bir devlet kurarak ona başkanlık yapmaktan başka çare yoktu. Bu işi üstlenebilen kimsenin olmadığını iyi biliyordu. Cumhuriyetin güvende yaşayabilmesi için güçlü bir dış desteğe ihtiyaç duyulduğunu anlayan Alihan Töre Sovyetlerin desteğini de reddetmedi. Bununla birlikte tarihte daha önce görüldüğü gibi Rusların kuklası da olmadı. Kendi prensiplerini daima öne koydu, tavırlarının hesaba alınmasını sağladı. Dünyada siyasi durumun

değişmesiyle onun Sovyetler tarafından Taşkent'e kaçırılması buna dalalettir. Yoksa Sovyetlerin dediğini yapan, Doğu Türkistan'da meşhur devlet başkanı o zaman Sovyetler için de gerekiyordu.

Alihan Töre Sovyetlere getirildiğinden sonra ne sebepten öldürülmedi? Alihan Töre, Doğu Türkistan davasının önemli bir lideriydi. Ondan başka kişi Cumhuriyete başkanlık yapsa çoğu şey başka türlü olabilirdi. Mesela seneler boyu Altay'da özgürlük mücadelesini sürdüren Osman Batur'un Doğu Türkistan Cumhuriyetinin tanıması ve terkibine girmesi sadece Alihan Töre gibi bir şahsın Cumhuriyet başında olmasındandı. Alihan Töre'nin ortadan kaybolmasına da en çok Osman Batur tepki vermekteydi. Altay vilayetinde yeniden isyanlar başlamış ve Sovyetler ileride Alihan Töre'yi Doğu Türkistan işinde kullanabilirlerdi. Diğer taraftan Doğu Türkistan meselesi Alihan Töre'nin ortadan giderilmesiyle henüz bir sonuca ulaşmamıştı. Dünya'daki değişken dönem, bölgede nasıl bir gelişmelerin olacağını net şekilde anlamaya izin vermiyordu. Sovyetler için Alihan Töre'nin ölmesinden hayatta olması daha mantıklıydı. 1949'de artık Çin'de Komünistlerin hakimiyete gelmesi ile Alihan Töre'den sonra Doğu Türkistan'ın 3 vilayetinde kalan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin sabık üyelerinden Sovyetler ve Sovyetlerin en yakın stratejik müttefikine dönüşen Çin'e sıkıntı çıkarılanların uçak kazası görünümüyle yok edilmeleri, oyunun artık bittiğine, Sovyetlerin yeni kardeşi Çin'e Doğu Türkistan'ı hediye olarak bıraktığına işaretti. Kaçırılmasından 3 yıl sonra Alihan Töre'nin yok edilmesi ise artık anlamsızdı. Bu zaman zarfında onun artık sıkıntı çıkarmayacağına emin olunmuştu. Bunun yanı sıra Alihan Töre'nin ağabeyi Alimhan Töre, Sovyetlere hizmet eden önemli kişilerdendi. Bu da onun öldürülmeden hayatta kalmasına karar vverilmesini etkilemiş olabilir.

Alihan Töre'nin sürgünde geçiren 30 yıllık ömrü onun önceki yıllarından daha az etkili olmadı. O fiilen siyaset meydanından çekildiyse de kendisini gelecek nesiller için eser yazıp bırakmaya atadı. Analitik yeteneği güçlü olan Alihan Töre, ileriki zamanda Sovyetler Birliğinin yıkılacağı ve Özbekistan'ın özgürlüğe ulaşacağını öngörebiliyordu. Eserlerini sanki o zamanlarda halkın ihtiyacını karşılaması lazım olan en önemli konular üzerinden seçerek yazdı. Gerçekten de Özbekistan'ın bağımsızlığını

elde ettiği ilk yıllarda basılan eserleri halkın manevi ihtiyaçlarını karşılayan önemli kaynaklar oldular.

Alihan Töre'nin yazarlık yılları onun mücadeleci yılları gibi zorlu geçti. Eserlerinin yazıldığı döneme bakacak olursak, ne zor şartlarda yazıldığını anlarız. Sürekli nezaret altında, gizli yazılan eserlerin içeriği de Alihan Töre'nin cesaretini önümüze sergiliyor. Onun fikirlerini ifade eden bazı cümleleri o zamanda söylemek ve yazmak büyük bir tehlike taşıyordu.

Alihan Töre eserlerinde sadece tarihten konuşmakla yetinmedi. Cemiyetteki problemleri saydıktan sonra onlardan kurtulmak çarelerini de gösterdi. Millî dile sahip olmak, milli benliği korumak, mesleki bilgiye sahip olmak, dinî ilkeleri hayatta uygulamak, dünyadaki gelişmelerden haberdar olmak Alihan Töre'ye göre cemiyeti kurtaracak unsurlardır.

Millî ve dinî görüşlere sahip olmasına rağmen Alihan Töre siyasî ve fikrî bir modeli ortaya koyamadı. Eserlerinde dış düşmanların yanı sıra yerel halktan vekileri eleştirmelerine rağmen halkı birleştirme ve istiladan kurtarma davasında sonuna kadar başarılı olamadı. Kendisinin başarılı olamadığı davanın ilerideki neslin başarabileceğini ümit ederek fiilen tutkunlukta olduğu yıllarda yaşadığı olayları kitapları vasıtasıyla anlattı ve ibret alarak bağımsızlık için adım atmaya teşvik etti.

Alihan Töre tarih ilmine büyük önem veriyordu, fakat onu bilimsel tarihci diyemeyiz. Eserlerinde tarihî olaylardan çok bahsetse de bu olayların ne kadar sahih olduğunu araştırmıyor, bilgilerin bilimsel tarafına değil, didaktik yönüne önem veriyordu. Bazen bir tarihî olayı anlatırken objektiflikten uzak kalabiliyordu. Bunu Kumul İsyanı ve 1933'te kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti olaylarını anlatırken, Dunganlara fazlasıyla hak verdiğinden görebiliriz.

Alihan Töre Türkistan'ın önemli şahıslarından olmasına rağmen gerek Türkiye'de, gerek Doğu Türkistan'da iyi tanınmıyor. Türkiye'de onunla çağdaş olan Doğu Türkistan'lı diğer liderlerin tanındığı kadar bilinmiyorsa, bunun sebebi Çin'de onun Pan-Türkist ve Pan-İslamist, halk düşmanı olarak tanıtılmasıdır. Bazı kaynaklar onun Rus ajanı, Sovyetlerin adamı olarak da gösteriyorlar. Eserlerinde sergilediği

fikirler onun vatanı Türkistan'a ne kadar sadık olduğunu, ülkesinin kederiyle nasıl kederlendiği ve geleceği için çok büyük bir kaygıda bulunduğunu gösterir. Sovyet desteğinden faydalanması onu Sovyet ajanı olduğunu delil göstermez. O zamanın şartları bunu gerektiriyordu. Yazdığı eserleri, özellikle hatırasıyla kendinin nasıl bir kişiliğe sahip olduğu, fikirleri ve kaygılarının ne olduğunu anlatan Alihan Töre daha çok tanınmaya, bilinmeye ve öğrenilmeye hak kazanmıştır. Bu çalışma onun zengin hayatı ve fikri gelişimini öğrenmek yolunda atılan ilk adım olmasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Alihan Töre'nin eserleri

Uyğanaylı, Uyğaniş Devri Keldi, Çöçek, Azat Şarki Türkistan Cumhuriyeti Tarbagatay Vilayetinin *Halk Avazı* Gazete İdaresinin Matbaası 1945.

Tarih-i Muhammedî, Taşkent 1991, 1997, 2004. Yeniden düzenlenmiş baskısı: İstanbul 2011.

Turkiston Qayg'usı, Taşkent 2003. Yeniden düzenlenmiş baskısı: İstanbul 2011. Türk dilinde Würzburg 2006,

Şifâü'l-İlâl, Movarounnahr, Taşkent 2004

Bizdan Emasdirlar Vatanni Sevmaganlar, Movarounnahr, Taşkent 2005.

Alihan Töre'nin tercümeleri

Temur Tuzuklari, Taşkent 1991.

Timur'un Günlüğü, İstanbul 2004, (son baskısı: İstanbul 2010)

Danış, Ahmet, *Nevadir ül'Vekai*, yayınlanmamıştır.

Vamberi, Herman, *Buhoro Tarihi*, yayınlanmamıştır.

Çengî, Derviş Ali, *Musiqa Risolası*, yayınlanmamıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

Almazbekov, Şamil, *Benazir Ustoz Yohud Alixonto'ra Merosiga Bir Nazar,* Nevruz neşriyatı, Taşkent 2015.

Alptekin, İsa Yusuf, *Esir Doğu Türkistan İçin,* Berikan yayınları, İstanbul 1985.

Alptekin, İsa Yusuf, *Unutulmuş Vatan Doğu Türkistan*, Seha, İstanbul 1999.

Azamhocayev, Saidakbar, *Turkiston Muhtoriyati*, Manaviyat, Taşkent 2000.

Azimbayef, Rahim Hoca, "Bizim Hâlimiz", *Teârüf-i Müslimîn*, I/8 (8 Temmuz 1326 [21 Temmuz 1910]), s. 132-134.

Bobohocayev, Marat, *O'zbekiston Xalqlari Tarixi*, Cilt II, Fan, Taşkent 1993.

Brophy, David, *Uygur Nation: Reform and Revolution on the Russia-China Frontier,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England 2016.

Buğra, Mehmet Emin, *Doğu Türkistan: Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu,* Güven basımevi, İstanbul 1952.

Carr, E. H. *Bolşevik Devrimi*, c.I, Metis Yay.

Erşahin, Seyfettin, "Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar,* c. I (Ocak-Nisan 1999), s. 213-255.

Fıtrat, Abdurrauf, *Buhara'da Ceditçilik Eğitim Reformu,* hazırlayan: Seyfettin Erşahin, Öncü Basımevi, Ankara 2000.

Forbes, Andrew D. W.*Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri; Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi,* çev. Enver Can, Bayrak Yayımcılık, İstanbul 1991.

Haşimov S. İminov C. Turahocaev S. "Politiçeskie Repressii v Uzbekistane v 20-30-h Godah XX Veka" *Nauka i Sovremennost,* Sentr Razvitiya Nauçnogo Sotrudniçestva, Novosibirk 2016,sayı 43, s. 100-108.

Holboyev, S. *Buhoro Amirligining olti xazinasi*, Fan nashriyoti, Taşkent 2008.

Hüsnü, Nur Alizade Gıyaseddin, "Buhara Vakı'a-i Elimesi", *Sırat-ı Mustakim,* c. III, aded 76, 1325, s. 383-384.

Hüsnü, Nur Alizade Gıyaseddin, "Buhara Muhabir-i Mahsusamızdan", *Sırât-ı Müstakim,* c. IV, aded 82, 1326, s. 213-255.

Hüsnü, Nur Alizade Gıyaseddin, "Buhara'da Sünniler, Şiiler", *Sırât-ı Müstakim,* c. III, aded 74, 1325, 350-352, c. IV, aded 82, s. 75, c.IV, aded 91, s. 228-230.

İbrohimov, Abduqahhor; Sultonov, Hayriddin; Jörayev, Narzulla, *Vatan Tuyğusi,* Özbekistan, Taşkent 1996.

Kanlıdere, Ahmet (editör), *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013.

Kocaoğlu, Timur (editör), *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924,* SOTA Haarlem, 2001.

Kurban, İklil, *Doğu Türkistan İçin Savaş,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Kurban, İklil, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Mensur, Abdülaziz, "Tarih-i Muhmmedî ve eser müellifi büyük üstadımız hakkında", Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammadiy,* 2011, adlı eser içinde, s.12.

Mominov, Tohtasin, *Turkiston İkki Asr Girdobida,* s. 72, Fan va Texnologiya, Taşkent 2013.

Obuhov, Vadim, *Shvatka Shesti İmperiy Shvatka za Sinzyan*, Veçe, Moskova 2007.

Petrov, Viktor, *Myatejnoe Serdse Azii Sinzyan: Kratkaya İstoriya Narodnıh Dvijeniy i Vospominaniya*, Kraft, Moskova 2003.

Polat, Yılmaz Hüseyin, "Ali Xan Töre ve Onun Şerqi Türküstan Azadlığı Uğrunda Mübarizesi" , yüksek lisans tezi, Bakü 2000.

Polat, Yılmaz, "Alihan Töre Sağunî: Türkistan'ın son yüzyılında önde gelen mücadeleci ilim ve devlet adamı", *Altay Dünyası Beynelhalk Jurnalı*, sayı 1-2, Bakı 1997, s. 105-115.

Polat, Yılmaz, "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1944-1949) Cumhurbaşkanı Ali Han Töre Saguni", *Journal of Qafqaz University,* CIII, sayı I, 2000, s. 57-68.

Polat, Yılmaz, *Şerqi Türkistanın Azadlığı Uğrunda Mübarizede Ali Xan Töre Saquninin Tarixi Rolu,* Sembol Group, İstanbul 2013.

Sayramî, Ebliz Muhammet (editör), *Şincang Tarih Materyelleri,* Şincang Halk Neşriyatı, Urumçi 1996.

Sheng, Li (editör), *Çin'in Xinjiang Bölgesi: Geçmişi ve Şimdiki Durumu,* Xinjiang Halk Yayınevi, 2006.

Starikov, Nikolay, *Geopolitika: Kak Eto Delaetsya,* Piter 2014

Şakirov, Kutlukhan Edikut, "İki Türkistan Gururu", *Şark Yıldızı,* sayı 7 (Haziran 1992), s. 3-12.

Şakirov, Uveyshan, *Alihan Töre Sağunî,* İstiklal, Taşkent 2009.

Togan, Zeki Velidi, *1929-1940 Seneleri Arasında Türkistanın Vaziyeti*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1940.

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.

Whiting, Allen S; Şih-tsai, Şeng, *Sinkiang: Pawn or Pivot,* Michigan State University Press, East Lansing 1958.

İnternet kaynakları

Barmin, V. A. "Советская политика в Синьцзяне после подавления национально-освободительного движения мусульманских народов провинции 1931-1934 гг.:Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) 5 от 15 апреля 1934 года "О Синьцзяне"", http://www.altspu.ru/Res/orient/h_arc/Resolution1934.html (erişim 30.07.2017)

Dergaçev, Vladimir, "Восточно-Туркестанские Республики", http://dergachev.ru/Landscapes-of-life/Xinjiang/02.html (erişim 30.07.2017)

Haydarov, Bahtiyor, "Taqdirni Buyuklikka Ulagan Zot", http://ziyouz.uz/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/2006-sp-822658023/ (erişim 30.07.2017)

Kara, Abdulvahab, "Hokand Muhtariyeti", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356457 (erişim 30.07.2017)

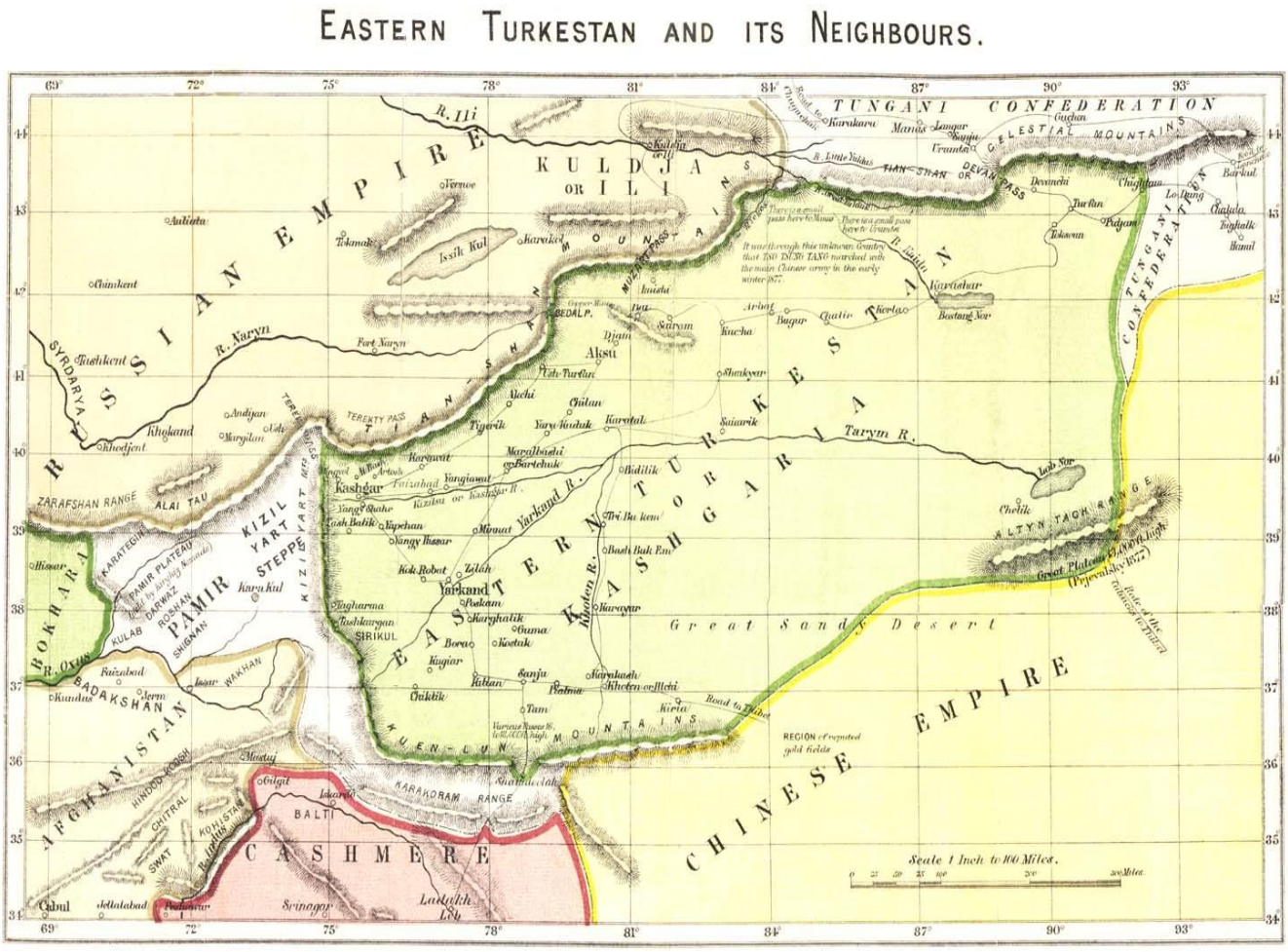
Şakirov, Bahmanyor, "Alixonto'ra Sog'uniy QayTarzda O'g'irlab Ketilgan Edi ", http://kh-davron.uz/inson-tarixi/alixontora-soguniy-qay-tarzda-ogirlab-ketilgan-edi.html (erişim 30.07.2017)

http://bad915.narod.ru/tari14.html (erişim 09.08.2017)

https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356457 (erişim 09.08.2017)

EKLER

1: Yakup Bek döneminde Doğu ve Batı Türkistan toprakları haritası

SHOWING TRADE ROUTES THROUGH YAKOOB BEG'S DOMINIONS.

http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/maps/easternTurkistan.htm (erişim 09.09.2017)

2: Alihan Töre 1944 yılında

3: 1960’larda Alihan Töre

4: Alihan Töre hükümet üyeleri ile 1945 yılı

5: Alihan Töre Kırgızistan'da ağabeyinin ziyaretinde 1953 yılı

6: Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlıkhan Şakirov ve hanımı Merhamet Şakirova, 2009 yılı

